

МИХАЙЛО ПОДВОРНЯК

ДАЛЕКІ БЕРЕГИ

Оповідання

МИХАЙЛО ПОДВОРНЯК

ДАЛЕКІ БЕРЕГИ

Оповідання

REFERENCES

19. *Leucosia* *leucostoma* *leucostoma* *leucostoma*

ВЕЛИКЕ В МАЛОМУ

Михайло Подворняк — один з талановитих письменників на українській євангельській ниві. Низка його книг, виданих і перевиданих на еміграції, визначили йому гідне місце в євангельській літературі. Михайло Подворняк — глибокий знавець людської душі, пильний спостерігач, який уміє у формі оповідання висловити глибоку правду. Через мале — показати велике, заохотити читача роздумувати над своїм власним життям, — в цьому, власне, й захована характерна риса всіх його оповідань. Глибокі й святі чуття любові до людей, щира об'єктивність і майстерність письменника відбиваються в кожному його оповіданні. Герої його оповідань — живі люди, яких він бере з життя, знайомого йому і знайомого читачам. В його оповіданнях — і радість, і біль, і голос Святого Духа, Який кличе до духовної перемоги.

Книжка "Далекі береги", подібна до невеликого прозорого озера, в якому відзеркалюються не тільки хати України, вишневі сади, ясний місяць, але в ній відзеркалюється також наше життя, а найбільше — любов Христова.

Цю любов Михайло Подворняк пережив і досвідчив у своєму житті. Він іде сміливо дорою своїх геройів.

Глибоко вірю, що ця книга буде благословінням для всіх тих, хто любить правдиве художнє слово, для всіх, хто бажає більше знати про любов Божу.

1975

Н. Водневський

• 7.2.4

ЧУДО

Літній день поволі добігав свого кінця. Довгі тіні дерев лягали на запорошенну дорогу, лягали також на блискуче озеро, яке розлилося недалеко дороги, сяючи золотом заходячого сонця.

Над самим озером стояв Нестор, лісний робітник, тримаючи в руці пом'ятої свого кашкета. Біля нього лежала на траві пилка, а трохи далі — застромлена в пень сокира.

Нестор дивився на далеке заходяче сонце і думав про свою дружину, про своїх дітей, про свою хату. Сьогодні субота, дружина, мабуть саме попрятала в хаті і пішла з дітьми на богослужіння. Нестор знов, що вони там помоляться і за нього, за свого батька. Він це відчуває, а тому в нього на серці так погідно, так приємно на душі. Він сходить до самої води, стає обличчям до тихих блискучих хвиль і молиться також. Озеро хлюпочеться до берега, співає свою передвечірню пісню, а сонце кладе на нього тіні дерев.

Потім він бере сокиру, застромлює за пояса, пилку перекладає через плече і йде поволі поміж деревами на гору. Навколо нього лежить глибока тиша, він тільки чує свої власні кроки.

На широкій прогалині розтягнулися двома рядами дерев'яні бараки лісних робітників. Над

ними берези посхиляли своє віття, а з круглих коминів, пороблених з бляхи, снується догори дим.

Нестор не йде до головної брами, а обходить бараки від гори. Там росте багато квіток і полуниць. Тут також у п'ятому бараці його затишна кімната з ліжком, двома кріслами і столом. Більше йому й нічого не треба. Він любить побути в своїй кімнаті, відчинити навстіж вікно до лісу, читати книжку, думати, вдихати здоровими грудьми повітря, сповнене запахом живиці.

Але сьогодні, поки він матиме таку приємність, йому ще треба йти до загальної кухні на вечерю. А там так багато робітників. І які ж порожні їхні розмови, які беззмістовні і тяжкі їхні слова! Чезрез це Нестор сідає в самому куті, швидко єсть свою вечерю, а потім швидко йде до своєї затишної кімнати. Вже не довго, за кілька тижнів кінчається його умова праці і він поїде додому. Але покищо треба дещо перетерпіти, навіть зазнати кривди, зневаги, насмішок. Але потім він поїде назад додому, матиме зароблений гріш, купить дещо дітям, дружині, викінчить хату, зробить ще дещо необхідне при господарці.

Сьогодні Нестор також зайняв у куті своє щоденне крісло і налив до чашки молока. В столовій було гамірно, ніби на торговиці. Під стінами стояли столики, а біля них посхилялися веселі робітники. Поміж ними кружляють кілішки з горілкою, великі скляні куфлі з пивом. Над їхніми розкуйовдженими головами пливають клубки сивого цигаркового диму, в якому блимає чутъ помітна електрична лямпочка. Біля недалекого столика гомоніла найбільш голосна група.

— О, вже прийшов. Спитайся його, він отам сидить, —чувся захриплій чоловічий голос.

Розкуйовджена голова повернулася до Нестора.

— Ей, ти, апостол, — розлігся п'яній голос,

заглушуючи ввесь гамір. — Ти оце нам поясни... Розумієш? Поясни, як це сталося, що Христос перемінив був колись воду на вино?... Га? Скажи. А може б ти таке чудо міг зробити?

В столовій затихли всі голоси. Було тільки чути шипіння чайника на печі.

— А якщо не на вино, то може б ти отак перемінив воду хоч на пиво? — розлігся інший п'яний голос. — Оце було б чудо, коли б отак кілька бочок води обернулося на пиво!... То було б!

Нестор мовчав, хоча і знат, що ті слова спрямовані до нього.

— Ну, чого ж ти набрав води до уст? Скажи. Ти ж сам нам про те колись читав з Євангелії. Пригадуєш, там у лісі? То ж подумай, яке б це було весілля, коли б отак твій Христос прийшов та й зробив нам з води кілька відер пива? Що?...

— Ну, Несторе, що ти думаєш на це? Ха, ха, ха! — летіли з диму п'яні голоси.

Нестор допив своє молоко, лишив недоіджепу вечерю і відсунув від себе крісло, щоб вийти до дверей. Йому хотілося відійти від такого товариства, піти самому до лісу, над озеро, відпочити думками, побути на самоті, щоб хоча проти святої неділі не бачити тієї п'яної торби.

Але одна розкуйовджена голова заступила йому дорогу.

— Ну і що, боїшся? — сказала голова, дишучи цигарковим димом. — Ти ж такий герой, то скажи їм.

Нестор відійшов за свій стіл і став під стіною, випроставшись на ввесь свій ріст. Він був високий, з густим чорним волоссям, з твердими мускулами на руках. Він би порозкидав оте все сміття, коли б хотів, потовк би на їхніх головах оті порохняві столи і крісла, але він не належав до забіяк і авантюристів, він був християнином. Тому стояв під стіною і з співчуттям та жалем дивився на своїх друзів по праці, які на його очах пропи-

вали все те, що за ввесь тиждень заробили. Як багато він говорив з кожним з них окремо, але все це нічого не помагало. Всі його слова були на вітер, ніби горох об стіну.

— Ну, чого ж ти мовчиш? Скажи нам, як це так сталося, щоб з води було вино?

— Того я не знаю, — сказав голосно Нестор, ковтнувши слину.

— А що ж ти знаєш? — знову почулося кілька голосів разом.

— Я можу вам розказати про інше чудо. І це чудо я знаю, як сталося, — повів Нестор по широкій кімнаті очима.

— Ану, ану, скажи! — впали голоси в темряві.

— Не треба, не треба! — крикнув хтось під стіною, де стояла піч.

— А чому не послухати? Нехай каже, — перебив того інший сильніший голос.

— А яке ж це чудо? Про що воно? — спітався ще чийсь голос в темному куті.

І тепер всі чекали.

Нестор кашельнув і поклав кашкета на кінці столу. Подивився ще раз по кімнаті. Заходяче сонце кинуло крізь відчинене вікно жмут світла, яке розпивлося в сивому цигарковому димі. Нестор не знав, як почати. А заля чекала. З-за кожного стола на нього дивилося кілька пар напівп'яних очей.

— Я можу розказати вам про чудо, коли Христос замінив вино на хліб, — впали між слухачів тверді Несторові слова.

— Ого!... То це справді чудо. Такого ми ще піколи не чули, — почулися зо всіх боків голоси.

— Ану скажи!

— Хліб нам не дуже потрібний, але кажи...

— Але щоб це була правда, — летіло від кожного столу, з кожного кута.

Нестор відчув приплів якоїсь сили. Він ніколи не був за катедрою в своїй церкві, ніколи не

виступав ніде публічно з якою будь мовою, але тепер побачив, що така хвилина прийшла. Він шукав потрібних слів, а блискучі очі п'яних робітників з темряви їли його цікавістю.

— Ну то кажи, кажи. Чого думаєш? — неслося з усіх кінців просторої столової.

І Нестор почав, посиливши голос:

— Колись я був такий самий, як ви всі отут, — казав він. — Як ти Петре, ти Василю, ти Дмитре, але мое положення було трагічніше, ніж ваше. Ви самотні, хлопці, а я вже був одружений, у нас було двоє малих дітей. І я страшенно пив. Бувало все, що заробляв за тиждень, я за один вечір пропивав. Отримавши плату, я не йшов з нею додому, але йшов до коршми. Часто моя дружина з дітьми стояли під коршмою на вулиці, чекаючи мене. Коли ж я виходив з коршми, в мене часто не було вже й гроша. Потім мене викинули з праці, господар коршми не впускав мене до середини, то я стояв на сходах, жадний понюхати запах пива, що вилітав з-за дверей. Я ходив обдертий, голодний, знищений і такими були мої діти, моя дружина. В нашій хаті не було жодних меблів, не було посуди, бо я все побив, повертаючись бувало з коршми. Це було тяжке, прокляте життя. Але... — і Нестор спинився, витираючи рукавом чоло.

В столовій постала така тиша, що було чути, як до вікна билася втомлена муха. Хлопці поклали на попельнички недокурки, де вони давно погасли. Дим розплівся, втиснувся в стіни, в людські куфайки. Електрична лампка блімнула яснішим світлом.

— Кажи, кажи далі — почувся з найдальшого кута одиночий голос.

І Нестор казав:

— Були часи, хлопці мої, що я шукав, як би то позбутися того життя. Думав про самогубство

і воно було б прийшло, коли б не Христос. А Він краз тоді прийшов до нашого села.

— Хто, Сам Христос? — обірвав хтось Несторову мову.

— Ні, не Сам Христос, — вів далі Нестор. — Він прийшов у виді Свого слуги. Прийшов місіонер і проповідував у нас Євангелію.

— Отак і кажи, — зітхнув хтось на всю столову.

— Я не вірив тоді в Бога так само, як дехто з вас, але я пішов послухати місіонера. І того самого вечора я переконався, що Бог є, що Христос може зробити ще більше чудо, ніж було те, коли Він замінив воду на вино. І таке чудо сталося. Воно сталося за мною, воно може статися з кожним з вас, якщо ви приймете до свого серця Христа. Я колись не міг ні одного дня бути без алкоголю, він пройшов усе мое ество, знівечив мою душу, мое тіло, мое здоров'я. Я ходив під двері коршми, щоб хоча почути запах алкоголю, а тепер ви можете навколо мене поставити цілі бочки найдорожчого вина, і воно для мене чуже, далеке. То, скажіть, хіба це не чудо?... Хіба може таке зробити людина, наука або щось інше? Ні, не може, кажу вам, що не може. Я знаю одного учителя, який казав, що дав би кому-будь велику суму грошей, коли б хтось зробив таке, щоб він перестав пити, курити. Але такого людина своєю силою зробити не може. Тут треба, щоб сталося чудо...

— Так, але ти ж казав, що Христос перемінив вино на хліб? — почувся із гурту голос.

— Так, перемінив, — вів далі Нестор. — Колись у мене в хаті не було хліба, бо я кожен запрацьований гріш віддавав на алкоголь. Моя родина не мала одежі, бо я все пропивав. Ми не мали меблів, не мали своєї хати, нічого не мали. Все пішло на вино, на пиво, все забрала коршма. Але коли я прийшов до Христа, Він зробив зо

мною велике чудо. Те вино, що я колись пив, Він перемінив на хліб, пиво, в якому я кохався, перемінив на одежду для моєї родини, на взуття моїм босим дітям, перемінив на наш добробут. Оце і є те чудо, про яке ви казали розповісти вам, — і Нестор закінчив. Він витер чоло хустиною і сміливо дивився перед себе на своїх співробітників.

В столовій ніхто не ворухнувся. Ніде не брязнула тарілка, ніхто не кашельнув. А Нестор стояв під стіною, не знаючи, чи сідати, чи виходити. Він уперше в житті оце виступив публічно, але він відчув, що мова його була подібна до проповіді. І все це так склалося несподівано, раптово, що він навіть не може пояснити, як воно до того прийшло.

Він узяв кашкета до рук. Хтось рипнув дверима і вийшов надвір. А Нестор ще раз поглянув по своїх слухачах і сказав:

— І кожен з вас, дорогі мої друзі, може пережити таке чудо, яке сталося зо мною. І тоді ви будете найщасливішими людьми на світі, новими. Треба тільки прийти до Христа, віддати Йому своє серце, своє життя. Він любить кожного з вас і готовий вас простити і до Себе прийняти. І зробити з вами таке саме чудо, як Він зробив зо мною, — закінчив Нестор.

Йому ніхто не сказав ні слова. Хтось тільки голосно зітхнув, хтось кашельнув, десь брязькнула чашка.

Нестор вийшов надвір, тримаючи в руках кашкета. В бараках блистало світло, але в вікні його кімнати було темно. Йому не хотілося туди йти. Взутра неділя, праці немає, то можна ще побути надворі, — і він пішов стежкою до лісу. Навколо нього стояли стрункі дерева, берези гойдали довгими косами, осини тріпотіли круглими листочками. А над лісом стояв теплий літній вечір. За горою гасли останні проміння сонця, небо засівалося зорями.

Нестор став над самим озером. В його поверхні відбивалося склепіння неба разом з верхів'ям дерев. Десь хлюпнула риба, в прибережній лепесі запищав цвіркун. Нестор сідає на камінь і дістає рукою воду. Вона стікає по його пальцях, сяючи краплями срібла. А потім він стає на камені і дивиться до зоряного неба, дивиться на рівне пlesо озера. Там гойдається його невиразна тінь. Нестор згадує дім, родину, згадує свою сьогоднішню промову, і згадує, що оце сьогодні якраз п'ять років, коли Господь зробив над ним таке велике чудо. Так, якраз п'ять років... Як швидко вони промайнули. Можливо, що був би навіть не згадав про це, коли б не те, що сталося в столовій. А так... Пригадалося все. Далеке, минуле.

Він дивиться до зір. Чує щасливе тепло на своїй душі, відчуває на очах вологість. Тиха молитва вдячності знову і знову лине з його серця і з його уст до зоряного неба... Дерева виструнчилися і заслухалися в тиші вечора. А Несторові здається, що вони говорять до нього живою людською мовою, що вони так само, як і він, розуміють оцю благословенну вечірню тишу.

ДЗВОНИ

Довгий шпитальний коридор тягнувся між двома стінами аж до самого вікна, яке світило сонцем в далекому кутку. Там стояв стіл, на ньому лежало кілька старих книжок, газети, а під стіною — крісла. Якщо до хворих ще не дозволялося заходити, то люди сідали на тих кріслах, переглядали давно вже всіма прочитані книжки і чекали. На вікні стояли в глечику штучні квітки — оргінії і черемха, — але вони не пахли. Про це люди знали, а тому на них ніхто не дивився, їх ніколи ніхто не підливав. А за вікном сяяла літньою запашністю голуба дачечінь, ніби налите озеро. Звідти крізь відхилене вікно долітав шепот вітру, спів пташок, бо лікарня одним своїм боком стояла біля самого парку.

Була дванадцята година дня, — обідня пора. На коридорі було тихо. Стояли під стінами порожні возики, якими хворим розвозили обід, на возиках висіли рушники. І скрізь пахло ліками, якимись порошками. І не відомо, чи цей запах був від ліків, чи від стін, які просякнуті були ними від долівки аж до стелі.

Федір нашвидко з'їв свій обід, натягнув на плечі шпитального сивого халата і поволі вийшов на коридор, опираючись на палицю. Один рукав халата тріпався порожній збоку, бо хворий правою рукою мусів тримати палицю, а в рукаві це не вигідно, десь під пахвою муляє руbeckъ. Зачинив за собою двері своєї кімнати і

пішов дуже повільними кроками до стола під вікном. Там було його м'яке крісло, оббите зеленим сукном, на якому він оце вже четвертий тиждень щодня сидить в тій самій порі, слухаючи дзвони з недалекої церкви, яка стоїть за парком. Її червоний ріг, покритий дахівкою, видно з вікна і Федорові здається, що звідси краще чути дзвони.

Він сів у своє крісло, простягнувши перед себе ноги в сивих вовняних панчохах. Вони ще під панчохами замотані бинтом, посмаровані якоюсь маззю, але він може доволі ними ворушити, вони настільки вже тверді і здорові, що можуть принести його з кімнати на це крісло, а звідси він також доштикульгає назад. Правда, це ходження тяжке, бідне, його навіть не можна порівняти з правдивою хodoю, але Федір задоволений і тим, бо він відчуває, що все ж таки йому краще, ніж було тиждень тому. Навіть краще, як було позавчора, учора.

Він подивився на годинника, який висів круглою обвідкою над самою його головою і підсунувся разом з кріслом ближче до столу. Відхилив більше вікно, пустив більше сонця. Довга його рука лягла на столі, пальці стукнули по старій книжці з твердою обгорточкою. Брови зійшлися докупи, очі запалилися увагою.

За парком, де було видно ріг церкви, почулися якісь звуки і за хвилину вони прилетіли до Федора, впавши ніжною мелодією на шпитальний коридор, упавши на Федорове серце, на все довкілля за вікном.

І він слухав цієї мелодії, слухав і пив своєю спраглою душою музику дзвонів, пригадуючи той час, коли він чотири тижні тому опинився в шпиталі. Він тоді був дуже хворий, насилиу зайшов до своєї кімнати, тримаючись стіни. А потім операція. Ясно освітлена кімната, в якій повно було

якогось приладдя, якихось блискучих машин. А він лежав між ними на білому столі.

Що там робилося далі, він нічого не пам'ятає, але пригадує, що хтось поклав руку на його голову, а потім йому сильно захотілося спати. А потім він спав чи може так собі лежав, але по тілі ходили якісь судороги, щось таке було, чого він не може пояснити, чого він ще ніколи не переживав.

А потім він побачив себе в своїй кімнаті на білому і дуже м'якому ліжку. Біля нього не було нікого. Було самотньо і тихо. І він так чомусь глибоко відчув свою самотність, як ще ніколи перед тим. У кімнаті було повно сонця, повно запахів різних ліків, аж тут нараз за вікном почулася музика. Він її перед тим ніколи не чув, не зінав, звідки вона пливе, але мелодія її була така чудова, така ніжна і солодка, що Федір маючи не розплакався із надмірного глибокого зворушення. А мелодії пливли над парком, разом із соняшним промінням, вщерть наповнювали Федорову кімнату, наповнювали його серце. І він через ті мелодії не відчував болю, не відчував самотності. Йому здавалося, що чудова ця пісня, якась дивна мелодія, чарівна музика спеціально прилітає до нього, що є на світі добра душа, що оце грає йому. Спеціально йому, а може й іншим хворим, що тут лежать по всіх кімнатах.

А коли потім прийшла санітарка, принесла йому щось напитися, Федір запитався:

— Скажіть, прошу, звідкіля це прилітає така музика?

— Це дзвони з поблизької церкви, яка тут недалеко за парком, — відповіла санітарка, тихо ступаючи по кімнаті.

— А вони часто так дзвонять? — спитався ще Федір.

— Один раз на день, якраз в тій самій порі.

Узавтра дивіться на годинника і дзвони знову будуть грati, — і вийшла так само тихо, як і прийшла.

І від того дня Федір пильно чекав дванадцятої години, коли за вікном гратимуть дзвони. Він тоді поправляв під головою подушку, відслоняв трохи більше вікно і слухав чудової мелодії дзвонів. Від того, так йому здавалося, зменшувався біль, мав таке враження, що оце хтось його відвідав дуже близький і рідний.

Тепер Федір також сидів на своєму кріслі і слухав дзвонів. Коридором стукотіли візки з порожньою посудиною, які йому трохи заважали. Але візки ховалися за дверима, з ними ховалися санітарки в довгих накрохмалених халатах, які шелестіли, ніби сухе кокорудзиня, і на коридорі знову було тихо. А мелодія пливла і пливла, коливаючись від тихого вітру, наче хвилі спілого жита.

А потім вона стихала. Останній раз задрижали в далині струни, там щось стукнуло, обірвалося і музика затихла. І Федорові здавалося, що він щось згубив, якраз в ту пору почув, як під вовняною панчохою щось кольнуло і він попробував простягнути ногу в інше місце, трохи далі від крісла. І так сидів, дивлячись крізь вікно до парку. Там стежкали ходили здорові люди, бігали вивірки, десь траскотіла машина до кошення трави. А дзвонів уже не було чути. Федір знов, що вони обізвуться взавтра, а тому притримався за поруччя крісла і встав. Його палиця рівномірно стукала по твердій долівці, а ноги в вовняних панчохах ступали тихо, нечутно. І йому було дивно з самого себе, що він такходить. Ніби справжній каліка або столітній старець.

Зачинив за собою двері кімнати і ліг на ліжко, поклавши палицю поруч хворої ноги. В кімнаті не було нікого, тільки він сам зо своїми думками. А вони пливли, ніби ті дзвони, наче

мелодія, яку він щойно прослухав і яка лишила на його душі теплі сліди.

За кілька день Федорові стало настільки краще, що він без палиці міг вийти надвір, посидіти під смерекою на твердій лавці, пройтися, ще трохи покульгуючи, по встелених жовтим піском стежках, які щодня робітники зрівнювали граблями.

А звідси він пройшов і до парку. Спочатку йому було важко ходити, бо йому здавалося, що він іде, а з ним ідуть дерева. Він стає, вони також стають. Але тепер того відчуття немає. Він твердо ставить недавно хвору ногу разом із здорововою, навмисне намагається її випростати, притиснути до стежки і чує, що вона більше не болить. Він обходить кущі, високі липи, які взялися за руки і заслонили собою небо. Але воно пробивало густі зарослі лип, через які на стежку і на траву падали соняшні плями.

Тепер Федір мало коли сидів у шпиталі, він найбільше просиджував у парку, нудьгуючи й чекаючи, коли його вже нарешті випишуть і скажуть іти додому. Тут у парку він також щодня слухає дзвони з поблизької церкви. Він єсть свій обід, нашвидко вдягається в свого халата, інколи отак наопашки накидає його на плечі, а по справжньому надіне вже під брамою, і спішить на саму крайню лавку під огорожею. Там він вдихає повними грудьми запахи квітів, туди пропивається крізь віття сонце, там постійно пахне прив'яла трава і там щодня в дванадцятій годині грають дзвони. Тут їх виразніше чути, бо ж тут подати рукою — і церква з високими вікнами. Тут дзвони краще чути, ніж в лікарні, здається, що вони ось десь тут за кущем, зо огорожею. Але їх не видно. Чути тільки мелодію, яка прилітає ніби з віття зелених лип, наче з неба.

Федір щодня приходив у тій порі на ту саму лавку. Він так привик до тих дзвонів, такі вони стали йому дорогі та близькі, що він тепер

думав, що він робитиме вдома, коли дзвонів не буде. Що він буде слухати щодня, коли прийде дванадцята година?

Одного разу він сидів на своїй лавці в парку і слухав дзвонів. А коли вони відіграли свої мелодії, він пройшов поза кущі бузку, вийшов за браму і пішов до церкви, біля якої незнайомий старший вже дідусь згребав покошену траву. Хвіртка до церкви була відкрита і він несміливо якось переступив на скошену траву, щільніше обгортуючи навколо себе шпитального халата.

Незнайомий мужчина кинув працю і ступив кілька кроків назустріч Федорові. Солом'янний капелюх закривав його обличчя, уста стулилися до усмішки.

Федір привітався, відразу вибачившись, що відірвав від праці, а потім запитався:

— Чи то з вашої церкви щодня грає така чудова музика?

— Так, з нашої, — відповів незнайомий, тримаючи в руках граблі. Вони були вищі за нього.

— А хто ж це дзвонить, чи грає? — знову Федір.

— Я і Федір нічого вже не питався, а тільки здивовано подивився на дідуся.

— Я — відповів той ще раз, бачачи Федорове здивовання. — І то жодна штутка. Кожен може грати. Це тільки треба переставляти платівки, а вони самі грають.

— І це ваша така праця? — спитався знову Федір і сам не був певний, чи це влучне питання, чи ні, бо бачив, що старому вже не до праці.

— Так, це моя праця. Але не тільки ця, але я отут сторожем; кошу траву, витираю в церкві пилюку, але найголовніше те, що я тут щодня граю дзвонами. Оце те, що я тільки можу зробити для Бога. Сам я бідний, багато зробити чогось іншого не можу, то нехай оця моя праця буде приємною Богові. Дзвоню я щодня і вже багато років. За той час чимало людей з

лікарні приходили і дякували нам за ці дзвони. Під звуки наших дзвонів багато людей виздоровлювали, знаходили спокій для свого серця, полегшу якусь і це було найкращою заплатою для нашої церкви. Ми знали також, що чимало людей безнадійно хворих лежали в лікарні, потім вони вмиралі, а, можливо, наші дзвони були для них останньою потіхою в земному житті. І це моя праця, бо що ж я можу більше доброго зробити в моїх роках? — він закінчив і поставив граблі під огорожею.

— То я також прийшов вам подякувати за ваші дзвони, — сказав Федір і подав сторожеві руку. — Я вже кілька довгих тижнів лежу в шпиталі, щоденно слухаю ваші дзвони і вони, я чую, перемінюють мое серце. Від них чомусь так приємно стає на душі, ніби людина побувала в церкві.

— Я радий таке чути, — казав сторож, кліпнувши очима. Капелюх його трохи зсунувся набік, і поклав тінь на його обличчя.

— А скажіть, будь ласка, чи ті мелодії, що граєте, мають свої слова? — спитався Федір, збираючись відходити.

— А якже, мають. Кожна мелодія, кожна пісня має свої слова, — відповів сторож.

— Я дуже хотів би їх мати. Готовий за них заплатити, скільки треба. Коли ваші дзвони гратимуть, я собі нишком навчився б співати. Я сподіюся, що там такі самі гарні слова, як і мелодії.

— Постривайте, — сказав сторож і тюпцем побіг сходами до церкви. Федір дивився за ним, бачив як його біла сорочка на плечах здувалася від вітру і почув, що та незнайома людина стала йому якоюсь близькою.

За хвилину вийшов, несучи в руках невелику книжечку в зеленій обгортці.

— Візьміть, — сказав до Федора, — тут є всі ті пісні, які грають наші дзвони. Ось одна,

друга, третя — і він чорним від трави пальцем перегортав сторінки книжки.

Федір простягнув руку. Подивився на книжку і його очі спинилися там, де був сторожів палець.

— Оту ви граєте? — спитався.

— Так, граємо. І то найбільше, бо вона дуже пасує тим, що лежать в шпиталі, чекаючи помочі від Бога і від людей.

Федір підніс книжку до очей. На неї впало світло сонця і він читав:

Я утомлений, безсилий,
Боже мій, до Тебе йду!
Вірю — в Тебе нові сили
І спокій душі знайду.

Він поглянув на сторожа. Той стояв і слухав. А Федір читав далі:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй
Перейти життя долину
Та ввійти в дім вічний Твій!

І спинився.

— То це не пісня, а це молитва, — тихо сказав Федір і чув, що серце його чомусь зашкиміло від прочитаних слів.

— Так, це дійсно молитва, але кожна пісня може бути молитвою, а кожна молитва може бути піснею. І ми найбільше граємо отаких пісень. Молитовних. Бо людина, якщо вона здорова, то вона має безліч різних бажань, безліч турбот і не має часу думати про Бога і молитися. Але в шпиталі людина думає тільки про одне — щоб бути здорововою. Тому вона там почувается до Бога близче, як у церкві. Вона тоді й молиться. А ми їм граємо таких молитовних пісень, бо наша оця праця призначена переважно для шпиталю, для хворих і самотніх.

Федорові пальці міцно стиснули маленьку книжечку. Брови його сіпнулися, на них впала з дерев тінь і він спитався:

— Чи я можу ту книжку мати для себе.

— Певне, що можете. Для вас я її і виніс.

— А скільки вона коштує?

— Нічого, це так. Візьміть. Ми маємо для роздачі бідним.

— Але я не бідний.

— Нічого... Візьміть, візьміть, — казав сторож, вдоволений розмовою і новим знайомством.

Федір подякував і подав сторожеві руку. Вони тепло попрощалися, всміхнулися до себе, ніби вже були давно знайомі.

Федір ішов стежкою парку між високими липами і вітер дмухав йому в обличчя. Він тримав книжку розгорнену там, де було переложено липовим листком і тихо сам собі читав:

— Я утомлений, безсилий...

Пробував ті слова покласти на мелодію, але мелодію забувся. Треба чекати аж до завтра. Тоді він буде чути дзвони, за ними буде виводити слова, а вони будуть його молитвою. Як це чудово! Які то глибокі слова!...

Він пройшов довгим коридором аж до своєї кімнати. Там хтось був, бо в чащі стояла свіжа вода. Але тепер не було нікого і він, не скидаючи свого халата, простягнувся на ліжку, намагаючись пригадати вчоращню мелодію дзвонів.

За дверима почулися тихі кроки і збудили Федора із задуми. До кімнати ввійшов лікар.

— Узвітра по полудні ви йдете додому, — сказав.

— Дякую! — відповів Федір. — Це краще, аніж тут лежати.

— І я так думаю, але коли б вам щось долягало, зголосіться знову до лікаря. Але я думаю, що все гаразд, — і він пройшовся по кімнаті, а потім вийшов на коридор, подавши Федорові руку.

Того пів дня Федір не міг ні лежати, ні ходити. Він кілька разів пробував читати книжку з піснями, але також не міг. І йому щойно тепер показалося, що він не лежить тут три-чотири тижні, а довгі роки. І вперше в житті глибоко відчув те щасливе почуття, коли хворому скажуть в лікарні, що він здоровий і він може іти додому. Справді, яке це хвилююче почуття, якого він досі ніколи не знав.

Він позбирав ще сьогодні свої речі. Переглянув усі свої кишені, а на столі знайшов порожнього конверта, якого чимось наповнив, дивлячись у вікно на церкву.

Коли сонце кидало на сад останні свої проміння Федір вдягнувся в своє вбрання, подивився на себе в люстро і зідхнув. Йому навіть не здавалося, що він у лікарні. Сила була в ногах і в руках. В серці також була сила, але він не знає, від чого вона.

Він пішов за шпитальну браму, пройшов через парк, ще раз присів на своїй лавці між липами, де він завжди слухав дзвонів, а потім пішов через дорогу до церкви. Там було тихо. Сторожа уже не було, по ньому тільки залишилася позгребана трава, підліті квіти, заметені сходи. Федір пройшов через хвіртку, оглянувся, чи хто його не бачить і підійшов до дверей, в яких була прорізана дірка для листів. Він ще раз оглянувся навколо себе і кинув за двері заклеєного конверта з написом:

— Це за дзвони.

І миттю вийшов з-за огорожі, прямуючи до парку.

А другого дня він устав раніше, як треба. Він навіть не хотів чекати обіду, але ще перед дванадцятою годиною уже сидів на лавці в парку і чекав дзвонів. Перед ним лежала розгорнена книжка.

Коли від церкви прилинули знайомі звуки

музики, Федір водив пальцем по словах пісні, і пробував співати:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй...

І ці слова якраз падали на мелодію там, де треба. Він їх перед тим ніколи не співав, ніколи не бачив, а тепер може співати. Його уста ледь ворушаться, але він співає не устами, не вголос, а в серці, тихо, щоб ніхто не чув, бо це ж парк, тут повно всюди людей і не личить отак сидіти й співати.

Дзвони відіграли своє і затихли. Федір пустився стежкою до лікарні і бачив за огорожею старого сторожа біля церкви, який поливав квіти, переступаючи з ноги на ногу.

Але він не пішов до нього. Хто знає, може там уже відкрили його конверта, будуть його питати, а він не хоче, щоб знали, що це він поклав там таку щедру суму.

Федір переступив поріг лікарні, зайшов до своєї кімнати і забрав свої речі. І пішов, ще раз оглянувшись на двері, а через вікно на церкву, яка червоніла дахом за липами.

Федорова нога загоїлася і він уже може навіть підбігти. Він пасе коні на толоці і пробує тихо співати пісню, якої навчився в лікарні. Знає слова напам'ять, але мелодія забулася. Він її знав ще кілька днів, коли прийшов додому, залюбки співав собі при якійсь праці, але згодом, коли вже минуло кілька місяців, мелодія забулася.

І Федір затужив за дорогою своєю піснею. Тому він одного дня зібрався і пішов до міста, взявши з собою книжку з піснями. В парку були ті самі лавки, ті самі дерева, але тепер осінь позолотила все, позривала з лип жовте листя, розкинувши його по стежках.

Федір знайшов знайому лавку, змів долонею приліпле до неї листя і поклав на колінах маленьку книжку з піснями. Подивився на годин-

ника, — близько дванадцятої. Його серце чомусь хвилюється, він згадує минулі дні, коли багато разів сидів отут, слухаючи мелодію дзвонів. Як йому тоді бажалося бути здоровим! А тепер він здоровий. Сам прийшов до парку, щоб послухати знову дзвонів, пригадати забуту мелодію пісні.

Він витирає окуляри, кладе їх на очі і насторожує свій слух. Приходить дванадцята година, а дзвонів немає... Федір пробує свого годинника і він іде добре. Стрілка поволі посувается по білому цифербліяті, вона давно минула свою межу, а дзвонів не чути...

Федір сховав співаника до кишені й пішов до хвіртки, за якою була церква. За огорожею стояв незнайомий мужчина, читаючи газету. Федір сміливо підійшов до нього.

— Скажіть, прошу, чому то тепер дзвони з тієї церкви не грають? — спитався.

— Бо немає кому переставляти платівки, — відповів незнайомий.

— А сторож тієї церкви, що тут був? — спитався знову.

— Він уже своє відзвонив... Свої пісні відспівав...

— Що, помер?

— Так, помер. Відійшов до Господа і там продовжує співати в Його славі. А ви його знали? — спитався незнайомий.

І Федір розповів, як він лежав у лікарні, як слухав щодня музичну дзвонів, як навчився однієї чудової пісні, якої мелодію забувся, а оце навмисне приїхав до міста, щоб її пригадати.

Незнайомий подав Федорові руку і сказав:

— Я радий, дорогий друже, що наші дзвони були вам благословінням. Я працюю пастором в тій церкві довгі літа і довгі літа наші дзвони грали. Багатьом людям в лікарні вони приносили потіху, але сторож наш, добрий наш брат у Христі, відійшов, закінчив свою працю і дзвони

тепер мовчать. Ми шукаємо когось, щоб зайняв ту працю, але покищо нікого ще не знайшли. А це чудова праця. Ось надворі стоїть такий осінній день, як сьогодні, люди проходжуються парком, вони здорові і їм покищо не треба духовної пісні, ніжної мелодії. Але того самого часу дуже багато нещасливих людей перебувають в лікарні, чекаючи якоїсь потіхи. І до них линули наши дзвони, лягаючи тишею і спокоєм на їхні зболілі серця. Багато нам дякували за це, а якась одна добра душа кинула нам цього року крізь двері до церкви поважну суму грошей, навіть не подавши своєї адреси. За ті гроші ми купили нові платівки з піснями, але немає кому їх грati, — і пастор легко зідхнув, повівши рукою по чолі.

— А я міг би цю працю робити? — спитався Федір, дивлячись на прив'ялі під церковю квіти.

— Кожна людина може це робити, якщо вона бажає. Це тільки треба переставляти платівки, а дзвони самі грають. Але з тим пов'язана також інша праця.

— Яка? — піdnіc голову догори Федір.

— Насамперед, вам треба було б отут жити, щоб дзвони грали щодня в тій самій порі. Для того ми маємо гарне приміщення в церкві. Подруге, вам треба було б пильнувати квітів навколо церкви, трави, ну — бути тут господарем, а по-третє... Як це вам сказати... — і він на хвилину спинився.

А Федір піdnіc на нього очі й чекав.

— По-третє, — вів далі пастор, — нам треба для тієї праці людини віруючої, щоб вона була свідома своєї праці. Отакої, як був попередній сторож. Він, бувало, поставить платівки, дзвони грають, а він піднесе очі до неба й тихо молиться, щоб Господь поблагословив оцю пісню, цю євангельську мелодію. І Господь благословляв...

— Так, я це знаю, пасторе, бо сам те пережив, — казав схвильованим голосом Федір.

— А ви віруєте в Христа, як в своєго особистого Спасителя? — спокійно спитався пастор.

— Вірюю, але не знаю, чи так, як треба. Перед тим я не вірував, аж поки не опинився в лікарні. Там до мене Бог промовив більше, ніж у церкві і там я почав шукати Його, вперше почав молитися. А потім ваші дзвони, ота чудова пісня, якої я навчився, — і Федір дістав дрижаючу рукою свого співаника.

— Ось тут. дивіться, — казав він.

Голос його затремтів, уста закліпали.

— Якщо ви, друже, молитеся, якщо любите Господа, якщо бажаєте щось робити для Нього, якщо хочете, щоб Він простив усі ваші провини, то ви віруєте правильно, — і він взяв легко Федора за руку, сказавши:

— Може ми вступимо на хвилину до церкви. Я покажу вам усе?

Вони ввійшли головними дверима, присівши на останній лавці. І проповідник казав:

— Поки я покажу вам дзвони, поки будемо говорити про щось іншого, ми помолимося, — і він схилився на коліна.

Федір зробив те саме, несміливо озираючись навколо. Він не звик отак удвох з кимось молитися, але коли почув, як пастор молився, дякуючи Богові за їхню зустріч, за те, що Він торкнувся Федорового серця, то побачив, що отак власне і треба молитися. Він почув, що до його очей підходять слізози, що йому треба виплакатися перед кимось, що йому треба молитися...

А другого дня була неділя. Сонце розкидало над парком осіннє золото, а з ним' пливла чудова музика дзвонів. Це грав новий сторож — Федір, який сидів на лавці під огорожею і тихо співав разом із дзвонами:

Боже мій, до Тебе лину,
Поможи в путі моїй
Перейти життя долину
І ввійти в дім вічний Твій!

ТЕ ОДНЕ

Молодий проповідник Пилипенко сидів у маленькій церковній кімнаті, готовуючись до недільної проповіді. Двері кімнати відкриті і вони виходять до просторої чистої залі молитовного дому. Там стоять рядком крісла, в правому куті — піяно, в лівому — живі квіти. Від них долітає до Пилипенка запах поля. Щонеділі там повно людей, а тепер повно тиші й спокою, яку Пилипенко не менше любить за богослуження.

Проповідник Пилипенко ще новий тут служитель слова, він приїхав сюди щойно кілька місяців, а тому все тут для нього покищо нове і незнайоме. Але за цей короткий час він уже познайомився з людьми, збагнув добреї сторони своєї громади, побачив також деякі її недоліки, але в загальному він побачив, що віруючі тут — добреї християни, вони люблять Господа, намагаються щось робити для Нього, а тому на його серці погідно, радісно і він думає, що багато клопоту тут мати не буде. А деякі недоліки поволі треба буде полагоджувати в дусі любові, лагідності і спокою. Тих недоліків є всюди подостатком, бож усі люди не однакових характерів, різного виховання, різного думання.

Він закрив Біблію, поклав на неї руку і закрив також очі. Сидів так якусь хвилину, збираючи свої думки, зважуючи перечитане. А потім він думав про свою пройдену досі дорогу, про школу, про юначі роки, які так швидко проминули. Як багато він мріяв стати проповідником, як

багато він про це молився і оце мрія його здійснилася. Але тепер треба це велике і достойне покликання належно виправдати, треба виповнити доручене йому Богом завдання.

Пилипенко схиляє голову над Біблією, сидить так якусь хвилину, роздумує, а потім напівголосно молиться. І відчуває, що йому від добрих роздумувань і від молитви так легко, так спокійно. Із стін його затишної канцелярії, ніби живі, дивляться різні біблійні картини, на полицях стоять рядком книжки, різні підручники і все це ніби говорить до нього знайомою мовою. Він поволі встає, відсуває крісло набік і дивиться у вікно, яке виходить на вулицю. Там чисто і свіжо, бо вночі падав дощ і змив усю пилку. Біля молитовного дому ростуть кущі бузку, які саме розцвілися і вони сміються до Пилипенка, киваючи своїми розкішними квітами.

Пилипенко сперся на підвіконня, виставивши надвір голову. З-за рогу над'їхало нове авто і він пізнав, що це був брат Петро, сторож їхнього молитовного дому, який щосуботи приїздить сюди покосити траву, попідливати квіти, порівняти крісла. Але це не тільки ота його праця біля молитовного дому. Ні, брат Петро багато в чому помагає своєму проповідникові. Він постійно запрошує на богослуження нових людей, і не має ні однієї неділі, щоб він когось не привіз із собою. Отак іде в неділю до своєї церкви, побачить якусь людину на вулиці, що вештається без потреби і він запропонує їй поїхати з ним до церкви і послухати Божого слова. А в церкві він знає, як зустріти нових людей, як посадити їх на лавці, подати їм співаника, сказати до них якесь ласкаве слово. Одним словом, брат Петро — це права його рука і проповідник радий, що він саме приїхав оце тепер. У нього є деякі пильні й важливі справи, з якими він бажає поділитися з Петром.

Петро вийшов з авта, побачив у вікні проповідника і всміхнувся.

— Доброго ранку, брате, — сказав і вже після того подивився, чи авто добре поставлене, чи добре зачинені двері, чи воно не задалеко від хідника.

— Доброго ранку і вам, брате, — відказав проповідник і кивнув рукою.

Петро ввійшов до молитовного дому і привітався з Пилипенком, повісивши капелюха біля дверей.

У молитовному дому було багато повітря, бо вікна були відчинені навстіж і крізь них плив до середини запах бузку і свіжість літнього ранку. Петро повів рукою по чолі і сказав, простягаючи кожне слово, як він завжди робив, коли мав сказати щось важливого.

— Узвітра я хочу привезти до церкви одну родину, моїх добрих сусідів, які ще ніколи не були на євангельському богослуженні. Я хочу, щоб ви з ними після богослужіння познайомилися. Вони цікавляться Божим словом, читають Євангелію. У них постає багато питань з прочитаного.

— Добре, брате Петре, — відповів проповідник, — але було б доцільно, коли б ти посадив тих людей на передніх лавках.

— Це не зовсім добре, — подивився здивовано Петро, поклавши ногу на ногу. — Бачите, вони перший раз у церкві, то найкраще, якщо вони сядуть собі ззаду. Вони там почуватимуться вільніше, а то йти їм на передні лавки якось ніяково. Ви ж знаєте, люди в чужій церкві ще не ознайомлені зо всім, біля них треба сісти, подати їм співника, щоб вони чули, що вони не самі.

— Це правда, брате, але тоді ти мусиш привезти їх трохи раніш, коли ще немає всіх наших членів.

— А чому? — подивився Петро здивовано.

— Тому, що коли вони прийдуть пізніше, то у вас у церкві займають останні місця свої члени, і для них місця ззаду вже не буде. А свої завжди повинні сідати на передніх лавках, а задні лишати для тих, що з якої-будь причини спізняться, для людей старших віком, для матерей з малими дітьми, а також для нових людей, що інколи відвідують наші богослуження.

Петро подивився на свого проповідника так пильно, ніби він бачить його вперше, ніби він ще не був з ним знайомий.

— Так, це правда, — казав. — А я, знаєте, про це навіть ніколи не думав. А воно дійсно так. Прийдуть свої і кожен — сів біля порога. Займуть усі місця, а коли приходить якась чужа і нова людина, то її треба вести наперед. Вона несміливо озирається, шукає очима вільного місця на задній лавці, десь під стіною, але там все вже зайняте, бо посідали свої члени. Це правду ви сказали, брате.

— У церкві, де я служив попередньо, ця справа була поставлена належно і ми мали біля порога кілька лавок завжди вільних, а в вас зовсім не так і я боюся, чи я зможу закорінений звичай і я боюся, чи я зможу цей закорінений звичай порушити, — говорив проповідник. го конче порушити. Поставимо це питання на членському зібранні, наші члени всі з тим погодяться, але треба їм оце належно вияснити, бо досі, скажу вам, ніхто нам про це нічого не казав, а ми самі також не додумались до того. Я буду сам говорити з братами й сестрами.

— Гаразд, брате, — казав проповідник, — але поки ми запровадимо в церкві оцей добрий звичай, то візьме деякий час, а ви узавтра, коли прийдете зо своїми сусідами, не давайте їм місця на самих задніх лавках.

— А чому? — спитався Петро.

— Бо ще є одне, що варто було б тут виправити у нашій громаді.

— А що таке? — і Петро зробив великі очі.

— Того не варто казати. Може колись іншим разом, бо я боюся, що може я забагато новизни принесу вашій громаді. Але те одне, про що я згадав, мені не дуже в вас подобається.

— А ви мені мусите сказати, — відповів Петро і підсунувся на одне крісло ближче до проповідника. — Новин у церкві боятися не треба, якщо вони корисні для нас. Я думаю, тут не про догматичні справи нашої віри, але ось, наприклад, про порядок богослужень, про звичаї в церкві, про те та інше, то добре інколи приглянутися, як воно відбувається в інших церквах і з доброго взяти приклада собі.

— Гаразд, брате, — сказав проповідник, — іншим разом я скажу вам про те одне, а тепер підемо кожен до своєї праці, — і він поклав на Петрове плече руку.

За вікном гуркотіла машина до кошення трави, проповідник далі сидів біля свого столу над розгорненою Біблією. Він дещо передумав, мав приготовлене назавтра слово, але коли довідався, що на богослуженні будуть нові люди, вирішив змінити тему і говорити про блудного сина, що залишив свого батька або про Закхея, який шукав Христа.

І коли він саме роздумував над новою проповіддю, до кімнати ввійшов Петро, пригладжуєчи на голові розвіянє вітром волосся. Обличчя його було запалене сонцем, на ньому лежала приємна усмішка щасливої доброї людини. Він поступився до самого столу і сказав:

— Знаєте, брате проповіднику, я косив траву, загребав її потім граблями, але мені ніяк не виходить з голови і з думок те, що ви казали. Те одне...

— Що саме? — обернувшись до нього проповідник.

— Не знаю що... Те одне якесь, що ви казали ніби є в нашій церкві. Я от нічого не бачу,

чого нові люди, що прийдуть на наше богослуження, мали б сідати спереду. Виходить, що коли вони сидітимуть на задніх лавках, то бачитимуть щось таке, чого вони не повинні бачити. А це визначає, що того й не повинно бути в церкві. Чи правда? — і він чекав відповіді.

Проповідник всміхнувся і підпер рукою голову, поклавши біля ліктя олівця. Відхилив більше вікна надвір і Петрові здавалося, що він хоче впустити до кімнати більше сонця, а також більше світла до Петрової душі. Відсунувся разом з кріслом під саму стіну і пильно подивився на Петра. А потім казав:

— Насамперед сідайте і ви, — і показав Петрові інше крісло з другого боку столу. — І якщо ви так хочете знати, то поговоримо ще і про те одне.

— Та я не те, що цікавий, але знати хочеться, — перебив Петро. А поки проповідник зібрався з думками, він казав далі: — От я в своїй церкві вже довгі літа, але всього тут ще не помітив, що треба було б виправити, а ви одне помітили відразу. А тому мені хотілося б знати, що ви ще побачили. Те одне, як ви сказали?

— Добре, брате Петре, я скажу, але то вже не такий великий гріх і про це не треба багато думати. Це тільки недобра звичка.

— Ага... І що? — намагався відгадати Петро.

І проповідник казав:

— Ось, слухайте. Одного разу якраз в часі богослужіння ззаду трошки стукнули двері, хтось там прийшов до молитового дому. І нараз кількох братів і сестер, а зокрема сестер так і оглянулися назад, ніби їх хтось потягнув за вухо. І дивилися на ту людину, що прийшла аж поки вона не сіла між лавками. А їй так було недобре, що людські очі за нею так пильно стежать і ще й в часі богослужіння. Якщо вони хотіть пабачити, що це за людина, то нехай до неї підійдуть після богослужіння, подадуть їй руку,

познайомляться, скажуть їй якесь добре слово тощо. Але по зібранні вони того не роблять, а на-впаки. Як тільки богослуження закінчиться, вони зараз — ось там поставали групою, то там, а нова людина піде попід стіну до дверей і її навіть ніхто не затримає. А це, я вважаю, поганий звичай. Тому я кажу вам, якщо взавтра прийдуть ваші сусіди до церкви, то дайте їм місце десь на передніх лавках, щоб вони не бачили, як на них обернені очі всіх присутніх. У багатьох здисциплінованих церквах такого я не бачив. Люди собі сидять кожен на своєму місці, а якщо біля дверей почуеться якась метушня, якщо хтось гам прийшов, чи виходив, то ніхто не оглядається назад. Усі знають, що біля дверей є призначенні церквою брати і вони там дбають про те, щоб прийняти тих, що приходять або відчинити двері і випустити тих, що потребують вийти. А у вас то таке, якого я ще ніде не бачив. Тільки щось стукне ззаду біля дверей, а деякі члени, ніби їм нитки поприв'язувані до вух, — усі нараз так і сглянулися! І це є те одне.

— То правда, правда, — казав Петро трохи зашарівши, ніби то він був тому винен. А проповідник казав далі:

— Я знаю, що тут добрі віруючі. Вони люблять Господа, люблять Його святу справу і це дуже похвально, бо мало сьогодні є таких людей на світі. Але є це одне, друге, а може й третє. Коли б якось оту звичку викорінити з громади, то я був би дуже щасливий. А все інше є на своєму місці. Якщо ми всі будемо щиро працювати, то Бог напевно нашу працю поблагословить.

— Добре, — сказав дещо схвильований брат Петро. — Ви сказали знову щиру правду. Ми мусимо і тієї звички позбутися, бо то справді, як воно виглядає таке богослуження? Будемо про це говорити на членському зібранні, треба з такими братами говорити окремо, але вам може й не пасує казати, то я говоритиму. Скажу нашим

дияконам. Добре, що ви мені те сказали. Те одне. А якщо буде ще друге, третє, — скажіть. Такі новини варто запровадити не тільки в нашій церкві, але в кожній. Зокрема, коли приходять на наші богослужіння нові люди, щоб вони бачили й відчули, що вони прийшли до церкви, до Божого дому, а не автобусову станцію чи до якогось іншого публічного місця.

Петро ще хотів щось сказати, але тут проповідник вставив ще свою заувагу:

— Так, щоб можна було відчути, що тут є церква, богослужба, дім Господній. А то інколи перед богослужінням люди забагато перешіптуються з собою, роблять непотрібний гармидер, а навіть щось шепочуться в часі богослужіння, в часі співу духовних пісень, проповіді. Вони самі тоді не слухають й іншим перешкоджають. І це також те одне. Але, брате Петре, на тому ми закінчимо, але скажи — правда те, що ми отут розважали?

— Правда, свята правда, — казав утішений Петро. — Я тільки жалію, що тієї правди ми досі не помічали і не зробили раніше так, щоб ви не потребували нам про це нагадувати.

Він устав, мило всміхнувся до свого проповідника і вийшов надвір.

За вікном знову загарчала машина до кущення трави.

А проповідник Пилипенко далі сидів у своїй кімнаті над широкою розгорненою Біблією. З її сторінок на нього дивилися святі слова, які наскрізь пронизували його чутливу душу. Він ще і ще читав Святу Книгу і знов, що коли в його громаді є такі щирі люди, як Петро, оцей сторож біля молитовного дому, то праця його не буде тяжкою. Бог її напевно поблагословить.

АНДРІЄВА НАГОРОДА

Поволі, крок за кроком, Андрій їхав додому тієї самої пори, що й учора, що завжди, коли сонце червоную полосою золотило далекий захід, ховаючись за хмари. Тоді на полях залягає передвечірня тиша, долинами стелиться туман, а господарі один за одним їдуть до села. Дорожня пилиюка з вітром катиться на зелений овес, що росте над самою дорогою і починає колоситися. В ньому хтось розкидав жовті квіти і вони тепер схиляють свої голови і спокійно чекають, поки переїдуть всі підводи і вечір покладе на них освіжуючу прохолодну росу. Але підводам, здається, й кінця немає. Вони гуркотять твердою дорогою, вистукуючи нерівний ритм господарської музики, яка розпливається полями.

Андрій зав'язав віжки до драбини, похилився на борони й дивився втомленим зором перед себе. Коні поволі тягнули воза під гору, лишаючи на дорозі сліди своїх копит і коліс. За ще одним горбком видніли верхи тополь, — це Андріїв хутір. Коні ліниво кивають головами, обганяючись від мух, а коли вийшли на горбок, Андрій навіть не торкнувся віжок, — коні самі побігли чвалом в долину. А за кілька загонів знову невеликий горбок і знову віз покотився поволі, від чого можна на возі легко задрімати.

Але Андрій не дрімає, хоч і чує втому від

цілоденного ходження за плугом. Він похилився на драбину, дивився перед себе на просторі засіяні поля і думав про те, як то швидко промінули тих двадцять років, що він ось тут господарить. Перед тим він робив у місті, але лікар йому порадив кинути працю у фабриці і виїхати десь на чисте повітря, купити фарму і там працювати, якщо він бажає зберегти здоров'я. І Андрій послухався лікаря. Купив собі невеликого хутора, купив в інших місцях по кілька гектарів поля, де й щасливо пропрацював двадцять років. Здоров'я його покращало, він виховав тут своїх дітей, набув деякий маєток, але літа пропливли і жити лишилося не так уже багато. Він посплачував усі довги, які були на землі, мас деякий гріш в запасі і з того всього він задоволений. Одне тільки його постійно турбє, що він, як християнин, нічим не може прислужитися в місійній праці їхньої церкви. Інші співають у хорі, а він співати не може. Інші деколи послужать словом, а він і того не може. Інші проводять недільну школу, виконують працю дияконів, а він, йому так здається, не може й того робити. Правда, він багато жертвує грошей, може ті гроші десь і виконують за нього корисну працю, хтось інший за нього проповідує Боже Слово, але того він не бачить. А йому хотілося б побачити те, що він зробить сам, побачити самому свого власного снопа, якого він зміг би принести перед Господа...

З такими добрими і побожними думками Андрій в'їхав на своє подвір'я. Випряг з воза коні, пустив їх на пахучу зелену конюшину, а сам нагнувся над корито з водою біля криниці, щоб освіжити гаряче обличчя. Навколо нього зібралися качки й гуси, киваючи головами. За ворітами з другого боку дороги стояло якесь чуже авто, а біля нього ходило двох незнайомих мужчин, які щось говорили між собою, показуючи на Андрієве поле там, де поверталася дорога і

де росли густі кущі смерек. Побачивши господаря, вони пришли на подвір'я і привіталися з Андрієм.

— Чи це ваше поле отам біля тих смерекових кущів? — спитався один, запалюючи довгу сигарку.

— Так, моє, — відповів з повагою Андрій, витираючи в полу маринарки мокрі руки.

— Ми хочемо у вас купити трохи поля.

— Я не продаю, — подивився на них Андрій.

— Ні, не землі ми хочемо купити, а от за тими кущами ми купимо тільки невелике місце, на якому побудуємо риштовання, а над риштованням поставимо малюнок з оголошенням нашої фірми. Ми вам за це добре заплатимо, бо підприємство наше багате. Ми продукуємо пиво, різні гатунки всіляких алькогольних напитків і нам якраз потрібні отакі видні місця над людними дорогами для реклами.

Андрій щось думав, дивлячись собі під ноги. А незнайомий казав далі:

— Ось ходіть і ми покажемо вам, як би ця реклама мала виглядати, — і обидва незнайомі пішли за ворота. Андрій мовчкі пішов за ними. За ворітами повернули направо, минули сад і вийшли на широку дорогу, яка обходила Андрієвого хутора.

— Ось, дивіться, господарю, — казав той самий незнайомий, не перестаючи курити, — отам за тими кущами смереків ми поставимо риштовання, над риштованням приб'ємо дошки, вималюємо фарбою і напишемо те, що фірма вважатиме за потрібне. Ця реклама не буде вам дуже заважати, бо ви під нею можете собі сіяти, садити города, нам тільки треба землі, щоб поставити підпори. За це ми заплатимо.

Вони всі три були обернені до смерекових кущів і Андрій за двадцять літ сьогодні вперше побачив, яке це справді видне й випукле місце на його землі. Він тільки зідхнув, щось думаю-

чи, а незнайомий, показуючи рукою перед себе, казав далі:

— Такого відповідного і влучного місця над головним шляхом ми вже давно шукаємо для нашої реклами. І щойно сьогодні ми його знайшли у вас. Ось сюдою, як ви знаєте, щодня проїздить багато авт. Вони на цьому ось місці спиняють біг, бо їм каже про це дорожний знак. Авто повертає наліво, а тут перед ними на високому риштованні стоятиме малюнок з повним келихом пива або щось інше. Це людині впаде в очі, вона прийде до міста, згадає нашу рекламу і спробує пива нашого виробу... Добра і влучна реклама, це річ, з якої існують всі підприємства...

Він скінчив і чекав відповіді. Андрій подивився ще раз на кущі, подивився на свого хутора. З комина хати снувався дотори білий дим. Він побачив біля криниці дружину і махнув їй рукою. А коли вона прийшла, Андрій сказав:

— Оці пани, Маріє, хочуть над нашими кущами поставити велике оголошення від компанії, що виробляє пиво. Компанія за те заплатить, а нас нічого не коштуватиме. Тут, бач, дуже відне місце і для реклами воно дуже надається.

— Я не думаю, Андрію, що це добре, якщо на нашій землі стоятиме така реклама, що заохочує людей до гріха. Ми ж християни і як воно виглядало б, коли люди будуть їхати в неділю до церкви, а тут над нашими кущами велика реклама буде запрошувати людей до гріха, до п'янства... Ні, ми християни і такого на своїй землі ми не повинні ставити.

— Пані, — обізвався один із незнайомих, — ми також християни, бо ж ми не приїхали з Африки чи з Індії. Ми не змушуємо людей пити, і якщо людина розумна, то вона і в питті знає міру. А зрештою випити чарку-две — це не гріх.

— Ні, панове, — заговорив Андрій, — буде так, як сказала Марія. Я також так само думав, але мені хотілося знати, що скаже вона. Отже,

ми думаємо однаково. Не личить нам, християнам, приймати таке оголошення на нашу землю. Ми тяжко тут на ній працювали, Господь нас щедро тут поблагословив, а тепер, щоб наша земля стала причиною гріха, п'янства, розпусти, то нехай Господь нас від того збереже. Ми дуже вибачаємося, але... — і Андрій не скінчив, бо незнайомі переглянулися між собою і пішли до свого авта, яке чекало їх на завороті кущів.

Андрій з дружиною йшли до своїх воріт. Над полями сідав передвечірній туман, придорожні стебла кукурудзи шепотіли свою вечірню пісню.

— I пошо ти мене кликав, Андрію, — спитала дружина, відчиняючи ворота. — Чи справди ти думав, що варто за гроши поставити таку рекламу?

— Hi, Marie, я думав так само, як ти, але хотів, щоб ти побачила те вигідне для реклами місце, якого, можливо, ніколи й не помічала. І я його не бачив, і ніколи не думав про це. Але коли оті люди тільки нагадали про свою рекламу, то мені відразу прийшла думка, що чому б нам не зробити свого такого риштовання і написати там якогось євангельського текста? Багато людей проїздить тією дорогою, нехай цей текст світить їм Божим маяком, остереженням. Що ти на це? — і вони ввійшли на подвір'я, ставши біля криниці.

— Це добра думка, Андрію. Хто знає, ось може знайдеться якась душа, що шукає Господа, шукає спокою своїй душі і вона прочитає того текста. Він може до такої душі проговорити, а це була б для нас найбільша заплата, найбільша нагорода.

— Гаразд! — радісно вигукнув Андрій, — узавтра приступаю до роботи.

— А де ж ти візьмеш дерева, і як ти сам це зробиш? — подивилася на нього дружина.

— Нічого, зроблю. Побачиш. Дерева трохи маю, дошок лишилося мені від стайні, а попро-

шу сусіда помогти звести й закопати риштовання в землю. Я тільки думаю, якого б відповідного текста вибрati, щоб він вогнем промовив до проїжджаючих.

Обоє дивилися на себе і обоє мовчали. Від криниці пахло прохолодою води. В саду під деревами лягали перші сутінки.

— Треба подумати, а тепер ходім до хати. Вечеря напевно прохолола, — і Марія впереді пішла до дверей.

— Я вже знаю, що треба написати, — сказав Андрій, переступивши поріг хати.

— Що? — дивилася Марія в темряві.

Андрій повісив капелюха на цвяшку в стіні і голосно проказав:

— Заплата за гріх — смерть! — отак напишу. Для тих, що п'ють, це найбільша остеріга. Ці слова гостріші від меча, сильніші вогню.

Марія засвітила світло і вони сіли до столу. Андрій чув, що його болять руки й ноги, але він знов, що таким почуттям завжди кінчається літній день кожного господаря.

Сиділи напроти себе, переділені столом, і вечеряли. В печі тріщав огонь, на стіні рівномірно йшов годинник і його було чути аж до столу. По вечери Андрій поклався на м'яку канапу трохи відпочити, заклавши руки під голову. Він чув, як від цілоденної ходи за плугом терпнуть його ноги, ніби по них лазять комарі. Болять також руки, але він їх випростовує, натискає м'язи і в ліктях щось тріщить. Андрій лежить, дивиться у вікно і думає про свою завтрашню роботу. За вікном літній вечір покрив темрявою сад, але на тлі зоряного неба він бачить верхи своїх смерекових кущів, над якими буде височіти велика реклама чи вивіска з такими самими великими євангельськими словами. В Андрієвій голові постають нові пляни. Він думає, що він має поле іще в іншому місці, а там також проходить дорога. Можна буде пізніше і там щось такого зро-

бити. А коли б таке зробили всі віруючі біля своїх доріг, поставили такі євангельські написи, то це було б велике свідоцтво про нашого Господа, це була б жива проповідь. Тоді менше над нашими дорогами було б тих осоружних реклам, які ріжуть очі і ножами колять серце кожного порядного християнина. Тоді, можливо, менше було б гріха, бо ті написи, те Слово Боже таки промовляло б до людських сердець.

Андрій лежить, спокійно думає і розважає. За дверима дружина брязкає посудою після вечери, за відхиленим вікном розходяться в темряві крекоти жаб від недалекого озера. Андрій чує, що він починає дрімати... І він вигідніше поклав голову на подушку.

А вранці другого дня Андрій відразу взявся за свою задуману працю. Повитягав на подвір'я всі зайві дошки, що лишилися від будови стайні, повиносив гемблі, долота, пилки, велику сокиру. Працював цілий день, не випростовуючи спини. Вітер закидає його сорочку і сонце палить йому мускулясті руки, які рівно напружаються, тримаючи обтесані підпори. На ногах у нього ледь тримаються якісь витерті діраві черевики, яких він уже не жаліє і навіть ніколи не чистить, бо вони призначені до найбруднішої праці. На шиї, перевішений через плече шнур, вимощений білою крейдою, яким Андрій міряє, значить, щоб все мало якусь симетрію, рівність. Над подвір'ям стоїть гаряче сонце, яке витискає з Андрієвого чола піт. Над криницею і довгим коритом з водою літають метелики, сідаючи на болоті, яке вівці видоптали, лишивши на ньому безліч слідів.

По полудні прийшов брат Архип зо своєю пилкою і сокирою. Він подивився на Андрія, але нічого не сказав, тільки всміхнувся собі під вус. Кинув сокиру на траву і зігнувся над криницею напитися води. А потім, разом з Андрієм, взявся за роботу. І до вечора вся задумана Андрієм робота була закінчена. Вони обидва з Архипом

притягнули її до кущів, звели догори і опустили довгі підпори в заздалегідь викопані ями, засипавши їх землею. Потім Андрій вийшов на дорогу, змірив очима свою працю і вдоволено кивнув до Архипа головою. З хати вийшла Марія і подивилася й собі, тримаючи на руці рушника.

— Буде добре! — казав Андрій, витираючи з чола піт. — Узвітра я дошки помалюю, а потім попрошу брата-проповідника написати мені текста. Воно, правда, не буде таке, як оті різні велики реклами, але буде видно з дороги дуже добре.

Дружина похитала головою, а Архип мовчав.

За кілька днів Андрій вертався з поля. За лісом, як завжди, заходило сонце і його проміння падали на рівну дорогу, скакали по придорожніх кущах, по тополях, по його смерекових кущах. І лягли, ніби навмисне на високій щойно помальованій дощі, на якій стояли сьогодні віписані слова:

— Заплата за гріх — смерть!

Андрій спинив коні і скинув кашкета. Він дивився перед себе і ще раз голосно сам собі прочитав:

— Заплата за гріх — смерть!

Вітер гойдав кущі смерек, їхня тінь лягала на написа і робила його якимось більше вроочистим, святочним, привабливим. А Андрій стояв далі і хто знає, який вже раз читав написане.

По вечері він разом з Марією вийшли ще раз на дорогу. Він став біля дружини, відчуваючи в серці якесь тепло, якесь вдоволення і щастя. Сонце вже склонилося за гори, але небо було чисте, ясне, від якого напис опромінювався і здавалося, що сам говорив до Андрія і Марії знайомою євангельською мовою. Андрій торкнувся Маріїної руки і тихо казав собі і дружині:

— Треба, Маріє, молитися... Нехай Господь поблагословить оте Своє Слово. Нехай воно промовить до чийогось серця, а Бог може це зробити.

— Так, Андрію, я думаю те саме, — відповіла Марія, подивившись на нього. Він закрив очі й тихо молився. Вітер перебирає верхами смерекових кущів.

Від того дня завжди, коли Андрій вертався до свого хутора з праці, він читав того написа. Читали його інші, віруючі й невіруючі. Андрій навмисне дивився і бачив, як інколи затримувався чийсь віз, зменшувало швидкість чиесь авто і люди дивилися на верхи кущів, де стояли евангельські слова.

Багато разів діти обкидали написа болотом, але потім дощ змивав болото і він знову блищає величими літерами краще, як перед тим.

Минуло літо одне і друге, минуло кілька довгих років. Андрій ще працює на своєму полі і чує, що в нього є ще сила до праці. Чи то зимою, чи в літі, він завжди іде до свого подвір'я і завжди читає свого написа. Несподівано він і для нього стався великим благословінням, бо Андрій почав роздумувати над ним. І він прийшов до логічного висновку, що цей текст повинен промовити не тільки до розпусників та до п'яниць, бо ж гріх це не тільки пиття алкоголю, гріх це не тільки розпуста, але зависть, гнів, захланиність, грошолюбство, ворожнеча — це також гріхи. А заплата за гріх — смерть. Андрій знає, що від деяких гріхів він не завжди був вільний, але тепер, коли він майже щодня читав свого написа, коли в полі роздумував над ним, йдучи за плугом, він відчув, що життя його набагато обновилося. Він духовно скріпився і те саме побачив у своєї дружини.

А літа минали. Над Андрієвими кущами проносилися хмари, які сіяли дощем, змиваючи з риштовання фарбу. Зима обкидала написа снігом, а потім сонце змивало сніг і фарба поволі блідла, що написа на силу можна було прочитати. Андрій кілька разів збирався наново помалювати дошку, поправити трохи підпори, бо риш-

товання вже давно похилилося на підгнилих стовпах. Але Андрієві сили вже не ті, що колись. Руки в нього вже дрижать, він менше й менше виїздить на поле до праці і обновлення свого текста відкладає з дня на день.

Одного піввечора він, як завжди, вертався з поля. Була осінь і з тополів над дорогою вже поспадало листя. Але смерекові кущі були зелені, як і кожної осені. Дні тепер менші і сонце заходить скоріше. Воно ховається за ліси, кидає останні проміння на Андрієвого написа, але він уже ніяк не може прочитати поблідлих літер. І Андрій не знає, чи то справді так літери злинняли, чи може його зір вже настільки притупився.

Він повернув воза на подвір'я, випряг коні, а сам сів на моріг під тином, простягнувши перед себе ноги. Над ним пролунали голоси диких гусей і Андрій подивився догори. На ясному небі лежали рядки птахів, що відлітали на південь. Андрієві якось сумно стало і важко. Він подумав, що отак швидко й непомітно відлетіли його літа. Пройшли, ніби з вітром, ніби буря їх занесла і кинула в якусь глибину морську. І вони вже більше не вернуться ніколи. Андрій сидить, думає, а гуси вгорі ніби навмисне:

— Кру!... Кру!... Кру!...

І хто знає, скільки він був би отак сидів під тином, за яким хиталися соняшники, коли б не Марія, яка вийшла з воріт, збудивши його з забуття.

— Ходи до хати і не сідай отак на сирій землі, — сказала.

Андрій звівся на ноги, легко постогнуочи. В воротях стало нове блискуче авто, з якого вийшло двох гарно одітих, старших уже незнайомих мужчин. Андрій з дружиною пустилися до воріт.

— Це ви будете господарем того хутора і того напису, що над дорогою? — спитався один.

— Я, — відповів сміливо Андрій.

— А мене ви не пізнаєте? — знову той самий незнайомий.

— Ні, не пізнаю, — здивувався Андрій, придивляючись до незнайомого.

— Я був тут у вас багато років тому і ми просили вас продати одній фірмі місце для реклами там, де ви поставили свого написа.

Андрій зморщив чоло, намагаючись щось пригадати з минулого. А потім сказав:

— Так, пригадую... Це було давно, давно — він сперся на ворота і пильно подивився незнайомому в очі. А той скинув капелюха, підійшов до Андрія, подав йому руку і схвильованим голосом сказав:

— Я вас сердечно вітаю, дорогий друже і брате у Христі. І дякую вам за те, що ви тоді не полакомилися на нашу заплату, не дали нам того місця, але поставили там свого текста. Я один раз їхав сюдою, побачив його, перечитав, а він потім гострим ножем колупав мое серце, мое сумління. Потім минав вашого хутора, щоб не бачити того написа, але я бачив його в сні, я бачив його при праці і він не давав мені спокою, аж поки я віддався Господеві, ставши вашим братом. І тепер я приїхав подякувати вам, а оце наш проповідник з міста. Ми хочемо просити вас, щоб ви дозволили відновити того написа, зробити для нього краще обрамлення, піднести вище. Нехай він світить іншим людям.

Він пустив Андріеву руку, яка була тверда й холодна від цілоденного вітру на полі. До нього підійшов також незнайомий проповідник. Вони віталися з Андрієм, віталися з Марією, а ті обоє були схвильовані, що не могли промовити слова. Марія витерла запаскою очі, а Андрій казав дрижачим голосом:

— То не стіймо тут. Ходімо до хати, — і він широко відчинив ворота.

Вони всі четверо йшли на подвір'я. Незнайо-

мий проповідник тримав Андрія під руку й казав:

— Ми вам більше розповімо, брате дорогої. Ваш напис зробив багато добра. У нашій церкві є двоє молодих людей, які через цей напис також пізнали Бога. Молодий хлопець кинув своїх віруючих батьків і пішов у світ дуже широкою дорогою. Він знайшов собі дівчину і вони обоє одного разу їхали біля вашого хутора. Він побачив вашого написа і жахнувся, пригадавши того вірша з недільної школи. Він вирішив вернутися додому, але дівчина його не пускала. Він довго змагався з собою, пережив тяжку боротьбу, а цей вірш постійно стояв перед його очима. І він переміг спокуси. Вернувся до батьків, навернувся до Господа і те саме зробила його дівчина. Тепер вони обоє в нашій церкві. Дуже добре християни. Бог таке, бачите, зробив...

— Слава Богу! Слава Богу! Я не достойний такої нагороди, — казав Андрій, чуючи, що він більше нічого не може сказати.

На подвір'я спадала вечірня роса. З-за тину соняшники кивали своїми широкими головами, а на безмежному небі було ще чути далекий і журливий спів диких гусей:

— Кру!... Кру!... Кру!...

ІНША СТЕЖКА

У міському парку було багато стежок. Вони розходилися між зеленими кущами і були ще всі мокрі від ранньої роси. Галуззя берез звисало аж до самої землі, а в них співали пташки.

Була неділя і було ще дуже рано, а тому в парку було порожньо і самотньо. Сонце тільки-що зійшло і не встигло ще висушити крапель янтарних сліз, що блищають на квітках. Збоку висипаної піском доріжки стояла тачка робітника. На ній лежали граблі і купа згреблого уочара сміття. Стежка обходила кущі, звертала на ліво й випростовувалася до брами в високій залізній огорожі. Вона знайома Дмитрові і нею він легко міг пройти з заплющеними очима. П'ятнадцять років він живе в цьому затишному місті, п'ятнадцять років працює на тій самій роботі і п'ятнадцять років щонеділі ходить тією стежкою до своєї церкви. Інколи він бере транвай, але найбільше ходить пішохідно. Тут так тихо, зелено і гарно. Квітки кивають йому запашними розквітлими голівками, ніби вітаючись із ним. А взимку всі кущі, всі дерева покриті снігом, стоять виструнчivши, ніби в казці. Тому Дмитро любить парк, любить свою стежку, знає всі її закрути, всі схили, ніби в своїй хаті.

Сьогодні Дмитро встав раніше, як звичайно. Думав отак пройтися парком, пороздумувати на самоті, наповнити спрацьовані груди свіжим і пахучим повітрям літнього ранку. Сон чомусь утік з його очей і він не змушував себе заснути. Нашвидко з'їв сніданок, накинув на плечі маринарку й пішов поволі порожніми вулицями в напрямку парку. Брама вже була відчинена і він торкнувся її своїм плечем.

Годинник його показував ту пору, коли місто ще повністю не пробудилося, а в парку ще стояв туман, попричілювавшись кущів. Такої пори приемно не тільки пройтися порожніми стежками, але також приемно посидіти на лавці між липами. Треба тільки постелити стару газету, бо лавки ще мокрі й покриті вчорашньою пиллюкою. І стара газета якраз була в Дмитровій кишенні. Він розгорнув її і поклав на лавку, що стояла під високою липою. Сів, здійнявши капелюх. Вітер торкнувся холодним подихом його чола.

Над парком пролетів літак і Дмитро подивився догори. Там пливли хмари, сяяла голубінь неба. Його закривало галуззя дерев, але вітер гойдав галуззям і небо знову і знову сяяло своєю голубінню.

Дмитро дивиться догори, дивиться навколо і бачить, що далеко з брами вийшов якийсь незнайомий мужчина, тримаючи на лівій руці складену маринарку. Він пішов поза кущі, минув близькое плесо озера і затримався в розі між ялинками, де стояв старий камінний хрест. Хвилинку постояв біля хреста, боязко роздивився навколо себе, а потім накинув на плечі маринарку і пішов далі поміж кущами.

Дмитро чомусь відсунувся на край лавки, за високий кущ черемхи. Він побачив і відчув, що незнайомий мужчина або за чимось шукає, або так само, як і він вийшов походити по парку недільного ранку і порозмовляти з природою, з са-

мим собою, з пахучими квітками, з голубим небом.

А незнайомий мужчина прийшов до озера, сперся на огорожу, поправив на голові волосся, а потім поглянув навколо себе, підніс очі догори і витер рукою обличчя. Після цього похилився на дерево й так стояв у глибокій задумі, навіть не ворухнувшись. Над парком знову пролетів літак, десь крякнула ворона, але незнайомий стояв і стоїв. Голова похилилася низько на груди, волосся падало на чоло.

Потім він ворухнувся, поправив маринарку і пішов тією самою стежкою до камінного хреста. Дмитро йшов за ним пильним зором, а також цікавими думками. Він ще далі відступився за черемху, щоб бути не поміченим і пильно стежив за незнайомим мужчиною. А цей підійшов до хреста, боязко розглянувся навколо себе і став на коліна. Перехрестився три рази і напівголосно говорив свою ранню молитву. Дмитро не міг почути його слів, але він здалека бачив обличчя незнайомого. Він добре бачив, що воно було сумне, а по ньому текли рясні сліози. Незнайомий, видно, не вагомував їх, видно хотів, щоб вони всі втекли з його душі, з його серця і щоб не було вже чим плакати. Плечі його здригалися, ніби ними хтось хотів розбудити незнайомого з задуми. А він стояв на колінах, молився і плакав.

Дмитро обійшов кущі. Він знов, що це не личить отак підслуховувати чиюсь молитву, бути свідком чиєїсь туги, чийогось горя, але йому бажалося побачити цю людину зблизька. І він підійшов до самої стежки. Він не чув слів незнайомого, але бачив його обличчя. Воно було сумне, зажурене, покрите смугами сліз. Сонце щедро обливало камінного хреста золотом, висушувало росу, стрибало по верхів'ях дерев. А незнайомий далі стояв на колінах, далі молився і плакав. А потім тяжко підвівся на ноги, витер очі, ще раз

поглянув на хреста, ніби востаннє бажаючи щось йому сказати і, обернувшись до озера, пішов повільним кроком стежкою.

Дмитро перейшов йому стежку і сів на своїй лавці. Йому конче хотілося затримати незнайомого, поговорити з ним, спитати його про дещо, довідатися, чого це він плаче такого погідного недільного ранку, чого такий зажурений, розбитий. Але як спитати, як затримати незнайому людину? Він же не проповідник, недосвідчений в тому, як треба з людьми говорити. А ну ж у нього які душевні переживання, якісь сердечні рани, то що він тут може помогти? Чим він зможе залічити чиєсь душевні болі?

Але він таки вирішив порозмовляти із скорботною незнайомою людиною. Тому, коли незнайомий порівнявся з ним, Дмитро встав і ніби до свого старого друга спокійно сказав:

— Доброго вам ранку, друже!

Незнайомий здригнувся від несподіванки і піdnіс голову.

— Доброго і вам ранку, — сказав також сміливо, але дуже тихо.

— Хороший такий ранок сьогодні і я думаю, що покищо нас тільки двох на ввесь парк, — казав далі Дмитро, намагаючись якось викликати розмову.

— Я думаю, що нікого тут нема, а я також оце так несподівано і припадково тут, — казав незнайомий.

— То ви нетутешній?

— Ні, я приїжджий.

— Здалека?

— Так, з далека. З Арізони, — сказав незнайомий і махнув рукою.

— Думаєте поселитися в нашому місті? — пробував розтягнути розмову Дмитро.

— Думаю, якщо знайду працю, життя і спокій.

— Напевно знайдете одне і друге... Але тре-
те, цебто спокій, то вже залежатиме від обставин
і від вас особисто, — відповів Дмитро, радий, що
розмова набирає бажаного змісту.

— Так, я знаю, — сказав незнайомий і присів
на лавку. Обличчя його було хмурне, на ньому
не зовсім ще висохли недавні слізози.

Дмитро сів з другого боку.

— А в Арізоні тяжко з роботою? — спитав-
ся знову.

— Ні, праці є багато, але... — і незнайомий
важко зітхнув. А потім, витерши рукою чоло, ка-
зав:

— Я взагалі бажаю звідти виїхати до вашого
міста або до іншого, навіть на край світу.

— Маєте якийсь клопіт, щось переживаєте,
як бачу по вас? — питався далі Дмитро.

— Так, але це вам не потрібне. Кожна людина
має якісь турботи, але бувають турботи, коли
ніхто з людей не може їм помогти, — тихо від-
повів незнайомий і нервово засовгався на лавці.

— Так, люди вам не поможуть, але Бог
може помогти. Він всесильний і для Нього нічого
немає неможливого, — знову Дмитро.

— А ви віруєте в Бога? — спитався незнайо-
мий і пильно подивився на Дмитра. В його очах
стояла турбота, розпач і цікавість.

— А чому таке питаете? — здивувався Дмит-
ро.

— Бо люди сьогодні в вашому віці переважно
скептики або й атеїсти.

— Ні, я вірю в Бога і вірую від усієї душі,
— казав Дмитро, радий, що розмова пішла якраз
так, як він бажав. — Оце йду до церкви, але то-
му, що ще рано, вирішив піти іншою стежкою
через парк і бачу, що так треба було. Коли б по-
їхав транваєм, був би не зустрів вас. А так ось
ми прина гідно вперше зустрілися незнайомі люди
і я хочу вам сказати, дорогий друже, що вірте Бо-

гові, віруйте в те, що Він всесильний і може вам в усьому допомогти. Я можу вам про це засвідчити, бо я мав дуже тяжку життєву дорогу. Я стояв на краю загибелі, шукав собі смерти, але Господь не допустив до того, допоміг мені.

Дмитро присунувся ближче до незнайомого й легко взяв його руку.

Незнайомий тяжко дихав, схиливши голову на груди. Очі його дрібненько кліпали, уста кривилися, ніби від тяжкого болю.

— В людини немає таких переживань, таких ран, яких Господь не міг би залічити. Любов Його до нас безмірна і безмежна. Тільки треба вірити і не впадати у відчай, — казав Дмитро.

— О, ви не знаєте, — заметувшися незнайомий. — У мене, чоловіче, такі турботи, такі переживання, що ні людина, ні Бог... Ну, нехай Він мені грішному простить, але тут ніхто не допоможе. Я вже зневірився, я розбитий, дійшов в своїм горі до самого кінця, до повного завершення. А тепер оце приїхав до вашого міста, щоб бути далеко від того, що сталося.

— Що ж таке, друже, скажіть мені? — спістався Дмитро, не знаючи, чи добре він зробив, питуючи.

— Багато розказувати, — зітхнув незнайомий. — Дуже багато. І чи варто це? Пошо вам мое горе, якщо ви і свого маєте подостатком? А зрештою, що ви мені поможете?

— А все ж таки, що таке зайшло в вашому житті? І думаєте, що нема на це ліку, виходу?

— Ні, нема... Принаймні я досі його не знайшов, — відповів незнайомий. — А горе мое ось таке, яке скажу коротко. Мав я родину, мав дім, все мав. Але потім одного дня все втратив в тяжкій катастрофі, що вдень і вночі шаліють по американських дорогах. А тепер я сам. Розумієте, сам один, як лобода на полі. Я почав пiti, а тоді мене вигнали з праці. Коли приходив до пам'яти,

йшов на цвинтар і сидів там на трьох рідних могилах — дружини й дітей, поки мене робітники не наганяли звідти. Розумієте?... А потім вирішив залишити своє місто і приїхав оце сюди, щоб знайти працю, спокій. Розумієте?... То, скажіть, хто мені може помогти? Людина, Бог? Га, скажіть, друже? Хто мені поверне родину, хто направить зруйноване життя? — і він звівся на ноги. Руки його були довгі й худі і звисали майже до колін. Вітер шарпнув його волоссям, загойдав полами маринарки.

Дмитро чув своє власне серце, що воно здригається і тремтить. Але одночасно він відчув в душі якусь дивну силу, певність і рішучість. Він сміливо взяв незнайомого за руку і посадив біля себе.

— Прошу сісти, — казав схвильованим голосом. — Я дуже співчуваю вам, друже, і від всього серця хотів би вам помогти, але моя поміч тут ніщо. Але Господь може помогти. Він може дати вам сили перенести велику вашу втрату, загоїти ваші рани, дати вам спокій. А працю тут знайдете. Воно справді краще для вас, якщо житимете в іншому місті. А час загоїть все. В мене ви можете затриматися стільки, скільки вам треба. Ми відпустимо вам кімнату, зробимо для вас усе, щоб облегшити вашу журбу.

— Дякую, сердечно дякую, — казав схвильований незнайомий.

Дмитро подивився на годинника й казав далі:

— Мені вже пора до церкви. Чи ви не бажали б піти зо мною?

— Так, можу піти, бо й так немає мені куди спішити, а в церкві давно не був.

І вони пішли поруч себе вузькою стежкою між широкими кущами. За брамою повернули направо, а там уже видно було нового молитовного дома. В його вікнах відбивалися проміння сонця, а крізь відхилені двері вилітав бадьорий спів. Бо-

гослуження вже розпочалося і Дмитро зо своїм принагідним другом, якого він навіть не знає прізвища, ввійшли до середини і сіли на задніх лавках. В великий залі було багато світла, недільноїтиші, спокою. Дмитрів незнайомий приятель дивився навколо і по всьому було видно, що він уперше на євангельському богослуженні. Він з найбільшою спрагою сприймав кожне слово проповідника, слідив зажуреним зором по сторінці співаника, а коли всі стали до молитви, Дмитро помітив, як він витирав очі. А після молитви знову лунав спів, дрижали чудовою мелодією органи, а Дмитро сидів, молився в душі і думав:

— Як багато років вінходить до своєї церкви однією і тією самою дорогою! А ось сьогодні він вибрав іншу стежку, на якій принаїдно зустрів скорботну незнайому людину, яка оце сидить біля нього й пильно слухає Божого Слова. І як багато на світі є різних інших стежок, на яких є сотні й тисячі нещасних людей, яким потрібна наша поміч. І було б добре, коли б отак кожен член нашої громади, а навіть і проповідник, йдуши вранці до церкви, пішли тими стежками. Там ще від учора стоять по темних вулицях п'яні, підперши плечем якусь ~~огорожу~~. Вони самі до церкви не прийдуть, але отак з ними познайомитися, помогти їм витверезитися, сказати тепле й ласкаве слово. А скільки інших нещасних, бідних, прибитих якимось горем, тяжким життям. Вони всі стоять осторонь церкви, далеко від неї, стоять на отих інших стежках, на яких ми ніколи не буваємо. І на тих стежках, на тих незнаних нам дорогах, темних завулках, в парках можна було б знайти багато душ, багато людей, які ще не зовсім загублені. Треба тільки піти і пошукати їх.

І Дмитро вирішив, що відтепер він йтиме до своєї церкви іншими стежками, йтиме іншими дорогами. А ось, можливо, і знайдеться якась душа, що потребує його доброго слова, його допомоги.

ПРОПАШІЙ

Антін Маланчук недавно закінчив Біблійну Школу, недавно вийшов на духовну працю, але за цей короткий час він уже встиг намучитися і розшарпати свої нерви. Він згадує свою недавню працю в фабриці, згадує стару машину, що стояла в самому куті покрита пилокою, й інколи йому робиться її жаль. Бувало, він приходив до роботи, при самому вході відзначував картку, клав її назад до скриньки на стіні і йшов до своєї машини. Прикручував на колесах паси, мастив оливою, пробував шруби, чи не вихиталися, а потім пускав машину в рух. Вона легко гуркотіла, трохи здригалася, а Антін ходив навколо, пильнував, приглядався, чи все впорядку, чи все справно, чи кожне колісцятко крутиться в свій бік. І колосцята рівномірно крутилися, витворюючи якусь своєрідну музику, здавна знайому Антонові.

В дванадцятій годині, коли сонце крізь відхилене вікно падало на його крісло, в фабриці дзвонив дзвінок на обідню перерву. Він ішов разом з іншими робітниками до чистої столової кімнати, а там вже стояв у повітрі свіжий запах кави. По обіді ще був час вийти надвір, полежати на траві за фабрикою, почитати газету. А потім знову машина ще погуркотить чотири години і Антін

їде додому задоволений і щасливий. І так щодня. З тижня на тиждень, з понеділка до п'ятниці. Ніби хтось бере ті тижні і кидає в якусь безвість, а там вони лежать і до нього не вертаються.

Але Антін залишив ту тиху і спокійну працю. Побачив, що є ще на світі інша робота, духовна. А на ній робітників дуже мало. Одні не можуть вийти на цю ниву, бо не мають належної підготови, інші не мають здібності чи покликання. А Антін має одне і друге. Тому він доповнив своє знання в Біблійній Школі і вийшов працювати на широкій духовній ниві. Зробив це недавно, але як багато за цей короткий час пережив! Як багато навчився, багато побачив. І переконався, що духовна праця незрівняно тяжча за його колишню фізичну працю. Його машину можна було покрутити в один бік, — і вона йде. Покрутити в другий — також іде. А тут ні. Тут треба мати справу з живими людьми. Треба зустрічатися з різними характерами, з різним вихованням, з різними дивними поняттями, поглядами, переконаннями. Треба не тільки проповідувати в церкві, але треба також вирішувати різні внутрішні церковні справи. А їх так багато-багато. Колись, як люди були біdnіші, то й тих проблем було менше. Було більше любові, згоди, вирозуміння. А тепер люди стали багатшими, їм здається, що вони помудрішали, а тому й не вступають одні одним з дороги, кожний хоче поставити на своєму, кожному здається, що він непомильний, що це інші люди такі недобрі. І всі ті проблеми найбільше треба вирішувати йому, Антонові. Треба підкладати свої плечі, гаяти час, вияснювати, показувати, переконувати.

Але Антін не жаліє, що він вибрав цей шлях. Помимо деяких тяжких проблем, на тій праці без порівняння є більше світлих днів. Є багато спільності з віруючими, багато радості. І все непотрібне покривається оцім радісним і щасливим так,

як білий і чистий сніг покриває все сміття і бруд. Зо своєї праці Антін щасливий і не проміняв би її на колишню. Він також відчуває, що братство з нього вдоволене, а Бог видимо його працю благословляє. Зокрема йому приємно бачити, коли спрагнені душі слухають Боже Слово, а потім навертаються до Господа. Він відчуває, що в тому є частина його праці, а це ж так важливе. У Бога одна душа вартніша за всі скарби світу.

Сьогодні Антін іде полями до сусіднього села. Навколо нього тягнуться ниви з незрілим ще збіжжям. По нивах качаються хвилі, ніби по океані. Одна за одною ховаються за придорожними кущами, а за ними біжать інші. Десь співає пташка. Гудуть бджоли і джмелі. Пахне трава.

Антін іде і перебирає в пам'яті минуле. Рука його із старою шкіряною течкою гойдається в такт ходи. Маринарка перевішена наопашки, кашкет — у другій руці.

За долиною, покритою квітами, дорога пішла під лісом і там Антона зустріла спізнена підвoda. Разом із знайомим візником вони сіли на в'язку свіжої соломи і так доїхали аж до Гончарівки. Розмовляли про все і час швидко минув.

А ввечері молитовний дім Гончарівської громади поволі наповнювався людьми. Про Антонів приїзд було заздалегідь оголошено і люди поприїздили підводами, поприходили пішки. В домі відчинені двері, всі вікна. Люди приходять і приходять, але до богослужіння ще є багато часу. В маленькій бічній кімнаті зібрався комітет церковної громади, разом зо своїм проводячим братом. Сидять на кріслах під стіною, а біля столу — Антін. Він обвів усіх розумними очима і спітався:

— Може маєте, брати, якісь проблеми в церкві, може треба було б тримати спеціальну проповідь на якусь окреслену тему, то ви мені скажіть? Я ніколи в вас не був, то й не знаю ваших духовних потреб і проблем.

— Говоріть, брате, слово до віруючих, бо зо світу тепер, як ви знаєте, тяжко когось притягнути до церкви. Тут будуть самі свої, віруючі, і для них потрібне якесь збудовуюче слово, — відповів проводячий громади.

— Дякую. Я власне і хотів знати, — і Антін поклав свою Біблію на стіл.

— А може щось до Максима можна проговорити? Га? — кинув член церковного комітету, брат Михайло Пасічний.

— А хто ж він цей Максим? — подивився на всіх Антін.

Проводячий махнув рукою.

— Та про це не варто й говорити, — сказав. — Це пропаща людина та й годі. Я думаю, що він і не прийде на богослуження, а коли й прийде, то до нього жодне слово не торкається.

— А хто це, хто? — знову дивився на всіх Антін.

— Один у нас такий є брат, — заворушився на лавці Михайло Пасічний. — І добре, щоб ви сьогодні говорили таку проповідь, щоб вона могла торкнутися його душі.

Усі мовчали і чекали, що то скаже Антін. А той поправив ковніра сорочки і поклав руку на стіл.

— Знаєте, дорогі брати, я в зasadі проти того, що деякі наші проповідники, маючи на увазі якусь одну особу, стріляють інколи докорами по всіх слухачах. Так не можна. Треба говорити в загальному, не маючи конче перед очима когось одного. Це слово, яке може стосуватися однієї якоїсь людини, буде порожнім для багатьох інших. І не тільки порожнім, але воно може бути для них образою.

— Добре, брате, — ворушився від нетерпливости на лаві Михайло Пасічний. — Але що ж робити, якщо в церкві є такі члени, як наш Максим? Що тоді?

— Тоді треба його покликати до церковної ради. Треба з молитвою, з читанням Божого слова показати йому на його помилки, намагатися оздоровити його. А якщо може його вчинки нехристиянські, чого я не знаю, тоді прийняти інші міри. Поставити його на замітку, а в крайньому випадкові й ви...

— І я так кажу, — перебив Михайло і подивився по всіх, — але мене не слухають. Вилучити з церкви!... А то з нього і так мало користі.

— Брате Михайле, не гарячися, — встав на ноги проводячий. — Сьогодні на це не пора. Незадовго будемо починати богослуження. А про Максима треба буде взвітра поговорити. Ось є брат Антін. Він поможе нам, дастъ якусь пораду.

Михайло Пасічний кліпнув очима. Подивився в вікно і ковтнув якесь слово, що хотів сказати.

Проводячий схилив голову, а Антін сказав:

— Сьогодні, справді, про такі справи ми закінчим розмови, а взвітра, як Господь дастъ, можемо поговорити. Робімо все в любові і згоді. А тепер підемо. Будемо молитися в наших серцях за Його святе слово. Воно потрібне не тільки Максимові, але всім нам, бо всі ми чимбудь винні перед Богом.

У молитовному домі повно людей. Бринить голосна євангельська пісня, бринить мелодія органів. Проводячий брат відкриває богослуження, читає місце з Біблії, витирає спіtnіле чоло. Він радий, що сьогодні так багато людей в їхньому маленькому молитовному домі. Прийшли всі. Навіть Максим прийшов і сів біля самого порога, зігнувши низько голову. Двері відчинені і до них падає проміння заходячого сонця. А пісня знову пливє, бринить голосніше і вилітає за вікно між яблуні і груші, які посхилили своє віття на тин.

Антін відразу відчув приплив якоїсь нової сили. Він дивиться з підвищення на зібраних пе-

ред ним людей і йому вже бажається сказати до них своє щире і тепле слово. Але ось ще одна пісня, ще збірка добровільної пожертви, а на закінчення ввесь час віддається йому. Він може говорити, скільки завгодно, бо для гостей в них час ніколи не обмежується.

І Антін проповідував. Цитував багато біблійних текстів, водив своїх слухачів над Галилейське озеро, де вони пили чисту воду життя, відпочивали з Христом у Віфанії, в домі Марти і Марії.

А по богослуженні Антін нагнувся до проводячого і шепнув:

— А чи брат Максим був?

— Був, але вже пішов, — відповів той. — Він ніколи не буває довше. Скінчилося богослуження, сказали амінь і його вже нема.

Антін сходив з підвищення. До нього йшли люди. Знайомі і незнайомі. Але всі свої, ніби рідні. Він чує тепло їхніх рук, їхніх сердець. Йому дякують за слово, за відвідини. І Антін задоволений, радий. Він ще раз переконується, що його праця приносить йому сердечне задоволення, а також таке саме вдоволення вона приносить іншим. А це найголовніше.

А ночував він, як звичайно, в проводячого. Ввечері вони довго сиділи й розмовляли про все. Антін довідався, що в церкві не все так гарно, як на богослуженні. Деякі члени охололи, стали до всього байдужими і вся праця тепер лежить на кількох людях, на членах церковної ради. Колись було живіше, ніби це не ті самі люди. А тепер докраю всі зматеріялізувалися, збайдужніли, завмерли. Чи це такі часи, чи такі люди. Забувають про найголовніше, а дбають про другорядне. Збирають маєтки, гребуть багатство обома руками і краю тому всьому не видно.

— А що ж цей брат Максим, про якого говорили? — спитався Антін.

— Про цю людину, то ѿ шкода згадувати, — подивився проводячий.

— А все ж таки?

Господар підсунувся разом з кріслом ближче до столу. Важко зітхнув, а потім казав:

— Колись він був добрым братом і дуже щирим. Але ось людина відчинила якесь своє підприємство і за короткий час добре стала на ноги в матеріальному розумінні. Але похиталася духовно. Розбагатів і вбив собі в голову диявольську думку, щоб ще більше розбагатіти. Працює вдень і вночі і ні одного дня не має спочинку. Досягне одного і вже чогось іншого, чогось ще більшого бажає. І так тому немає кінця.

— Ну і нехай... — пробував вставити слово Антін. — Нехай багатіє. Нам також багатих людей треба. Якщо будемо всі бідні, то нічого не зможемо зробити на духовній ниві.

— Воно то так, брате, але скупарів нам таки не треба. — вів далі господар. — Коли він був бідним, то жертвував на Боже діло доляри, а тепер, коли розбагатів, то все обганяє отими нужденними кводрами, центами. А кожний малий гріх тягне за собою якийсь більший. Так і з Максимом. Він майже не відвідує богослужень, а дружину й дітей гонить до праці і в неділю. Аби більше, аби щось придбати. Людина просто оглухла, осліпла і нічого поза грішми не бачить. Жодне слово до нього не проговорить, бо він думає, що то всі люди погані, всі віруючі недобрі, лише він один непомильний.

— А ви пробували з ним говорити в церковній раді? — поцікавився Антін.

— Пробували. Нічого не помогає. Він каже, що він не п'є, не курить, не робить нічого поганого і немає звідки до нього підійти. І стоять членом церкви, а вилучити з церкви не можна. А при тому людина мертвa, захланна, грошелюбна, самолюбна. Він нікого не знає поза своєю родиною.

В нього ще ніхто чужий не переночував, жодний гість у нього обіду не з'їв. А хата — палац. За неї можна побудувати два молитовних доми... А чого там нема! Все, все. Немає тільки духовної книжки, християнського журналу і місця ближньому.

— А чи можна було б мені з ним поговорити? — спитався Антін.

— Не тільки можна, але треба. Може слова когось чужого промовлять до його серця. Але добре було б узавтра вам сказати відповідну до того проповідь, бо вона була б не тільки для нього, але й для інших. Оте бажання наживи, багатства опановує щораз більше і більше віруючих. А ця недуга — це смерть церкви.

Проводячий замовчав. Мовчав також Антін. Було вже пізно вночі. Вікна виходили в сад і тепер були навстіж відчинені. До кімнати влітав шепті дерев, пісня ночі.

Антін лежить на своєму ліжку, перегортає думки, але заснути чомусь не може. Він не думає про своє завтрішнє слово, бо вірить, що Господь йому його пошле. Але думає про духовний стан багатьох євангельських громад, які він відвідує. Як багато вони змінилися останнього часу! Здається, що такого добробуту, який віруючі мають тепер, ще ніколи не було. Треба тільки славити Бога і служити Йому. Але того немає. Різні Максими, Івани, Михайли... Різні проблеми. Тяжкі вузли позамотувалися і годі їх розв'язати. А діло Боже терпить. Його останками сил несуть одиниці, а інші стоять остронь, критикують. І від того Антонові тяжко, болюче. Сон вилетів за вікно і там десь упав під кущі. В кімнаті темно і тихо.

Другого вечора в молитовному домі так само повно людей. Навіть більше. З інших кімнат виносять старі крісла, ослони і ставлять під стінами. Кількох молодих хлопців роздають співаники.

Антін сидить з проводячим братом на підвищенні. Він бачить усіх людей аж до самого поро-

га. А потім проводячий схиляється до нього і тихо каже:

— От і Максим прийшов. Це добре. А я не сподівався, що він прийде сьогодні, якщо вчора був.

— Котрий же це він? — спитався Антін отак з цікавости.

— Оцей, що сидить біля самих дверей. Закрився трохи співаником. В сивому костюмі.

Антін побачив незнайому людину, по всьому видно, що байдужу до цього місця, де він сидить, до обставин, в яких він є. На ньому нове вбрання, рука з блискучим годинником тримає книжку, а нога покладена на ногу так, що на ній легко ляже капелюх або книжка. Максим сидить, дивиться перед себе байдужим поглядом.

Кілька разів співав хор. Чудові мелодії, від яких розпливається душа. А потім, на закінчення Антін проповідував. Йому бажалося, щоб його слово досягнуло кожної душі, кожного тут присутнього серця. Він навмисне не говорить проти Максима, але чомусь дивиться туди, де той сидить. Говорить піднесенно, щиро, з рішучістю, з натхненням. І бачить, що слухачі зацікавлені його словом. Деякі жінки витирають очі, тяжко зітхають, а Максим також піdnіc голову. Щось думає, а потім навіть робить олівцем нотатки в своїй книжечці. Перекладає ноги одна на одну, вигідно спершись лікtem на коліно.

Антін проповідує. Шукає рівної стежки до людських сердець, кидає добрым зерном, ніби господар пшеницею на свіжу ріллю. І вірить, що це зерно впаде туди, де треба, що воно принесе для Божої слави і для добра людей добрий овоч.

Потім Антін сідає, спершись рукою на ліве коліно. А потім сходить з підвищення. Дивиться перед себе і щось непевне, щось холодне ловить його за груди... Він бачить, що Максим встав із

свого крісла, подивився на годинника, покрутів головою і почав пропихатися поміж людей наперед. Робив ліктями дорогу, наступав на людські ноги і пхався до самого підвищення. Обличчя його було надуте й червоне, ніби дуже сердите. Він випростався перед Антоном і подав йому свою тверду руку. Подивився в очі, ніби щось хотів багато сказати, але тепер якраз забувся. Але потім легко кашельнув і сказав:

— Дякую вам, брате, за ваше слово!...

Антін розгубився. Шукав щось відповісти, але не міг відразу знайти потрібного і відповідного слова.

А Максим тиснув його руку і водив по людях очима.

— Справді, я глибоко вам дякую за ваше слово, — казав схвильовано. — Ви дуже добре говорили. Цього, що ви сказали, давно потрібно в нашій церкві. А то люди гоняться за тою мамоною, що й кінця не видно... А ви добре їм сказали... В нашій церкві повно таких... Нехай знають. Так їм і треба. Може покаються!... — і він пустив Антонову руку.

— Добре, якщо те слово до вас, брате, не торкається, — тихо відповів Антін. — Його ж я говорив не навмисне для когось одного в вашій церкві, а говорив для всіх. Найперше для себе, для кожної душі, яка тут була. Нам всім ще треба і треба каятися, а то охололи ми. Як церква Христова, ми переживаємо час застою, морозу, холодної мертвотності. І щоб позбутися того, щоб пробудитися, треба прийти ближче до Христа. Треба знову і знову вчитися від Нього, як жити правдивим християнським життям.

— А чого для мене? — подивився сердито Максим зовсім іншим поглядом.

— Для всіх, брате, — взяв його за плече Антін. — А в тому числі і для вас...

— Вони вже вам напевно щось розказали

про мене. Я знаю, знаю... -- і Максим обернувся до дверей.

І так само, як він перед хвилиною пхався наперед, тепер робив ліктями дорогу назад. Антін хотів ще щось сказати, але Максим вже не слухав. У дверях поклав на голову капелюха.

**

Увечері в проводячого брата ще довго блимає в вікні світло. Воно освічує кілька облич біля столу, а між ними й Антонове обличчя. Він узавтра вранці іде до потягу, а тепер ще веде свою спокійну розмову з передовими братами місцевої церкви. Перед ним лежить відкрита Біблія, а на ній палець його правої руки. Він дивиться по всіх, і спокійно каже:

— Нічого, брати. Вам треба мати з Максимом багато терпеливості. Людина пропаща тоді, коли вона не бачить себе. Це велика небезпека для всіх нас. А Максим якраз стоїть на такій дорозі. До нього не стосується жодна проповідь, кожне слово, сказане в церкві, він відносить до інших. І це найбільша духовна недуга людини, але... Не забудьте, що йому ще є можливість повернутися до Бога. Вам треба тільки молитися за нього, не відкидати його, любити його, показати йому добрі і любляче серце. Треба в житті бути йому прикладом, цебто не думати так, як він, не жити так, як він живе.

Усі мовчали, а Антін закрив Біблію. За вікном стояла ніч. Світло місяця падало на сад, на недалеку дорогу, на якій тепер нікого не було. Кругом стояла тиша, спокій. Серп місяця впірнув у хмару, а потім знову виплигнув, розкидаючи своє світло на дерева, на дорогу.

Другого дня Антін вертався додому. За горою віддалявся гудок потягу, а він ішов зеленими полями до свого хутора. Кругом нього гойдалися хвилі ланів. Він ішов і роздумував про все. Сердитий Максим стояв перед його очима, а уста

його трохи тримтять від хвилювання. Це вперше Антін зустрів і таку людину, але він тим не зневіряється. Він знає, що жива людина не автомат, не машина. Різні характери, різні думання, але треба всіх терпіти, всіх зносити, бо це також входить в засяг його духовної праці. Були такі люди за днів Христа і за днів апостолів, будуть вони аж до кінця світу на землі.

Антін, роздумуючи, перейшов кладку, минув сінокоси і стежкою вийшов на гору. Звідти було видно його зеленого хутора.

МОЛИТВИ

Біля молитовного дому вже стояло кілька підвід, а брати, які ними приїхали, чекали під дверима, грючись до сонця. Чекали ще на Ониська, який чомусь спізнився.

З-за лісу виходила хмара, звідти повіяло запахом конюшини, яка вранці була скошена, а тепер найбільше пахла, ніби вона знала, що оце її остання запашність, яку вона може розсіяти по полі. І та запашність пливла з подувом вітру аж до села, до самого молитовного дому.

На закруті вулиці показалася ще одна підвода, а на ній — брат Онисько. Він завжди веселий і щасливий. Такий і тепер. Потягнув віжками, розглянувся навколо і кинув батога назад себе. Коні підтягнули воза в тінь чіхратих лип і стали, втомлено махаючи головами. Онисько скочив на траву.

— Пробачте, брати, що спізнився, — сказав він і кинув коням свіжої щойно скошеної конюшини.

— Нічого, нічого, — відказало йому кілька голосів. — Ми також щойно приїхали.

Увійшли до молитовного дому і відчинили навстіж вікна. Посідали на розставлених під стіною ослонах і проводячий, щоб не гаяти часу, відразу почав:

— Сьогодні ми, брати, зійшлися в дуже важ-

ливій справі. В Білашівці минулого тижня постала пожежа, яка торкнулася також однієї нашої родини. Згоріла хата, стодола... Тому я зібрав церковну раду, щоб обговорити справу і помогти погорілій родині. Але перед тим ми помолимось і брат Фед'ко проведе нас в молитві.

Фед'ко в молитві дякував Богові за те, що Він зберіг їхне село від нещастя, від вогню і просив Бога заопікуватися нещасними в Білашівці, а зокрема віруючою родиною, яка зазнала нещастя. Присутні стояли в тиші, а коли Фед'ко скінчив молитися, вони голосно сказали на ту молитву своє "амінь" і сіли на ослонах.

А Онисько не промовив ні слова і сів раніш усіх, підперши рукою голову. В часі молитви він чомусь не поводився належно, кілька разів перемінював ногу, крутився, ніби стояв на розпеченій долівці. А під час нарад він не промовив ні слова і по всьому було видно, що він чимось невдоволений, якийсь ніби не свій сьогодні.

Проводячий це помітив. Він знав Ониська здавна, як взірцевого члена громади, вони сусіди, але чому він тепер не такий, як завжди, він не знав. І коли після нарад дехто вже поїхали додому, а дехто ще лишився, впрягаючи коней, проводячий затримав Ониська під липами й спитався:

— Чого це ти сьогодні такий, брате?

— Який? — спитався й собі Онисько, дивлячись десь понад дерева і випростовуючи батога.

— Ну отакий, як сам не свій. Під час нарад не промовив ні слова, а в часі молитви переступав з ноги на ногу, чомусь без потреби кашляв, витирав чоло. Я бачу, що з тобою щось не в ладу... — і чекав, що той казатиме.

Онисько якось непевно оглянувся навколо, ніби був винуватий у чомусь, а потім сказав, піднісши догори голову. На ній вже починало сріблитися волосся.

— Бо я не можу слухати таких молитов, —

відповів Онисько так голосно, що це почув диякон церкви, брат Юхим, підійшовши й собі під липи.

Проводячий жахнувся. Він ступив ближче до Ониська і взяв його за лікоть.

— Що ти сказав, Ониську?

— Сказав, що таких молитов, як молиться Фед'ко, я не можу слухати, — відповів Онисько, дивлячись в очі проводячого. Уста його при тому помітно здригнулися і він витер рукою вуси.

— То гріх, брате, таке говорити, — з жахом сказав проводячий, розводячи руками. — Це богозневага. Молитви наші слухає Бог, а ми не маємо права до них так прислуховуватися, щоб вирішувати, чи вони правильні, чи неправильні.

— Так, брате, це правда, але якщо грішна людина не може інколи таких молитов слухати, то тимбільше не може слухати їх Бог, Який знає серця людей. Він всезнаючий і всевидючий, від Якого людина нічого не може сковати.

— Що ти кажеш? — вмішався Юхим, тримаючи руку в кишені. — Ми не розуміємо тебе.

За брамою затарахкотіли вози. Це Фед'ко поїхав додому. Поїхали й інші. За їхніми возами потягнулася хмара дорожньої пилюки.

Проводячий стояв зніяковілий, здивований.

— Шкода, браті, що ви обидва мене не розумієте. Але я сказав правду і не думаю, що це богозневага. Ми часто молимося і наші молитви можуть бути богозневагою. Бо про що ж ми повинні молитися? Га, про що? — казав Онисько і чекав відповіді.

— Про все, — майже разом відповіли проводячий з дияконом.

— Ні, не про все, бо є речі, які ми самі можемо зробити. На це нам Бог дав розум, спроможність, силу тощо.

Проводячий подивився на Юхима і знизав плечима, не розуміючи ще нічого. А Юхим спістався:

— Які ж це такі речі, що людина може сама їх зробити?

Онисько випростався. Підкинув коням конюшини і сперся рукою на воза. І видно було, що він хоче щось сказати такого, якого ще ніхто від нього не чув. Він трохи хвилювався, витирає рукою чоло і чоботом правої ноги підсував коням розкидану конюшину. А потім сміливо, ніби на суді, казав:

— А ось Фед'ко і ми всі сьогодні молилися за нашого брата й сестру в Білашівці, яких спіткала недоля. А тут молитися не треба. Ми повинні молитися, щоб Бог підтримав їхню віру і щоб вони не заломилися в випробуваннях, бо ми того зробити не можемо. Не можемо дати людині такої сили, бо це може зробити тільки Бог. Який при випробуваннях посилає мужність і силу. Але якщо їм потрібна поміч матеріальна, якщо в них згоріла одежда, згоріла хата, то все те можемо ми їм дати. Ви, я, а також Фед'ко, який уміє гарно молитися, але...

— Ониську, можеш говорити про нас з Юхимом, про себе, але якщо брата Фед'ка немає тут, то ми не маємо права його судити, — перебив проводячий його мову.

Онисько хотів щось казати, але на дорозі знову затарахкотів віз. Це їхав Фед'ко до криниці з порожньою бочкою на воду.

Проводячий махнув йому рукою і віз звернув з дороги на подвір'я молитового дому. Фед'ко підійшов під липи, питуючись очима, що сталося. Проводячий намагався пояснити:

— Оце, Фед'ку, ми спиталися брата Ониська, чому це він сьогодні на нарадах не був такий, як завжди, а він висказав своє невдоволення з наших нарад, навіть з наших молитов. А що згадав тебе, а тебе тут не було, то я й затримав тебе. Нехай він сам скаже, чим він не вдоволений, — і подивився на Ониська.

— Можу сказати і не лякаюся, бо кажу

правду, — відповів Онисько, тримаючись за драбину воза. — Чи ви пам'ятаєте, коли два роки тому град побив поле бідної вдови, нашої сестри в Господі Мокрини в Миколаївці? Пам'ятаєте? — і спинився.

— Пам'ятаємо, — відповіло нараз три голоси і три парі очей дивилися на Ониська.

— Отже, тоді так само ми збиралися, ради-
лися, молилися. Одні казали, що треба скликати
членське зібрання, треба запротоколувати наші
рішення, помогти якось організовано, треба, щоб
вирішувала більшість членів, а тимчасом бідна
вдова сиділа в хаті голодна зо своїми дітьми.
А Фед'ко й тоді, я пригадую, молився. Таке са-
ме й сьогодні. В пожежі потерпіла віруюча роди-
на, а ми вирішили сьогодні скликати в неділю
членське зібрання, а якщо багато членів на ньо-
го не прийде, то почекаємо до слідуючої неділі.
Будемо радитися, говорити, дискутувати, моли-
тися, а це все зайве. Треба помогти і це повинен
зробити Фед'ко, Юхим, я і кожен із нас. Я ось
сьогодні вранці був у Білашівці. Там дійсно по-
треба велика. Згоріло все господарство, родина
лишилася на згарищах без хліба і без одежі. Я
завіз їм трохи муки, картоплі, дещо одежі, а то-
му й спізнився через це на наради. Там біда. І
тепер для них це велике випробовування, але
тут також випробовування нашої віри, нашої
любови до ближнього, якою ми дуже любимо
хвалитися і підносити її високо. А тепер ось бу-
де видно, яка то вона в нас, чи тільки на словах,
чи й на ділі. Господь тут не потребує наших мо-
литов, але Він хоче побачити нашу віру на ділі.
Він хоче бачити, щоб ми не тільки молилися,
але й помогали. Без нашої братської помочі, без
співчутливого серця, наші молитви — це молит-
ви фарисеїв...

— Ні, брате Ониську, — перебив проводя-
чий, — Господь завжди приймає наші молитви,
якщо ми молимося від серця.

— Так, я розумію, — боронився Онисько, — може я неправильно висловився. Так, Бог наші молитви приймає, ми повинні завжди молитися, повсякчасно, бо так каже Євангелія, але ми повинні знати, про що молитися. Ми повинні молитися про духовне пробудження, бо ми самі того зробити не можемо. Молитися про дощ на наші поля, бо дощу ми собі дати не можемо. Молитися про здоров'я, яке нам може дати тільки Господь і про багато чого. Але якщо ми молимося, щоб Господь заопікувався бідними, а в нас добра буде повні комори, і ми не хочемо ним поділитися з бідними, то такі молитви будуть богозневагою, Господь їх не почує. І тепер, що сталося в Білашівці, то це проба і нашої віри. Тій родині треба буде побудувати хату, а ми можемо це зробити, бо лісу в нас багато. Її треба всім потрібним забезпечити на зиму, а все це ми можемо зробити, бо громада в нас не мала, а ми всі матеріально не бідні, слава Богу, а тому я й сказав, що в таких випадках молитися не треба, бо все це ми можемо зробити самі. Воно, справді, може й невлучно сказано, але це ж дійсна правда. Ось наприклад, незабаром нам треба давати новий дах на молитовному домі, а ми, скажу на те, зйшлися і молилися б, щоб Господь дав нам засоби зробити новий дах, то скажіть, чи це не була б богозневага? І так з усім. Молитися треба над тим, чого ми самі доконати не можемо, а для всього іншого Бог дав нам розум, Він наділив нас засобами і ми повинні вживати їх для кожного доброго діла.

Онисько скінчив і йому ніхто нічого не сказав. Фед'ко тільки подивився догори і побачив, що справді дах на їхньому молитовному домі почорнів, в деяких місцях потріскав і його незабаром треба буде поправляти. Він пустився до свого воза і на ходу сказав:

— А знаєш, Ониську, про що треба ще молитися? — і затримався на хвилинку.

— Про що? — всміхнувся до нього Онисько.

— Про те, щоб Бог відкрив наше серце, якщо треба комусь зробити добро. Бо воно часто закрите і людина сама того зробити не може, — і пішов до воза махаючи батогом.

— Він правду сказав, — подумав Онисько, і почав запрягати коні.

Над лісом ще стояла чорна хмара. Звідти долітав лагідний вітерець, несучи на своїх крилах прохолоду і запах скошеної конюшини.

Проводячий громади їхав додому останнім. Він їхав і роздумував над Ониськовими словами.

— От простий він, звичайний собі брат,, на віть не такий письменний, як інші, але думання в нього логічне і правильне. Ми часто молимося, вирішуємо, а самі нічого не робимо. Чекаємо, щоб Бог за нас усе зробив. А Бог дав нам розум і силу, дав також усі можливості, щоб ми самі щось зробили.

Він їхав, опустивши ноги між щаблі драбин, а віз його голосно тарахкотів широкою запиленою дорогою.

БАТЬКО І СИН

Ніколи ще Василь не чувся таким втомленим після праці, як сьогодні. Не тому, що праця була тяжча, як үчора, як щодня, але він чомусь почуває себе таким утомленим, таким безсилим, що болять руки, болять ноги, болить голова. Але добре, що день незабаром скінчиться і він зможе піти додому і відпочити.

Сонце хилиться за вікном його фабрики, воно ховається одним кінцем за високого комина, з якого безустанку підноситься догори чорний дим. І це була якраз та пора, коли ще за годину на подвір'ї фабрики почується гудок, який щодня в тій самій порі припиняє працю. Але та остання година чомусь так довго тягнеться. Сонце ніби зачепилося за комина і стоїть непорушно на одному місці, а Василеві так бажається, щоб воно якнайскоріше сіло за будинками на спочинок. Бо і йому так бажається сьогодні того спочинку, більше ніж коли-будь перед тим.

Василь обходить свою машину, пильнує правильного кругіння коліс, дивиться, чи паси не спадають від того, що не мащені сьогодні, а потім сідає на стільця, на якому лежить залойзена подушка, пошита із старої його маринарки. Звідси, де він сидить, видно крізь вікно на вулицю. Там гуркотять транваї, трублять авта, продавець газет запрошує купити вечірнє видання га-

зети і його тонкий юначий голос ляшить в Василевих ушах.

А машина тихо обертається, крутиться справно, ніби вона жива і знає, що Василеві не дуже то хочеться вставати із свого стільця, якщо вона затримається. Інші машини також гуркотять, але вони Василя не обходять, він пильнує своєї і ввесь час дивиться на годинника, який висить на стіні, а також на сонце за вікном.

Нарешті на подвір'ї почувся знайомий йому гудок. Машини всі нараз стали, в великій фабриці запанувала тиша.

Василь швидко накинув на ліве рамено свою маринарку і вийшов на вулицю. Літній день кинув йому в обличчя прохолодою передвечір'я і гірким запахом проїжджаючих автомашин. На вулиці міста збільшувався рух, в усі боки пливли безконечні валки близкі усіх авт.

Затримавшись на червоному світлі, Василь чекав переходу, а потім пустився схилом горбка до парку, який простягався кучерявими кущами майже до самої річки. Там йому треба перейти міст, а за мостом — його старен'ка, але оправна і завжди чиста хата. Він ішов парком поміж кущами давно відцвілої черемхи, йшов утомлено, байдуже дивлячись собі під ноги. Білки стрибали йому через стежку, але він сьогодні їх ніби не бачить. Раніше він завжди залишав у кишені окрушини хліба із свого полуденку, які розсипав у парку білкам і пташкам, але сьогодні він не має окрушин, не має нічого. Іде і чує, що йому треба присісти на лавці, треба відпочити. І він сідає. Кладе на поруччя маринарку, підпирає рукою голову і сидить. Тяжкі думки розпирають голову і вона дуже тяжка сьогодні. Звідси іходить його утома, звідси й тягнүвся йому такий довгий і тяжкий день, така важка праця. Над головою йому цвірінкає пташка, шепотить кущ бузку, але Василь того не чує. В нього тільки одна і та сама думка:

— Чи прийшов?... Де ж він може бути? Чому не вертається додому?...

Чорна тінь липи лягла на Василеве обличчя і від того воно зробилося ще темніше. На ньому лягли такі самі темні зморшки, під очима стали смуги, ознаки туги і горя.

На недалекій вулиці нараз сильна затрублена автівка, заскрипіли гамульці і Василь прокинувся із свого тяжкого забуття. Взяв свою мариарку і пішов за браму в напрямку ріки. На другому березі човни скидали якісь скрині, біля них метушилися робітники, але Василь сьогодні нічого не бачить. Він нікуди не оглядається, на нішо не звертає уваги, на нішо не реагує. Сьогодні він не живий, мертвий, хоча і проробив день, а тепер по праці йде додому. Але справжнього життя в собі він майже не відчуває. Отак здається впавби на хідника, закрив би очі, щоб нічого не бачити, не відчувати, а заснути твердим сном.

За мостом вузенька вулиця, з обох боків обсаджена деревами, провадила до його хати. Тут завжди багато холодку, а зокрема тоді, коли сонце заходить за липи парку. Тут також хати не такі як на середмісті, вони окруженні дерев'яними загородами, обсаджені квітами, попрітулювалися до себе, ніби рідні сестри. Його хата також між ними і він үже бачить її вікна, в яких блищить проміння сонця. Василь приспішує втомлені кроки і ступає сходами до дверей. На порозі його зустрічає дружина. Вона також зажурена. На обличчі видно сліди недавніх сліз. Вона взяла з плеча Василеву мариарку, торкнулася його руки. Василь зідхнув і сів на кріслі, яке завжди стояло на коридорі. Подивився на дружину і спитався:

— Немає Богдана?

— Ні, нема, — відповіла дружина, тримаючи руку на плечі чоловіка. — Нема, але Карпо казав, що бачив на автобусній станції подібного

хлопця до нашого Богдана. Може прийде... Але не треба аж так перейматися. Журбою ми собі не поможемо, а пошкодити можемо. Зокрема ти, як мужчина, як батько, повинен триматися краще. Це ж, бачиш, не тільки наша така доля, але це доля багатьох батьків. Такі тепер часу і ми мусимо терпіти, просити в Бога сили і надіятися на Нього.

Василь слухав мову дружини і вона була ніби лік на його зболілу душу. Він үзяв її руку. Вона була тепла, трохи дрижала.

— Не можу, Олено, не можу збагнути, — казав Василь, чомусь простягаючи кожне слово. — Ти ж сама знаєш, що я його любив понад усе на світі, бо ж він у нас один. І я ніколи не думав, що тієї моєї любові він не бачить, не відчуває. Вона ж була видна на кожному кроці, її він повинен був бачити щодня. А він не бачив. Оце мене найбільше болить, що він не відчув того, що батьки його люблять. Виходить, що немає в нього чуття, немає серця. А це найгірше. Людина без серця може допуститися найгіршого, може зв'язатися з поганим товариством і принести нам найбільший сором.

— Василю, — казала дружина, дивлячись в його очі, — наперед нічого не можна казати. На небі ще є Бог і Він може засвітити світло в найтемнішу ніч. Тобі тільки треба триматися і мені помогти... Уставай і піди помийся від праці. Вечеря уже готова.

Василь ұстав, тримаючись за стіну, ніби старець. Холодна вода повернула йому свіжі сили, підбадьорила його настрій, але голова не перевставала боліти і він поклався на свою м'яку канапу. Дружина принесла йому сюди вечерю, поставивши на маленькому столику і для себе порожню тарілку. Вечеряли мовчки, але обоє мали ту саму думку:

— Де то їхній Богдан? Що він робить, чи має що вечеряті сьогодні?...

А Богдан справді не мав що їсти і сьогодні під вечір приглентався змучений і обдертий до свого міста. Півтора місяця він блудив темними вулицями чужих міст, спав на автобусових станціях, в густих зарослях на березі річки, шукав по смітниках ресторанів недоїджених кусочків хліба і картоплі. За той час він ні разу не мився, йому відросло волосся, борода, він не був подібний до того, яким він був перед тим. Його напевно не пізнали б ні батько, ні мати, ні сусіди. Але він тим не переймався, бо бачив, що він не один такий, а їх багато, цілі армії.

Але тепер він прийшов до свого міста. Тут на затишній вулиці є хата його батьків, де він народився і де провів своє дитинство. І перед тим, як піти десь далеко в світ, і піти востаннє, щоб більше ніколи не вернутися, він вирішив ще раз хоча здаля побачити свою хату, а може побачити ще матір, батька. Все ж таки вони його батьки, колись, як він був малим, вони любили його. Він це відчував, бачив, досвідчив багато разів. А потім батько змінився, змінилася й мати. Вони не дозволяли йому дружити з тим, з ким він хотів дружити. Вони забороняли йому пробути всю ніч там, де він хотів бути. Вони поставили йому в хаті закони, ніби в війську, а це ніяк не пасувало до нього. Інші хлопці робили те, що вони бажали і батьки не вмішувалися до їхнього життя. А йому вже пішов двадцятий рік, коли він має повне право так думати, як він хоче, так жити, як він бажає і йти туди, куди йому хочеться, — і Богдан повністю був переконаний, що ані мама, ані тато його не люблять, бо коли б любили, то не боронили б йому робити те, що він бажає. Те переконання посилили в нього його друзі, які також лишили батьків, сновигаючись разом із ним по різних темних місцях.

Над містом стояв вечір, який так був знайомий Богданові. Таких вечорів він бувало з батьком виходив до недалекого парку, зокрема восе-

ни, коли з дерев спадало сухе листя і вони його згребали на купу. Батько, ніби мала дитина, лягав до землі обличчям, а він нагортав на нього купу сухого листя. Потім батько зривався, гарчав так, як гарчать ведмеді, листя розліталося на всі боки, а Богдан голосно сміявся. Ось тут ще росте це дерево, він його бачить у темряві. Там далі ті самі гойдалки, на яких він вигойдувався. Вони висять на підпорах, злегка самі від себе по-гойдаються, але на них нікого немає. Вже пізній вечір.

Богдан іде далі. Він пригадує своє дитинство і в його душі щось ворушиться, щось пробуджується. Чи ж справді батько його не любить? — думає він і прискорує свої кроки.

За деревами заблищала ріка. В її воді відбиваються світла електричних ламп, що рядком стоять на березі, обведені огорожею. Тут недалеко знайома йому вузенька вулиця, кудою він довгі літа ходив до школи. За кущами сусіднього бузку вже видно вікно його рідної хати. Богдан йде між хатами, намагається тримати себе помужньому, але чує, що в нього щораз то менше відваги і сили. Чого він іде, то він і сам не знає, але якщо він уже тут, то хоче подивитися на свою хату, може крізь вікно побачить батька, матір... А потім піде... Піде назавжди.

Вікно його хати відчинене, в ньому блищить світло лампи, яке падає на рівно скошену траву, а також на кущі квітів, які ще цвітуть. Там, куди світло не доходить, в квітах залягла темрява ночі. Богдан присів у тій темряві, ніби злодій, ніби якийсь злочинець. Над ним хилиться молода яблуня. Він пригадує, що ту яблуню вони обидва з батьком садили, коли він ще був малий. Батько обгортав яблуню землею, обтискав навколо великим своїм чоботом, а він, малий, тримав обома руками лопату, яка була трохи вища за нього. Батько похилив яблуню набік,

щоб їй не перешкоджали інші дерева і казав до матері, яка саме вийшла з хати:

— Дивися, поки ця деревина молода, її ріст можна скерувати, куди ти бажаєш. Коли ж вона виросте на велике дерево, тоді її можна тільки зломити... Тільки зломити, — повторив батько і подивився на свого сина, що стояв біля матері.

Давно це було, Богдан був зовсім ще малий, але чомусь він ті батькові слова запам'ятав. І тепер, під тією самою яблунею вони йому чомусь пригадалися. Він озирнувся назад, подивився на яблуню, а вона хитала над ним своїм віттям. Від відблиску світла у вікні він побачив на ній кілька ще не дозрілих яблук.

За хатою нараз рипнула хвіртка і Богдан нишком приліг між високими квітами. Двоє мужчин ішли від воріт на подвір'я, напівголосно розмовляючи з собою:

— Кажуть, що Олена тримається ще краще, але Василь зовсім занепав на силах. Висох, як тріска, ходив до лікаря, і бояться, що через те все він може зовсім заломитися, — казав чоловічий голос у темряві. Богдан пізнав, що це був голос його дядька, батькового брата. Він ще щільніше приляг до землі, ховаючи голову між квітами.

— І ти думаєш, що це все через те, що син пішов з дому? — почувся інший голос.

— Так, тільки через те. Василь його крепко любив. Пильнував його, ніби власного ока, а тут ось сталося таке нещастя, — знову почув Богдан дядьків голос і знову глибше впірнув між квітами.

— Бо він сам виноватий, — вже трохи голосніше казав якийсь інший мужчина, якого Богдан не міг пізнати. — Коли б це мій син, я б з ним не так повівся. Різки йому треба було з самого малку, а Василь, як видно, різки жалів. А тепер вже пізно. Тепер його буде виховувати поліція, а потім в'язниця. Василь винуватий сам та й годі, — закінчив той самий голос з притиском

на останньому слові. І Богдан аж тепер пізнав, що це був голос їхнього сусіда, Грицька, якого город починається зараз за їхньою хатою.

Мужчини пройшли біля кущів, звернули на подвір'я і стали перед сходами. Потім двері тихо рипнули і вони ввійшли до хати.

Богдан став на коліна, притримуючи рукою розхристану сорочку. Він так колінами і руками вийшов з-за квітів і підсунувся до самого вікна, яке було відчинене. Потім підсунувся ще ближче до вікна, тяжко дишучи. В ньому кипіла непогамована злість до свого сусіда, а при тому душу його сповнювало щось таке, що він не міг опанувати себе і дрижав, ніби самотній осінній лист на деревині.

А крізь вікно він чув знову той самий Грицьків різкий голос:

— Василю, будь мужчиною, а не помелом. Пішов, — хай іде! Якщо ти не міг його навчити, навчить чужа палиця, в'язниця. Бувши на твоєму місці, я плюнув би на все. Навіть не признавався б, що це мій син. Розумієш?... Махни рукою і викинь це з голови. Га, щоб я через отаких пройдисвітів хворів, то треба не мати голови. Пішов, — хай іде!... Туди йому й дорога!... — і сусідів голос затих.

Богдан стояв під вікном і слухав. У хаті було тихо. Богдан стиснув кулаки і готовий був у тій хвилині вбігти до хати, схопити оцього ненависного сусіда і рвати його на кусні. Але його стримав батьків голос, який тихо казав:

— Добре ти кажеш, Грицьку, але не знаю, чи ти зробив би так. З моєю дитиною може зробив би, бо це легко зробити. Це дитина чужа. Може і я з чужою дитиною міг би таке зробити, але Богдан — мій син... Моя дитина... Розумієш, моя... Це частина моого серця, моєї душі, а свого власного серця викинути з грудей не можна... Не можна, Грицьку, ніяк не можна, — казав батько тихим дрижачим голосом.

— Це вже не дитина, а парубіяка, якому треба кия, — проказав Грицько і Богдан бачив його, як він, тримаючи руки в кишенях, пройшовся по хаті від печі до столу.

— Ні, Грицьку, поки я батько, поки я живу, то він для мене дитина, хоча б літами був старий... Для батька і матері — це дитина, — казав зажурений батько.

Богдан не видержав. Він, ніби лютий звір, кинувся до дверей і опинився в знайомій кімнаті своєї хати. На кріслі сидів батько із зав'язаною рушником головою, а Грицько стояв біля столу, спершись плечем на стіну. Богдан готовий був кинутися на сусіда і тут його рвати, доптати ногами, тягнути за волосся, але він зустрівся з поглядом свого батька. З тим самим поглядом, яким батько завжди дивився на нього ще з малку аж дотепер. Він нічого Богданові не сказав, а тільки дивився... І в Богдана все в душі перевернулося. Голова його закружилася і він безсило впав біля батькових ніг.

— Тату! — казав він дрижачим голосом, — прости мені, що я був недобрий, що покинув тебе!... Тепер я знаю, що ти мене любиш... Прости і прийми мене додому...

— Сину мій, — казав батько і гладив невичсане Богданове волосся. — Сину, — казав знову те саме слово, бо чогось іншого не міг вимовити.

Богдан уtkнув голову на батькові коліна і його плечі здригалися від плачу.

— Тату!... Тату! — казав він одне і те саме і чув, як чиєсь теплі руки беруть його обличчя, як хтось те обличчя витирає від сліз...

Він розплющив очі і побачив, що в хаті немає нікого. Пішли сусіди, навіть мати вийшла до кухні.

У кімнаті було їх тільки двоє — батько і син.

ЗМАРНОВАНИЙ ДЕНЬ

Михайло насику діждався цього щасливого ранку. Вночі він кілька разів вставав, йшов до вікна, дивився на далекий обрій сходу і з нетерпливістю чекав, коли там зарожевіють хмари. Потім знову лягав на ліжко, слухав биття годинника і рахував довгі й безконечні хвилини. А вони тягнулися поволі, одна за одною, ніби навмисне без поспіху.

Коли ж сонце кинуло на вікно першим промінням, Михайло вже був на ногах. Нашвидко вдягнувся, поглянув в люстро і вибіг на вулицю. Перед зчиненою ще брамою чекало на нього його власне, щойно куплене авто. Воно блищить, сміється так, як ще ніколи перед тим. На шибах лягла нічна роса, але Михайло витирає її хустинкою і бачить там своє щасливе обличчя. Потім він сідає до авта, пускає мотора і їде порожніми ще вулицями на залізодорожній двірець. Він не їде, а ніби пливе блискучим човном по озері. Одна його рука з новим годинником лежить на керівниці, а друга опустилася на порожнє сидіння поруч. Воно м'яке, покрите сивим сукном і там незабаром сидітиме та, кого він оце їде зустрічати. Від тієї свідомості Михайло сам до себе всміха-

ється, без потреби виймає з кишені накроплену парфумами хустинку і витирає чоло. А вулиці зранку ще порожні. Вони змочені росою, обсаджені липами, втікають назад, даючи Михайлові дорогу. Крізь відчинене вікно до авта влітає весняний вітер, голос якоїсь пташки. Навколо багато сонця, теплого проміння, але його сьогодні найбільше в Михайловій душі. Справді, який він щасливий! Прожив він своє самотнє парубоцьке життя і тепер він повною свідомістю відчуває, що незабаром тій самотності буде кінець. Він більше не буде їздити автом в одиночку, але поруч нього сидітиме вона. Галя...

Михайло навіть не зглядався, коли авто підкотилося під широкі двері станції. Він глянув на годинника, — до потягу було ще більше пів години. Михайло звертає набік, спиняє мотора, але з авта не виходить. Йому дуже приємно посидіти отак біля відкритого вікна, пороздумувати, схиливши голову на м'яке поруччя. Перед ним простягнулася голубінь весняного неба, по якому пливають білі клубки хмар. Праворуч на другому боці стоїть між деревами новий будинок. В його вікнах золотом сяє сонячне проміння, а на даху — двоє голубів. Вони щось шепочуться з собою, а потім летять над деревами, понад станцією, прорізуючи крильми сивінь ресняного ранку. Потім знову сідають на даху, знову щось шепочуть до себе. Михайло дивиться на голуби і в нього росте туга за щасливим родинним життям. Ось їх двоє сивих голубів. Вони розмовляють з собою, будують своє кубло, літають на дозвіллі. І щасливі вони через те, що їх двоє.

Михайло знову дістав хустинку і витер чоло. Подивився на годинника. Незабаром потяг має бути на станції. Михайлове серце затремтіло і він зачинив за собою двері авта.

Галя вийшла з вагону, а Михайло здалека пізнав її білого капелюшка. Вона всміхнулася

до нього і легко махнула рукою. Михайло кинувся між людей, пробиваючи собі дорогу. Він чує, що наступив на чийогось черевика, але де ж йому на такі дрібниці звертати тепер увагу! Він біжить перед себе, відкидає на голові волосся, що падає на очі і ось він біля самих вагонів. Він тисне Галинину руку й відчуває, що вона ніби трохи тримтить. Але чи це справді, чи це тільки йому таке ввіджується, він не знає. Потім він бере її валізку і вони йдуть поруч себе до дверей.

— Я радий, Галю, що ти приїхала, але шкода, що на такий короткий час, — сказав Михайло, дивлячись в її голубі, погідні очі.

— Не могла на довше, — відповіла Гая. — Про це я тобі писала. Вечірнім потягом вертаюся додому. Щось тато не дуже добре чується. Привіт тобі передавали.

— Шкода, — сказав знову Михайло, — але ми використаємо той день так, щоб все обговорити, а що не договоримо, — те лишиться на пізніше. Передай батькам привіт. А як мама? — і він легко торкнувся її руки.

Рух на вулицях великого міста ожив. Але Михайло вправний водій і він вмілою рукою так веде своє авто, що минає всі інші і він завжди впереді. Взагалі, він не любить бути коли-будь взаді, а зокрема тепер, коли праворуч сидить Гая. Сьогодні йому зокрема хочеться показати свою спритність, усе своє вміння. Гая приїхала з малого міста і для неї такий рух незнаний.

Вони в'їхали в центр міста, влилися в потік довгої валки авт і в силу обставин Михайло був змушений зменшити швидкість. З бічної вулиці показалося інше авто. За його рулем сидів бідно одітій мужчина, намагаючись пересікти рухливу вулицю. Він показував рукою, щоб його пропустили, щоб дали йому дорогу, але ніхто на нього не звертав уваги. І Михайлова авто якраз стало проти нього, перегороджуючи дорогу. Перед ним

можна було ще проїхати, але Михайло натиснув на газ і не пустив незнайомої людини. Він навіть не подивився в той бік, думаючи про те, що сьогодні в нього надзвичайний день, тому не можна без потреби отак ставати перед ким-будь.

За кілька хвилин затрималися перед Михайлівим помешканням. До нього треба йти новими сходами на другий поверх. Там є кілька дверей, а на одних з них маленька візитівка з Михайлівим ім'ям. Сонце падає крізь вікно на сходи, воно також разом з Галею і Михайлом вривається до просторії кімнати.

— Оце й мое помешкання, Галю, — каже Михайло якимось дрижачим голосом. — Не впорядковане, бо то знаєш, яке парубоцьке життя. Багато працюю, немає навіть часу позамітати, почистити. По весіллі знайдемо інше помешкання, краще. А тепер, прошу, скидай плаща. Дай, я ось тут повішу...

Гая підійшла до вікна. Звідси було видно парк, багато дерев. За парком широкий майдан з кількома ворітами для футбольних змагань.

— Ти маєш гарне помешкання, Михайле. Мені тут дуже подобається. Немає аж надто велико-го руху, простір, широчінь, — казала Гая, правляючи над очима волосся.

Михайло ще вчора купив найкращих в місті булок, купив дві нові чашки і вони випили кави. А по сніданкові знову обое були в місті. Михайлова авто женеться, ніби на спортивних змаганнях. На одному розі воно малоощо не в'їхало на стару жінку, на другому розі малоощо не стукнулося об друге авто, а на третьому розі перетяв йому дорогу поліцай. Михайло сердився, нервувався, але це все було намарно. Поліцай щось списав з Михайлівих документів, а потім дав йому якогось синього папірця і спокійно махнув рукою. Гая сиділа ніби на голках, а Михайло мовчав.

Щойно, коли виїхали на бічну вулицю, він ніби сам до себе, ніби до Галі невдоволено сказав:

— Оце й знову треба буде заплатити двадцять п'ять долярів!

Галя всміхнулася, а по хвилині відповіла:

— То не багато. Коли б я була поліцаєм, то я б сказала тобі заплатити п'ятдесят долярів, — і подивилася весело на Михайла.

А він засміявся.

За якийсь час Михайлова авто вкотилося на широке подвір'я газолінової станції. Тут треба в ньому дещо поправити, воно буде готове по полуздні, а Михайло з Галею звідси пойдуть транваєм. Ім треба бути до дванадцятої години в кількох крамницях, а по полуздні Михайло бажає показати їй все місто, повозити по всіх вулицях, поїхати по парках, над озеро. Але це тоді, коли його авто буде готове.

Тепер вони йдуть переповненим транваєм. Ім вдалося захопити двоє місць біля відчиненого вікна і вони йдуть. Щебечуть, ніби двоє голубів, а поруч них, тримаючись обома руками за перекладини, стоять люди. Старі, молоді, якийсь каліка з києм, жінка з дитиною... А транвай гуркотить, блискає на завороті дротами, шарпається, підскакує, ніби віз на нерівній дорозі.

За пів години вони були в великій крамниці. Сьогодні в Михайла велике свято і він хоче купити собі вбрання. Галя поможе вибрати. Вона подивиться, чи воно йому пасує, чи до лиця. І він вдягається одне, друге, третє. Позує сам перед собою в люстрі, обертається на всі боки, обтягає поли, а потім скидає його і бере друге. І це найкраще йому пасує. І кольор гарний і лежить, ніби навмисне шите на нього.

Михайло казав запакувати вбрання, дав продавчині кілька нових двадцятидолярових банкнот і став біля Галі. Продавчина, молода дівчина, за кілька хвилин принесла Михайлова гарно за-

пакованого пакунка, а також поквітання, що гроші заплачені. Михайло зробив великі очі.

— А де решта? — подивився він на молоду дівчину. — Мені належалося три доляри здачі...

Молода дівчина зашаркалася й низько зігнула голову.

— Перепрошую вас. Дуже перепрошую. Я забулася, — і швидко побігла до каси.

За хвилину вона бігла назад, несучи в руці три доляри.

— Перепрошую, дуже вас перепрошую, — казала, простягаючи Михайлові гроші.

— Тут не треба перепрошувати, але треба мати трохи пам'яти, — казав Михайло, ховаючи гроші до кишени. — Ти поставлена тут для того, щоб чесно обслуговувати покупців. Другий раз пам'ятай!...

— Перепрошую, дуже перепрошую, — виправдовувалася молода дівчина, червоніючи.

У цій хвилині підійшов до них незнайомий молодий мужчина, видно господар крамниці.

— В чому справа? — подивився він на Михайла і на молоду дівчину.

— Я забулася принести цьому панові три доляри решти, — відповіла дівчина дріжачим голосом. — Я дуже вибачаюся.

— Забулася... А може навмисне, хто тебе знає, — сказав Михайло. Він ще хотів щось сказати, але почув, як Гаялегко смикнула його за руку.

Вони вийшли з крамниці, а тут якраз підійшов їхній транвай. Перед дверима зібралися люди, знову мати з малою дитиною, якийсь сліпець з білою палицею. Всі вони чекають своєї черги, але Михайло і тут мусить бути першим. Він зробив собі дорогу, в транваї знайшов двоє місць, одне для себе, одне для Галі і поклав там свого пакунка. Коли Гаялегко ввійшла, в транваї було повно людей. Вона була зажурена й розбиті. Своє місце біля Михайла віддала якісь старень-

кій жінці, а сама стала збоку. Потім Михайло віддав їй своє і вони так доїхали до іншої крамниці. Михайло хотів їй купити нового капелюха, але Галя подякувала й відмовилася. В іншій крамниці хотів купити черевики, але Галя й за це подякувала. Михайло побачив її зажурене обличчя і спитався:

— Тобі щось недобре, Галю?

— Так, недобре. Болить голова — і на її очах стали сльози.

— То може візьми аспирину, — затурбувався Михайло. — Може інших пігулок? Отут можна купити. Хочеш?...

— Ні, дякую, — відказала Галя. — Поїдемо.

Вони знову були в транваї, знову їхали рухливими вулицями, минаючи завороти, великі будинки з багатими виставовими вікнами.

Михайлова авто було вже готове. Вони обое поїхали до багатого ресторану на обід, а звідти треба було їхати просто на станцію. Потяг від'їздив за дві години, а за цей час вони посидять в тіні дерев біля станції і обговорять свої недопінчені справи. Весь час вони крутилися по місті, а поговорити не було коли.

Сонце схилялося до заходу, стрибаючи по верхів'ях тополь. Воно золотило низку вагонів, що стояли на станції. За вагонами тягнувся невеликий парк, де сиділи Михайло з Галею. Обое вони були зажурені, невеселі.

— Галю, але що сталося? Скажи? Га, що таке? — питався Михайло.

— Я тобі напишу, Михайле, коли заїду додому, — відповіла Галя.

— Ні, скажи тепер. Прошу... Скажи...

Галя важко зітхнула. Піднесла голову і він побачив на її очах сльози.

— Скажи, скажи, — просив він.

Галя ковтнула слину, витерла очі.

— Якщо хочеш, то й скажу, — і замовкла.

Але за хвилину казала:

— Михайле, в світі цьому дуже багато зла, самолюбства, нечесності, некультурності, але я думала, що ти не такий, що ти інший. Тому я і дала тобі слово стати твоєю дружиною. Але я помилилася. Сьогодні я побачила, що ти не такий, як я думала, що в тебе тверде, неспівчутливе серце. А тому, якщо ми потім маємо терпіти одне від одного, то краще розійтися тепер, поки не пізно. Я побачила, що нам з тобою було б тяжко жити, і ми щасливими ніколи не були б.

— В чому ж справа, Галю? Кажи, що ж я такого зробив?

— Якщо хочеш, то я тобі скажу, — тихо відповіла Гая.

— Скажи, скажи. Прошу...

І Гая говорила далі:

— Ти пригадуєш, як ми вранці їхали із станції? — і подивилася на нього сумним поглядом.

— Пригадую. І що ж там було?

— Там на дуже рухливій вулиці якийсь чоловік хотів перейхати нашу вулицю, але ти навмисне його не пустив. А так не можна. Треба людину пустити. Він тебе просив, показував тобі рукою, але ти навмисне став перед ним. А звідкіля ти знаєш, куди він їхав, куди так спішив? Може він їхав до праці, може до тяжко хворої дружини в лікарні, може до дітей, може в якійсь іншій дуже пильній потребі, а ти навмисне його не пустив. А якийсь інший чоловік за нами зробив йому дорогу. А цей всміхнувся і з вдячності махнув йому рукою. Він йому подякував. А тобі за ввесь день ніхто не подякував. Я проходіла з тобою ввесь день, проїздила з тобою в транваях, але не бачила, щоб тобі хтось з вдячності кивнув головою, щоб ти протягом дня зробив комусь яку будь приемність. Ми їхали транваєм і ти не відступив свого місця старенькій бабці або матері з дитиною, а мені не випадало тобі про це казати.

Потім, перед тобою хотів увійти до транваю сліпець, але ти не впустив його і ввійшов перший. А тобі треба було взяти його за руку, посадити на сидіння, зробити комусь хоч найменше добро. Він же сліпий, не бачить, яка чудова весна, який гарний світ. І він подякував би тобі, подумав би, що ти добра людина. Отже, прожив ти день, але не прожив, а змарнував. Нікому не сказав ласкового слова, нікому не зійшов з дороги, нікого не пустив перед себе так, ніби тобі належить все місто, ввесь світ. А так не можна. Треба життям своїм поділитися з іншими, треба самому шукати такої щасливої нагоди, щоб комусь зробити добро, уприємнити чиєсь життя, а не наступати ввесь час на чиєсь пальці, летіти вперед, ніби на пожар. Треба жити тихо, спокійно, не бути таким, як всі. В крамниці ти зробив дівчині стільки неприємностей, сказав їй стільки тяжких слів, що мені було соромно за тебе. І то дуже соромно. Що ж там такого? Забулася дівчина принести решту прошай та й годі. Тих бідних три доляри, а ти за них казав їй такі слова, що вони цента не варті. Отже, прожив день, змарнував його і я разом з тобою. І якщо потім має бути змарноване все наше життя, то краще розійтися нам тепер. Як я тобі сказала, на світі тепер дуже багато зла, люди стали самолюбні, злі, але щоб ти був таким, я не думала.

— Галю... — хотів щось сказати Михайло, але дівчина встала на ноги й подивилася на годинника. На її чоло лягла соняшна тінь.

— Михайле, — говорила тихо. — Я тобі сказала те, що думала, що подиктувало мені серце. А решту напишу в листі. Я буду говорити з батьками. А тепер, не гнівайся на мене... Я... — і вона низько похилила голову.

**
**

За три дні Михайло отримав листа. Відкрив

його дрижачими пальцями і став біля вікна. В ньому було написано лише кілька слів:

— Михайле, я змарнувала тоді тільки один день, але всього життя змарнувати не хочу. Будь здоровий!

Михайліві закрутилася голова. Він подивився надвір. На сусідньому даху сиділо двоє голубів. Вони щось шепотіли з собою, а потім полетіли понад парк, понад зелені дерева. Михайліві було дуже тяжко на душі. Він побачив, що до родинного щасливого життя йому ще дуже далеко.

ПАШПОРТ

Весна цього року була надзвичайно пізня. Небо ввесь час моросило дощем, ніби восени. А пора для справжньої весни давно минула, але дерева стояли ще без листя, щойно починали випускати нові пупляшки, намагаючись пробудитися зо свого сну.

Але ось сьогодні — перший день справжньої весни. Квіти, які ще учора цупко трималися землі, нараз піднесли голови, сміючись до сонця. В повітрі розпливався запах зелені і випари землі.

Мефодій сьогодні якийсь надзвичайно щасливий і вдоволений. Це може тому, що надворі чудова погода, а може тому, що його прийняли на нову роботу, на якій він щасливо пробув тиждень і сьогодні субота, він отримав свою заробітню платню. А це ж не абиякі гроші. Справжні американські доляри, щойно з фабрики. Він поклав їх до найглибшої кишени й пішов понад рікою додому. Проміння сонця плигало по траві, по деревах, по чорних стріях старих будинків.

Мефодій має багато вільного часу й додому чомусь не спішить. Йому хочеться отак пройтися сухим берегом, пороздумувати, побути тільки з самим собою. Надворі так гарно, свіжо, соняш-

но. Вода в ріці виблискує брилянтами, над нею літають білі чайки. Під берегом чорніє човен, якого ще минулого року хтось лишив прив'язаним до верби. Від нього звисає мотузок, вимитий за зиму водою, висушений сонцем.

Мефодій зійшов над саму воду. Там багато торішньої сухої трави, на якій можна сісти, можна навіть покластися горілиць і полежати до сонця. І він сів. Навколо немає ні живої душі, лише він сам. А ріка пливе тихо, спокійно. Вона також не спішить так само як і Мефодій. Від неї несеться холод, вологість, лягаючи на молоду зелену траву.

Під кущем лозини лежала колода дерева, викинена водою. На ній завжди хтось влітку сідав, тому вона була витерта, вимита дощами, висушена сонцем. Мефодій сів на ній, простягнувши перед себе ноги. Рука його мимоволі опустилася в кишеню і там наткнулася на гроші. Йдучи сюди, він навіть забувся за них, а тепер пригадав і виняв кілька нових папірців. А потім дістав олівця, кусочек поперу й почав рахувати. За телефон треба заплатити стільки-то, за воду стільки, за світло стільки, за податок стільки, за харчі, які він бере в крамниці на книжку, стільки-то. Порахував, порахував, підвів усі свої видатки й побачив, що в нього лишається ще поважна сума. Вона піде до банку, бо Мефодій нічого не має купувати, за ніщо платити. Це чистий його заробіток.

Він подивився на річку, подивився на білі хмари, подивився ще далі, ще далі. І нараз пригадав давно минулі дні. Він був найнятим робітником у польського пана. За одного золотого тяжко працював цілий день на своїх харчах. Сонце немилосердно палило йому плечі, на руках і ногах виступали піхурі, а впереді лежало ще довге нескошене поле конюшини. Він доходив до кінця поля, ставав під деревом, витирає рукавом сорочки піт, гострив бруском косу і йшов далі. І так один день, два, три і ввесь тиждень. Руки пашіли від тяжкої праці, на них виростали тверді мозолі,

подібні до кострубатого коріння. А потім він ішов додому. Нашвидко їв квашені огірки з молодою картоплею, посыпаною кропом і падав на сіно в стодолі, засипаючи твердим сном аж до ранку. А другого дня знову коса, конюшина, спекота і тяжка праця. І все це за одного золотого на день...

Мефодій думає-думає і важко стає йому на серці. Яке ж це було тяжке життя! А потім... Потім ще тяжче. Почалася війна, устрій старої Польщі перевернувся догори дном. В його селі постав колгосп і Мефодій став постійним його робітником, працюючи від сходу сонця й до заходу. Працював і чекав, коли восени підрахують загальне вироблені дні, підрахують змолочене зерно і тоді буде видно, по скільки фунтів зерна припаде на трудодень. І яке важке було те зерно, який гіркий був той хліб, зароблений невільничукою працею!

А тепер зовсім не так. Він працює нібито на капіталістів, на панів, але подостатком пан має всього і він, Мефодій, має. У нього ж нова хата, біля хати город, сад, нове авто. Він завжди убраний, ніколи не голодний. Такого життя він ніколи навіть не сподівався, про такий добробут навіть не думав. І від того йому так весело, він завжди задоволений, ніколи не перестає дякувати Богові за те, що Він провів його тяжкими воєнними дорогами, а потім привів до багатої і гарної Америки.

І здається Мефодієві, що оце до нього повернулася його молодість, що теплий весняний вітер приніс навмисне з рідної землі цілий жмут болючих спогадів. Він дивиться на білі хмари, що пливуть над містом, дивиться на поверхню води, яка стиха хлюпоче під берегом і в зарисах сивого туману він ніби бачить обличчя своєї зажуреної матері. Вона разом з ним, бувало, працювала у пана, жала серпом жито за дванадцятий сніп. Однадцять снопів панові, а один — собі. А під вечір, пан, бувало, прийде, огляне снопи і вибере для ма-

тері якраз найменші. Вони легкі, перемішані з куклами, з пов'ялими волошками. Вони обое з матір'ю заберуть зароблені снопи на плечі і йдуть дві милі до села. Мати зігнута, опалена сонцем, з глибокими зморшками на обличчі, хоча літами ще молода. Але вона лишилася вдовою, коли Мефодієві було тільки два роки. І він батька свого не пам'ятає. Кажуть, що він був низького росту, з густим чубом, мав ясні голубі очі. Поїхав у далекі світи на заробітки й не повернувся додому. І ніхто не знає, чи живий він, чи мертвий, чи він в Аргентині, чи Канаді, чи в Америці. Ніколи не писав додому жодного листочка, не дав найменшої чутки. А мати плакала і чекала. В'янула, ніби квітка без води, важко працюючи. І незабаром згасла. Мефодій лишився сам, тепер уже круглим сиротою. А дні проходили, страшні й жорстокі. Над світом стояла чорна хмара війни, дрижала земля, дрижало небо. І ця війна швидким вихрем схопила Мефодія, пронесла його багатьма країнами, багатьма невільничими працями, а потім висадила його з великого пароплава на березі багатої Америки. І він дякує Богові за те, бо кращого закінчення його життєвого шляху не можна собі бажати. Жаль тільки, що найкращі літа проминули в біді, а тепер у нього біля вух сивіють перші волосинки і він уважає, що вже немає коли розганятися з життям. Найкраще минуло, а те, що лишилося, — марнота, самі останки.

Мефодій сидить на колоді й думає-думає. Його думки, ніби оті чайки над рікою, летять над поверхнею океанів, над просторами, над горами й долинами. А потім назад вертаються до нього, над річку, де саме почалася чудова весна.

У недалекій фабриці загув гудок, а Мефодій аж тепер пригадав, що це вже пора йти додому. І він пішов. А потім стояв на трамвайному пристанкові, чекаючи свого трамваю.. Біля нього проїшов незнайомий дідусь, йдучи краєм хідника і ввесіль час дивлячись собі під ноги. Він був худий,

зарослий, ввесь час нахилявся, щось підносив з землі й ховав до кишені. Мефодій побачив, що це були недокурки. І стало йому жаль незнайомого дідуся. Хто знає, що змусило його збирати оті недокурки, які обставини склалися в його житті, що він шукає на вулиці гіркої отієї отрути?

Мефодій обійшов будинка, швидко випередив старого й став оподалік, поклавши на хідникові папірового доляра.

А старий, зрівнявшись з тим місцем, миттю нагнувся, схопив гроши обома руками й оглянувся кругом себе. А потім побіг через дорогу до відчиненої коршми.

Мефодієві було ніяково за свій поступок. Він християнин, ніколи не п'є алкоголю, а ось спокусився на випробування, завівши незнайомого старого до коршми.

І він не пішов на трамвайну зупинку, не пішов додому, але став оподалік коршми. Звідти виходили люди, хитаючись на кволих ногах. А Мефодій стояв і чекав на незнайомого старого. І чекати довелися недовго. Старий вийшов за поріг коршми. Він голосно кашельнув, витер рукавом уста і сплюнув перед себе. А потім знову пішов краєм цементового хідника, пильно дивлячись собі під ноги. Здовж вулиці росли дерева, вони клали на старого тінь, від чого його піджак був ще темніший, а волосся на голові було подібне до заряжавілої бляхи на недалекій крамниці.

Мефодія щось потягнуло вперед. Він змірив старого пильним оком і був переконаний, що це людина нашого народу. Тому він став під огорожею, а коли старий зрівнявся з ним, Мефодій спітався, ніби давнього свого знайомого:

— За чим ви, дідусю, шукаєте?

Старий піdnіс голову, посміхнувся беззубими устами й заслонив долонею сонце, яке саме падало йому на очі. І відповів:

— Нізачим. Отак собі йду та й дивлюся під ноги... Але інколи можна щось і знайти. На

дорозі все можна побачити... А ти звідки ж мене знаєш? — і він підійшов ближче до Мефодія.

— Я вас не знаю, але отак хочу познайомитися з вами, поговорити, — відказав той.

Старий кліпнув сивими бровами.

— Поговорити кажеш? — промовив тихо. — А про що ж ти хочеш говорити, і хто ти такий? Я ось понад тридцять років ходжу тими вулицями, я тут подер десятки пар черевиків, на кожному закруті вулиці лежить мій слід, але за ті всі літа ще ніхто не сказав мені, що він хоче зо мною говорити. Ти — перший, і це цікаве. Але насамперед, чи ти не маєш чогось покурити?

— Ні, дідусю, я не курю й вам не раджу курити. Вам це шкодить на здоров'я, а бачу, що ви й без того кашляєте. От краще ходімо набік, сядемо на траві над річкою й поговоримо. Ви десь тут, мабуть, недалеко живете?

— Зараз на четвертій вулиці, — зітхнув старий. — Винаймую за п'ятнадцять долярів якусь брудну кімнату на піддашші. Е, життя старшої людини важке! Колись переконаєшся, сину, що тяжке, а особливо на чужині, — і старий сплюнувдалеко перед себе на траву. А потім дістав жменю пом'ятих недокурків і почав витирати на долоні жовтий від диму тютюн. Руки його були покриті грубими жилами й помітно дрижали. Дрижали також посмалені від постійного куріння вуса.

Вони обидва сіли на вторішній сухій траві над самою рікою. Сонце кидало на воду тінь дерева. Прив'язаний до верби старий човен ледь помітно гойдався.

Старий затягнувся димом і пильно подивився з-під сивих брів на Мефодія.

— А все ж таки мені цікаво знати, про що ти хочеш зо мною говорити? — спитався. — Я ж не знаю тебе, а ти мене не знаєш, то про що ж у нас може бути мова?

— Про все, дідусю, можемо говорити. Світ такий великий, життя людини таке різноманітне,

що говорити є про що. А ви мені не чужий, ви тут чужинець так само, як я і мені оце хочеться з вами познайомитися, — казав Мефодій.

— Так, так, — вимовив старий. — Світ великий, але він не цікавий. Таке саме не цікаве життя. Ось людина живе, працює, збирає, а потім на старість мучиться, а потім прийде смерть і... — старий виплюнув на траву недокурка і зайшовся довгим кашлем.

— Ви сказали що людині чакінець смерть, але недоказали, що далі? — подивився Мефодій на старого.

— А потім кінець і більше нічого, — твердо сказав старий, витираючи рукавом чоло, яке після кашлю почервоніло й покрилося потом.

— Ні, дідусю, зо смертю людини ще не все кінчається. Коли б це було так, то життя людське було б надто дешеве. Тоді не варто було б і жити на світі.

— А що ж далі? — спитався старий, піdnісши брови.

— Після смерти існує вічність, а в тій вічності буде кожна людина, ви і я. Про це каже Біблія, про це свідкує природа, про це каже нам наше сумління.

— То ти, виходить, біблійник і бажаєш затягнути мене до своєї віри, — насторожився старий.

— Ні, я не біблійник, а також не хочу вас кудибудь перетягати, але скажу вам правду, як це було, що я заговорив до вас, — відповів Мефодій.

— Ага, кажи, кажи, — подивився з якимось недовір'ям старий і відсунувся далі від ріки.

Мефодій розтібнув коміра сорочки й казав:

— Сьогодні у мене, знаєте, ніби якесь свято і я сам не знаю, від чого це. Отримав я свою заплату у фабриці і йшов понад річкою додому. На серці в мене було чомусь так погідно, тихо. А надворі, бачите, яка чудова весна. І я оце так сидів, сидів тут над річкою, роздумуючи про тяжке своє минуле життя. А потім пішов до трамвайної

зупинки й побачив, як ви ходили краєм хідника, шукаючи недокурків. І стало мені вас жаль. Тоді я побіг наперед, поклав на хіднику доляра, якого ви знайшли, побігши з ним до коршми... І тоді мені ще більше стало жаль вас. Я пригадав, що мати розповідала, що в мене також був батько, який пішов у світ і десь загинув. Тому мені думалось, чи й він не ходив вулицями чужого міста й не шукав людських недокурків, а може десь отак під плотом помер голодний, обдертий. І від того мені ще більше стало вас жаль. Бачу, що ви нездужаєте, маєте подерті черевики, а тому я чекав, поки ви вийдете з коршми. Хотілося мені з вами познайомитися, порозмовляти і просити вас, щоб ви покинули оте збирання недокуків, а також покинули коршму. Найперше, що це гріх, а по-друге, все це нищить ваше здоров'я. А перетягати вас я не думаю до якої-будь віри, але широко хочу помогти, щоб ви на старі ваші роки жили не отаким життям, але життям кращим, людським.

І з хвилиною, коли Мефодій говорив, його слова поволі відкривали тверде серце старого. Він знову хотів закурити, але зім'яв недокурка в долоні і кинув на воду. А Мефодій казав далі:

— Я можу вам помогти одяжою, можу дати майже нові черевики, а якщо потребуєте гроша, то скажіть. Але не на горілку. Потім я хочу, щоб ви прийшли колись до мого дому. А я й до вас прийду, подивлюся, де ви живете. Ви маєте когось з родини, дітей, дружину?

— Ні, я нікого не маю. Самотній живу. Отримую пенсію, але того насилу вистачає на прожиття, — казав старий, кліпаючи очима.

— Добре, будемо відтепер знайомі, — і Мефодій поклав руку на плече старого. А цей розжалобився й витер рукою очі. А потім дрижачим голосом казав:

— Дякую, молодий чоловіче, за добре слово. Мені мило чути це від тебе, бо правду кажу, що протягом довгих років ніхто мене не спитався, як

я живу, ніхто не хотів зо мною поговорити. Още ти перший, що сам затримав мене на вулиці. А то проходять люди, тисячі їх, і ніхто ніколи не спітається, як живе бідна й нещасна людина. І таким бідним людям здається, що їх ніхто не любить, що вони непотрібні на цій землі. А нам, старим, так інколи бажається з кимось поговорити, а тому я вдячний тобі, незнайомий чоловіче, за добре слово і добре серце.

Мефодій набрався якоїсь відваги, сміливости і почав оповідати старому про Христову любов, про те, що добрій Бог любить усіх людей, а також любить і його, старого й безсилого, що Він хоче прийняти його до Себе й зробити дитиною Божою. І теплі Мефодієві слова падали на втомлене і страждуше серце незнайомого старця, розтоплюючи його своєю щирістю. Потім вони молилися, властиво молився сам тільки Мефодій, а старий стояв під вербою і витирав слози. І раптово схопився за груди й почав безугаву кашляти, тримаючись за серце.

Мефодій взяв його під руку й посадив на колоду дерева. Але старий не переставав кашляти, надриваючи груди. По його обличчі текли слози.

— Сядьте, прошу, ось тут, — турбувався схвильований Мефодій. — Я винесу з цієї хати води.

— Не треба, не треба, — відпрошувався старий, — воно пройде. Я забувся взяти сьогодні свого порошку і через це таке сталося. Може воно пройде. Поможи мені тільки дійти додому.

Старий тримався Мефодієвої руки і вони минули кілька вулиць, увійшовши до низького обдерного будинку. Потім пішли сходами догори й опинилися на піддашші в напів темній брудній кімнаті, закиданій якимись лахами, старими газетами. З усіх кутків на Мефодія дмухало сирістю, неприємними випарами і він відвертав набік голову. А старий казав:

— Поможи мені сісти біля столу, я дістану порошки. А ти йди додому, бо в мене такий безлад. Але прийди, як матимеш час, узавтра. Розкажеш мені більше про Бога. Якщо Він є і Він любить навіть таких, як я, то це добре. Розкажеш мені ще, а тепер йди. Дякую тобі, молодий чоловіче.

Мефодій поклав на столі п'ять долярів і вийшов за поріг. Його щось тяжко стиснуло за серце. В очах стали темні круги. Він ішов додому, а перед ним, ніби живий, стояв знайомий вже йому старець. Хто знає, як склалося його життя, що він дійшов до такого жалюгідного стану?

А другого дня вранці, коли сонце плигало теплим промінням понад річку, коли над поверхнею води стояв ще туман, Мефодій спішив з подарунками до знайомого старого. Але двері застав зчиненими, а заспана сусідка сказала, що старого вночі забрала швидка помоч до лікарні в непритомному стані.

Не гаячи ані хвилини часу, Мефодій швидко побіг до недалекої лікарні, що стояла оподалік від головної вулиці. На широкому коридорі його зустрів доктор. Він узяв Мефодія за руку й подивився в його обличчя:

— Це був ваш тато? — спитався.

— Ні, це тільки знайомий. А що ж з ним?

— Усе вже скінчене, — зітхнув доктор. — Я лікар, християнин, але такої смерти я ще ніколи не бачив. Він відійшов тихо, як акгол. Обличчя його сяяло, як в того Степана з Діїв Апостольських і він казав, що йде до Бога, бо тільки що учора вперше довідався, що Бог любить його. І пішов. Справді, пішов до Бога. А вам казав подякувати, якщо ви той, що учора говорили з ним над рікою? Ви були перші, що про Бога йому сказали.

— Так, це був я, — насилу вимовив Мефодій.

— Якщо це ви, то вмираючий просив передати вам оцього вузлика, — сказав доктор і подав Мефодієві щось замотане в стару газету.

Мефодій вийшов надвір. Там була весна, гріло сонце, але йому за плечима ніби віяло якимось холодом. Учора він ще бачив старого, говорив з ним, а сьогодні його вже немає. Яке то коротке людське життя!...

Він зійшов з хідника, присів на краю дерев'яної лавки і дрижачими пальцями розмотав вузлика. Там були п'ять нових американських долярів, які він учора поклав на столі, а також якийсь старий почорнілий пошпорт з багатьма печатками. Мефодій відкрив першу сторінку, другу, третю... На нього подивилося знайоме обличчя молодого мужчини. Мефодій притримався за поручня лавки і чув, як під ним кудись утікає земля, гойдуться будівлі лікарні, темніє сонце...

Він тримав у руках пошпорт свого батька.

ДОДОМУ

Потяг з кільканадцяти вагонів був запилений, розхитаний довгою подорожжю, а вагони з навстіж відчиненими вікнами виглядали старішими, ніж вони вдійсності були. Цей потяг зробив далеку дорогу, пройшов безліч миль, пересік багато рік і гір, а тепер викинув додороги клапті чорного диму, змішаного з сажею, шарпнувся в один бік і другий, ніби випробовуючи свою силу, а потім став під стрункими зеленими тополями. Люди виходили зо своїх тісних вагонів, розпростовували м'язи, клали на землю тлумаки і віталися з тими, що вийшли їх зустрічати. Рівний майдан, який одним кінцем досягав аж до криниці з високим журавлем, а другим до почекальні, тепер заповнився гамірливою юрбою: фрябими хустками, зім'ятими далекою дорогою кашкетами. Голосні оклики радісної зустрічі, інеремішані зо слізьми, стелилися під тополями, гомінливою піснею летіли на зелені поля, що тягнулися зараз же за станцією.

Онуфрій вийшов з потягу разом з іншими, тримаючи під рукою невеликого запиленого тлумака. Він став під тином, оперся на липу й оглянувся навколо. Але його ніхто не зустрічав. Або не отримали його листа, або немає кому вже йо-

го зустрічати, або... Все може статися за такі довгі і тривожні роки, повні жахіття і сліз.

Онуфрій скинув кашкета, подивився на сонце, яке саме сходило з полудня, вдихнув свіжого повітря і аж тепер повністю усвідомив собі, що це ж він справді на рідній землі, повернувшись з довголітнього заслання. Тут стоїть та сама будка для кондукторської зміни, та сама станція з довгим причілком, а біля дверей стоїть та сама вимита дощами й випечена сонцем дерев'яна лавка. Ті самі тополі, але здається більш постарілі, з посохлими від землі віттям. На їхніх верхів'ях, як і колись, кублиця гайвороння, наповнюючи голосінням усе довкілля.

Майдан поволі порожнів, люди виходили за браму, а Онуфрій стояв під липами, тримаючи свого тлумака. Потім відійшов набік і присів на лавку. Перед ним стояли довгі порожні вагони, біля яких працювали робітники. З другого боку тягнувся аж до самої дороги живопліт. Тут недалеко та сама хата, що й колись стояла, але не з блискучою на ній бляхою, а з чорною, заіржавленою дахівкою. Біля хати пліт, на плоті настремлені догори дном горшки, глечики.

Онуфрій поклав кашкета біля себе й відхилився на поруччя лавки. Вітер гладив теплою рукою його лисину, перебирає за вухами рештками посивілого волосся і від того Онуфрієві так пріємно, так добре. Це ж той самий теплий літній вітер, з яким він бігав малим хлопцем по полях, перескакуючи межі, рівчаки. Це той самий вітер, з яким він сушив на сіножатях сіно, з яким, побравшись за руки, тряс доспілі груші в своєму саду. Так, — це він. Ніжний і теплий літній вітер. Давно він не чув його дотику, не переживав його пестощів, а тому тепер сидів і дивився на липи, на рівні поля, що простяглися за станцією. Сидів і думав про те, що тут було якраз оце тридцять років тому. Він був тоді молодий, сильний, ще повний життя. На тій самій станції було

тоді багато людей, які зо слізьми провожали своїх синів, своїх батьків в далеку дорогу. Отам під стіною кондукторської будки стояла його дружина з дітьми, а трохи далі — цілий гурт дорогих його братів і сестер у Христі, які вийшли востаннє побачити його, якщо можна буде, то сказати йому якесь добре слово або махнути на прощання рукою. Але нікого тоді до нього не пустили, і він бачив ту тяжку картину тільки через щілину заґратованого вагону. І поїхав. Далеко, далеко. Туди, де дують холодні вітри, де сонце йде над самою землею, а потім тягнеться довга й безконечна ніч. І минали там дні, проходили тижні, місяці, тяжкі, голодні роки. Так минуло тридцять літ. І оце по таких довгих літах Онуфрій таки вернувся додому. Він сидить на знайомій лавці, чує крик гайвороня на липах, відчуває подих теплого вітру на своєму обличчі і ввесь час витирає очі. А потім встає, притримуючись за лавку. Бере свого тлумака і виходить за браму. Там дорога не асфальтова, але вбита камінням, висипана землею. Онуфрій іде потрісканим хідником, по якому поросли кущики спориш. Пізнає колись знайоме місто, до якого він щопонеділка їздив на ярмарок, але воно тепер не таке, як було тоді. Домів, які колись стояли над самим хідником і в яких приміщувалися різні қрамниці, тепер немає. Ось тут була крутодерня, біля якої збиралося безліч горобців, там далі чорніли будинки цегельні, а за ними тягнувся довгий вигон. Тепер немає цегельні, немає риштовань для сушення цегли, лишився тільки вигон, по якому ходить кілька білих гусей, видзьобуючи траву.

Онуфрій витирає спіtnіле чоло, ввесь час підсуває вище свого тлумака й виходить за місто. Дорога скінчилася, дійшовши до якоїсь загороди і їому треба йти стежкою понад самою річкою. Тут ростуть чіхраті верби, які він добре пам'ятає ще зо свого дитинства. Сюди досягали їхні поля, тут починалися мочарі, в яких водило-

ся багато диких качок. Над тими мочарами й тепер стойть сивий туман, а очерети з лепехою співають свою монотонну пісню. Звідти також віє вітер і лягає пахуючою прохолодою на спітніле Онуфрієве чоло. Старий пристанув під вербою, поправив тлумака, скинув кашкета, а потім розтібнув на грудях сорочку, наставивши вітрові худі волохаті груди. І стояв так якусь хвилину, любуючись шепотом лепехи, п'ючи чар рідної землі. А навколо море зелені, дозвілля, сонця. Як довго він мріяв про ту щасливу хвилину, щоб хоча ще один раз у житті, хоча перед самою своєю смертю побачити оті рідні простори, почути голос чайки над сіножаттями, зірвати на межі стебло маку, потримати його в своїх пальцях, вдихнути його запах! І це та хвилина прийшла. Довгоочікувана й бажана хвилина, про яку він мріяв довгі літа. Він хотів би з кимось поділитися отим своїм щастям волі, хотів би комусь розповісти те, що саме тепер він відчуває, але навколо немає нікого. Далеко тільки під балкою жінки працюють біля буряків, але йому не бажається туди йти. Зрештою, вони не знають його, а він їх не знає. Краще отак самому постояти під вербою в холодку, бути самому, бо за ті літа далекого заслання він увесь час був самотній. Через це відвик від людей, зачинився в собі, а якщо мав коли можливість і нагоду бути за дротами лагеря, то йшов під ліс, там молився тихо, роздумував і дивився на захмарений захід, де за тисячі миль лежали оті мочарі, шелест очерету, подих теплого вітру, його рідний край.

На шляху за річкою затарахкотів віз і збудив старого із задуми. Він пригладив розпатлане вітром волосся і пішов поволі стежкою. На душі його було спокійно, тихо, але в грудях відчувалася втома, якийсь біль чи то віддалекої дороги, чи то від тяжкого минулого життя. Але Онуфрій чує, як щось зупиняє його віddих, стримує і так дуже повільні його кроки. А до рідного села ще

далеко. Треба пройти біля Заріччя, тоді праворуч лежатиме в долині Березівка, а звідти буде видно його незабутню Гончарівку. Він наперед бачить верхи тополь, що росли навколо колишнього панського двору, бачить сади, а між ними розкидані в безладі білі хати. Таким він лишав своє село, таким самим він тепер його бачить, таким він його бачив і відчував протягом довгих літ свого заслання. А далі за селом, де густішають придорожні верби, де кінчається зруб лісу, там дві колії польової дороги звертають ліворуч і снуються поміж зеленими житами аж до його хутора... Кожен горбок тут йому знайомий, кожну деревину він знає, а до свого хутора зайшов би із заплющеними очима.

І він іде. В одній руці тримає кашкета, в другій — запиленого тлумака. Йде поволі, нога за ногою. Але кожен крок, кожне глибоке зітхання скорочує його дорогу, робить для нього більшим рідне село. Треба ще минути одну гору, обійти луг, а звідти буде видно перші дерева Гончарівки. Онуфрій намагається прискорити ходу, але відчуває, що не може того зробити. Тлумак його зробився тяжкий, ніби там було якесь каміння. Він поклав його на плече і важко зітхнув, подивившись навколо себе. З обох боків стежки простягалися поля, покриті збіжжям. Недалеко стежки розцвіла гречка, над якою гули бджоли. Гострий запах меду розливався навколо і його всією своєю істотою пив утомлений старий.

Стежка, якою йшов Онуфрій, вела під гору, але він повернув за кущі і пішов навпросте. Так можна скоротити дорогу до Гончарівки і він в минулому завжди сюдою ходив. Перед ним був ще один горбок, а звідси уже недалеко до села. Старий всміхнувся сам до себе, а потім кашельнув і прижорив ходу. Став на горбку і здійняв кашкета, поклавши його на траву. А сам став і подивився перед себе. Під горою лежало село. Онуфрій став колінами на траву, торкнувся рука-

ми землі й підніс догори очі. Сонце опускалося за далекі ліси. Опускалося якраз в тому самому місці, де колись, коли Онуфрій докінчував орати поле або косити конюшину. Тепер він дивився на знайомий йому захід сонця, а по його довгій сивій бороді стікали сльози. Він витирав їх рукавом сорочки й ввесь час тихо казав: “Боже, Боже... Я дякую Тобі, за те, що Ти молитву мою вислухав і я ще побачив свою землю, своє село. А тепер зроби зо мною, що Ти бажаєш... Я готовий...”

Онуфрій стояв і стояв на дрижачих колінах. Десь поділася його втома, в грудях жевріла сила. Свідомість, що він още таки нарешті прийшов додому дала йому нове бажання і надію. Він дивився перед себе, витирав сльози і намагався розпізнати колись знайомій йому хати. Дивився, але пізнати не міг. Біля колишнього панського двору не було ні однієї тополі, а церква, яку колись тополі закривали, була без хреста. Колись посеред Гончарівки стояла велика кооператива, а тепер і її не видно. В садах ще стояли хати, з комінів підносився дим, але Онуфрій ніяк не може пізнати чиї вони. За ті минулі роки, ніби хтось порозставляв їх не так, як він пам'ятає, хтось обірвав їх стріхи, повалив плоти. Але сонце те саме, що й колись. Воно так само заходить за ліс, від нього тягнеться долиною туман, а за млином десь чути таракотіння воза.

Старий встає з колін і відчуває, що його ноги терпнуть і мліють від довгого стояння. Він натягає на голову кашкета, кладе на плече тлумака і йде навпросте. Колись тут була стежка, але тепер її немає і на тому місці поріс спориш. Але старий знає напрямок і йде просто перед собою, переступаючи бадилля. Тепер він уже побачив своє село, помолився перед тим, як увійти до нього, а тепер йому бажається чимсько-ріш до свого хутора. Чи є там ще хтось, чи чекають його старі вишні, посаджені його руками, чи живе хтось з родини, чи отримали його листа про

те, що він іде додому? І Онуфрій приспішує кроки, витирає чоло, перебирає в думках те, що там назбиралося за минулі літа.

За горбком знову знайома стежка, а тут починається його широке поле. Старий відчуває, як серце його міцніше б'ється, ноги більше терпнуть, бо ж кожен тут зроблений ним крок про щось рідне і тепле йому пригадує. На кожному клаптикові тієї землі лежать його сліди. Тут він бігав малим дитям, тут він потім працював дорослою людиною, тут він орав скиби, сіяв пшеницю, корчував старі пні, на місці яких садив молоді дерева. Деякі з них ще стоять, по них плигає проміння заходячого сонця, а багатьох з них та-кож немає.

Над полями пливуть співи пташок, гудуть бджоли, пахне гречка. А за гречкою, де стежка спадає вдолину, стояв колись Онуфрій хутір. Навколо нього росли липи, тополі, а ввечорі там завжди кувала зозуля. Тепер того нічого немає. Але місце можна пізнати. Там лежать купи по-рослого лободою каміння, побитої цегли. Дорога туди заросла споришем і Онуфрій насилу її може розпізнати. З дерев, що росли навколо обистя, не лишилося ні сліду, а криниця з новою помпою, що стояла колись на подвір'ї, тепер була завалена якимось хабаззям.

Онуфрій став на тому місці, де колись були його ворота і не смів чомусь ступити кроку далі. Чомусь ноги відмовлялися від ходи, серце стискали чиєсь сильні руки і він безустанку витирав і піт і слізози, що спливали на його бороду. Десь на полі обізвалася перепілка, вітер поколихав збіжжям, а сонце кинуло на поля останній свій промінь.

Онуфрій стояв, ніби вартовий біля якогось скарбу непорушно й мовчазно. Тиснув у собі біль душі, тугу розбитого серця, а потім піdnіс до голубого неба очі й напівголосно сказав:

— На все нехай буде Твоя свята воля!

І уже готовий був обернутися і йти до села, але затримався, почувши за собою голос:

— Добрий вечір, діду!

Онуфрій обернувся і кивнув головою. На стежці, що вела до села, стояв хтось незнайомий з граблями й вилами на раменах.

— Бачу, що ви нетутешні і мабуть ідете до Гончарівки? — спитався він знову Онуфрія.

— Так, хочу піти та й десь переночувати, — відповів старий, поправляючи кашкета.

— Я пішов би з вами, але мені не в той бік, — знову незнайомий. — А ви отак підете навпросте, там повернете наліво, перейдете кладку і там зараз буде хата голови сільради. Він дасть вам місце заночувати.

Незнайомий повернув уже на свою стежку, але Онуфрій спитався:

— А скажіть мені, прошу, що це сталося з тим господарством, що тут колись було?

Незнайомий поглянув навколо, а потім подивився у вічі старого, ніби намагаючись там вичитати щось і тихо сказав:

— Те саме, що й з багатьма іншими господарствами. Тут жив колись добрий і статечний господар. Віруючий був, ходив з Біблією і іншим її проповідував. За те його вивезли на Сибір. Була чутка, що він помер, а потім казали, що десь живе, але ще не вибув строку свого ув'язнення. Господарка його пішла до колгоспу, дружина з горя померла, а діти десь розійшлися по світі. Оце й все. А з господарки лишився тільки слід. Але про те, ви знаєте, говорити не можна. Ви ідіть отак стежкою аж до кладки. Там буде сільрада і вам дадуть де переночувати, бо я мушу спішити. Мені аж на другий кінець села, — і він пішов польовою доріжкою, навіть не оглядаючись.

Онуфрій лишився сам. На поля падала роса, стелилася вологість, голосніше співали перепілки. Старий вийшов на стежку і оглянувся ще раз на купу каміння й побитої цегли. Згадав усе, що тут

колись було, згадав і сам не знає, чому затримався на стежці. Незнайомого вже не було видно і він був тільки один зо своїми болючими думками, зо своїми тяжкими переживаннями. Як багато він мріяв про оту хвилину, а тепер не має куди йти! І він стоїть, перегортаючи думки. Слухає співу перепілок, вдихає пахощі поля, і думає, що отак ще постоїть хвилину, помолиться ще раз на дорогому і просто святому для нього місці, а потім піде до села, як уже стемніє. Хто знає, можливо ще живе хтось із старших людей, що пам'ятають Онуфрія? Можливо хтось залишився з віруючих, може не всіх знищили, може є діти тих, що колись разом із ним служили Богові на отих полях, на зелених полонинах.

Але надворі ще видно і він сідає під кущем відпочити. Поклав під плечі тлумака, а кашкета взяв у руку. Кущ погойдувався від подиху вітру, а галузки його торкалися Онуфрієвої голови, ніби гладили його рукою. На заході видніла тільки смуга ясного неба, а на небі одна за одною висипалися зорі. Теплий вечір ходив полями, щось розмовляв з колоссям, голосніше співали перепілки, але того всього не бачить і не чує Онуфрій. Він тільки чує, як вітер перебирає його волосся, як хтось гладить його обличчя, витирає його слязи. І від того старому так добре, так приємно. Не хочеться йому вставати, не бажається звідси нікуди йти, бо ж він довгі літа мріяв, щоб вернутися на рідну землю, додому. І тут його дім, його відпочинок, його поле, його зорі, його небо, його спів, його подих вітру... Все його... Він сидить під кущем, дивиться дотори, а тепла роса сідає на його відкриту голову, змочує його бороду, осолоджує його уста... А зорі сяють ясніш і ясніш. Над зеленими просторами стоїть тихий літній вечір.

**

Уранці сільрада в Гончарівці була освітлена промінням сходячого сонця. Те проміння стриба-

ло по шибах великих вікон, перескачувало через тин, обливало золотом покриті росою придорожні дерева.

Голова сільради сидить за столом, розкладаючи на окремі купи різні папери, з якими має їхати до району. На подвір'ї його чекає підвода, запряжена двома гнідими колгоспними кіньми. Голова нашвидко збирає папери, нашвидко докирює свою сигарку і дивиться на годинника, що висить на стіні поміж різними портретами. А потім кидає сигарку на долівку, душить її чоботом і витирає рукавом уста. Потім збирає папери під руку й виходить надвір. Його зустрічає на самому порозі сторож колгоспу:

— Товаришу голово, — сказав він схвилюваним голосом, — пастухи знайшли на Онуфрієвому хуторі якогось діда, що помер. Не відомо, хто він і звідкіля, але видно, що жебрак, бо йшов до села, видно, що сів під кущем відпочити і так і заснув.

— Ну то що ж, як помер, — відповів байдуже голова, махнувши рукою в той бік, де стояла підвода. — Якщо помер, то треба поховати, але я не маю часу. На десяту годину маю вже бути на нарадах в районі.

— То що ж буде? — дивився на нього сторож. — Не буде ж людина лежати отак над самою дорогою. Треба кудись забрати.

— Поховати, кажу тобі, — сказав дещо голосніше голова, видно сердитий, що люди з усіма найменшими справами приходять до нього.

Він поправив ковніра сорочки, вийняв нову сигарку й сірники і пустився до воза. А на ходу казав:

— Скажи попові нехай забере до церкви, а потім поховає. Візьми тільки від старого докumenti, щоб потім віддати до району.

— Товаришу голово, то ж ви знаєте, що церква закрита, а ключі забрала поліція. А піп учора також виїхав з села.

— Так, я й забувся, — спинився голова, щоб прикурити сигарку. — Тоді скажи штундам нехай поховають. Яка там різниця? Піди до їхнього пресвітера і скажи, що я казав. Нехай тільки забере від нього якісь там документи, — і він зручно вискочив на воза, притримуючись за драбину.

Віз покотився на дорогу, а сторож зачинив ворота і пішов до села.

Незабаром велика група людей, молодих і старших, йшли за село до Онуфрієвого хутора. Вони минали сільраду, переходили кладкою на другий бік річки і йшли туди, де щойно зійшло сонце, пахла квітуча гречка, літали ластівки. Над самою дорогою стояв гурт пастухів, між ними колгоспний сторож. Вони чекають, поки прийдуть штундисти, більше людей. А коли всі поприходили, сторож голосно сказав до пресвітера місцевої євангельської громади:

— Юхиме, голова жказав, щоб ти поховав отого незнайомого старого, а якщо при ньому є які папери, то забери й віддаси голові. Зроби це, бо ж ти знаєш, що попа ми вже не маємо, а не буде ж людина лежати отут...

Юхим нічого не сказав, але за хвилину підійшов до помершого, взяв з під його плеча тлумака і витряс з нього все на траву. Звідти випала зім'ята полотняна сорочка, кусок замотаного в газету хліба, якась витерта й напівзнищена книжка.

Юхим узяв книжку, відкрив перші сторінки, щось там перечитав і обличчя його змінилося, руки дрібненько задрижали. Він піdnіс очі, підвився на людей, що стояли великим гуртом, на багатьох своїх братів і сестер у Христі і голосно сказав:

— То це ж наш брат Онуфрій!... Ось його Біблія, а також його посвідка про звільнення із заслання!... Наш страждалець за Христа!...

Люди важко зітхнули. Підходили ближче до куща, підносили рядно, яким колгоспний сторож накрив померлого, вдивлялися в його обличчя,

а потім верталися назад на дорогу, витираючи очі.

А Юхим стояв біля самого куща і своїм високим ростом рівнявся з його зеленими галузками. Насилу стримуючи сліози, він дивився на зруйнованого Онуфрієвого хутора, дивився на поля, що простягнулися навколо, дишучи запашністю і життям, дивився на білі хмарки, що пливли по ясному небі і ніби сам до себе, ніби до безмежних рідних нив, ніби до сумління всіх людей на світі голосно казав:

— Так, це наш брат... Повернувшись додому, до свого поля, до своєї духовної отари, але ми навіть не зустріли його. Не знали про те, що має приїхати. А зрештою, чи ж достойні ми його зустріти?... Ні, не достойні... І не мав він куди вертатися, бо дім його знищений, з нього лишилися тільки тяжкі сліди. Але... — і Юхим замовчав. Стояв якусь хвилину, збирав думки, а потім вів далі:

— Але, брати і сестри... Він пішов до справжнього дому. А там напевно зустріли його анголи зо співом, вони привітали того, хто так багато настраждався, але витерпів до кінця й до смерті був вірний Богові. А тому, не сумуймо, бо наш брат Онуфрій прийшов уже додому...

Юхим випростався. Підніс руку догори і всі люди мимоволі подивилися туди. А там пливли клапті білих хмар, співав жайворонок, застрягши чорною грудкою в височині. Недалеко тягнулося поле пшеници, у ній червоніли маки, з другого боку цвіла гречка, а в ній хтось порозкидав жовті стебла боркуну. А над усім тим літали безтурботні ластівки, торкаючись крильми поверхні пахучих піль. Світило сонце, співали перепілки і вся ця вранішня природа, що прокинулася до нового дня, вітала старого Онуфрія, який уже прийшов до свого справжнього рідного дому.

ГОЛОВНА ПРИЧИНА

Арсен збұдився тоді, коли за рікою сходило сонце. Кури вже давно ходили по подвір'ї. Він простягнувся на сіні і так голосно кашельнив, що ластівки, які сиділи на кроквах, зірвались й полетіли надвір крізь відчинені двері. Арсен ще раз простягнувся і скинув з себе симражину, якою він накривався і в якій їздив до лісу і до міста на ярмарок. Ця симражина лишилася йому після діда, вона витерта, ніби шкіра конини, але вночі, коли крізь шпари в стодолі дув холод, вона добре прикривала спрацьованого господаря. Вона також і щільно прилягала на ньому, коли він її надягав на себе, пильно почистивши від густяків, що завжди чомусь її трималися.

Сонце стало за рікою, впершилось кількома огненими стовпами в зелений очерет. За стодолою пахла черемха, яка щойно починала розцвітати. Там десь кувала зозуля, ніби якийсь невидимий годинник, що рахує пору весняного ранку. По деревах звичасала роса.

Арсен обтряс із себе стебла вчорашньої соломи і вмився під тином, витерши груди мокрим від роси рушником, що від учора там висів. Потім почесав пальцями волосся, пригладив його мокрою долонею, а воно все чомусь стирчало догори, залежане з ночі.

Він позіхнув один раз, потім другий, і подивився на сонце. Воно стояло за рікою якраз на тому самому місці, де завжди стоїть тоді, коли він устає. Але тоді його не морить так сон, як сьогодні, бо ж минулої ночі він спав тільки кілька годин. Прийшов до стодоли, коли далекі хмари за очеретом починали запалюватися румянцем. Ліг на сіні і відразу впірнув у сон, ніби в воду. А тепер ось треба вставати, починати день з усіма тими самими клопотами, що й завжди. А сьогодні їх більше, як коли-будь. Проповідник так багато говорив, інші брати те саме і вони просиділи в молитовному домі далеко за північ. Говорили про одне й друге, але найголовніше про те, що минають швидко літа, в селі їхньому стоїть новий дім молитви, щонеділі відбуваються богослуження, виголошуються проповіді, а пробуджені духовних немає. Ніби якась невидима рука поклала важкого каменя на серця людей. І проповідник, й інші старші брати питаютъ одні одних: яка причина? Чому люди не навертаються до Бога, чому не цікавляться спасінням своєї душі?

Ті питання турбували всіх членів невеликої євангельської громади в Решетівці, вони також турбували Арсена, коли він вночі вернувся з нарад церковного комітету. Ті питання турбують його і тепер, але він уважає, що це не повністю його справа і він, звичайний господар, малощо може в тому помогти. Є проповідник, диякони, церковна рада, нехай вони щось роблять.

Потім узяв під шopoю батога і пустився до воріт. І був би пішов, навіть не заходячи до хати, але на порозі стала Олена й гукнула здаля:

— Арсене, куди це ти так рано?

— Піду подивитися на ліцитацію, — спинився він перед самими ворітми.

— А батога пощо несеш з собою?

Арсен аж тепер побачив, що він має батога, який йому зовсім непотрібний там, куди він іде.

Але він з тим батогом прожив свій вік, він його завжди кладе біля себе на сіні, коли йде до столи спати, він бере його на поле, до лісу, до млина, на ярмарок, тому й тепер його взяв під руку, хоча коні стояли в стайні, а віз — під шопою.

— Я й забувся, — винувато сказав Арсен і кинув батога під тин.

— Ти довго там будеш? — спиталася знову дружина, витираючи руки в запаску.

— Ні, я скоро повернуся... От хочу подивитися, що там буде. — і Арсен відчинив ворота.

— То хоч би поснідав, — знову дружина.

— Я довго не буду, — сказав на ходу Арсен і швидкою хodoю вийшов за ворота. Легкий, без підшивки піджак тріпався на його худих плечах, ніби його хтось піддував із середини. На голові солом'яний капелюх, а в руках якийсь патик, якого він знайшов під ногами, бо ж ніяково отак іти селом, нічого не маючи в руці. Його босі ноги грузнуть в дорожній пилиюці, яка ще холодна від ночі. Він бачить перед собою багато таких самих розчепірених слідів з довгими пальцями, з широкими круглими п'ятами, що повідбивалися на поросі, ніби на цементі.

Дорога звернула на греблю, яка відділяла село від панського маєтку. Там росли грубі кущі верб, на яких і вдень і вночі було повно горобців, що сповняли все довкілля своїм голосінням, зокрема перед дощем.

Вийшовши на греблю, Арсен пішов стежкою під вербами, давши дорогу підводам, що безустанку їхали в напрямку млина. Арсен рахував довгі кроки, хляпав босими ногами, зачіплюючи інколи спориш, а тоді роса спадала йому між пальці, ласкаючи прохолоддю ранку. Арсен оглянувся. За ним ішли чоловіки, жінки, їхали підводи, знайомі і чужі, якісь з інших сіл.

За млином повернули на вузьку вулицю, що вела до бідного подвір'я Остапа Бідолахи. Це не

було його правдиве таке прізвище, але тому, що він був найбідніший в селі, то його назвали Бідолахою. Його хата з кількома кривими вікнами стояла під густою старою липою і була з одного боку підперта грубили підпорами, які глибоко вгрузли в землю. На хаті колись, мабуть, було буселеве гніздо, а тепер там тільки лежала чорна пляма. Стріха навколо хати облетіла від своєї давності, з-під неї визирали крокви, подібні до костей якоїс великої тварини.

Подвір'я Остапа Бідолахи завжди було порожнє, а тому воно густо поросло споришем. Ale сьогодні на тому подвір'ї сила народу. Порожні підводи, якими люди приїхали звідусюди, простягнулися майже до самої греблі, а подвір'я було засіяне хустками й солом'яними брилями. Мужики курять люльки, плюють собі під ноги, топчуться на одному місці або переходять туди, звідки краще видно перед Остапової хати, навстіж відчинені двері, які трохи разом із хатою похилилися на липу. Ті люди перед тим ніколи тут не були, вони навіть не знали, що живе в Решетівці такий собі Остап Бідолаха, але вони сьогодні всі прийшли сюди, довідавшись, що тут відбудеться публічна продажа Остапового майна, відбудеться відома людям ліцитація.

Арсен протиснувся під стіною хати наперед і став біля самих дверей. Недалеко від нього стояв урядник з гміни, тримаючи в руках великого аркуша паперу, списаного дрібними літерами. Біля нього просто на траві лежали ще якісь папери, а в відчинених навстіж воротях стояв поліцай з рушницею, який мав стежити за порядком.

Юрба людей на подвір'ї ворушилася в один бік, то в другий, ніби буйне жито на полі, по якому вітер носить м'які хвилі. Жінки натискають на урядника, а той дивиться до воріт. Поліцай пройшовся спереду юрби, щось крикнув і всі люди, ніби магнетом потягнулися назад.

Урядник став на якогось пенька, підніс догори руку і на подвір'ї стало тихо, ніби на похороні. Потім він махнув аркушем паперу і щось говорив, але вітер відносив його слова і Арсен малощо почув. Але він почув найголовніше і збагнув, що Остап Бідолаха вже кілька років не платить податку, не платить штрафовки, а тому гміна вирішила пустити все його майно на ліцензію.

— Отут на подвір'ї є все те, що ви, господарі, можете собі купити, — казав урядник і повів рукою направо, де лежала куча ряден, подушок, якихось інших лахів. Біля них стояв старий заїржавлений плуг, дві бороні, рало. Біля відчинених дверей дерев'яної буди, подібної до хліва, стояла прив'язана корова. Високі ребра, що виставали під її шкірою, робили її трохи зігнутую, ніби вона ось і мала впасти на землю. Біля неї лежала куча конюшини, але корова її не їла, маєтъ не була вже голодна, бо тільки спокійно стояла, румигаючи широкими устами, на яких росли довгі чорні волоски.

Начальник із гміни перервав мову, подивився на людей, кашельнив у кулак і казав далі:

— Ви можете купити те, що ви бажаєте, а ціна в нас, знаєте — державна. За ту ціну ви ніколи такого не купите на торговиці. Тепер ви маєте нагоду, — і він виліз ще вище на пеньок.

З хати вийшов Остап Бідолаха, опираючись на палицю. Він недавно мав нещасливий випадок при рубані дерева в лісі і відтоді не може ноги зігнути в коліні. Обличчя його було зажурене, сумне, як ніч осіння. Він сперся на одвірок і важко дихав. Біля нього, дістаючи головою його колін, стояв його найменший хлопець, а дві інші заплакані голівки, разом із матір'ю, дивилися крізь перехилене вікно.

Арсен відступився трохи далі від стіни. Юрба заметушилася, а урядник з гміни сказав:

— Ми почнемо з найбільшого... От з воза...

з корови... Хто за ту корову дастъ сімдесят п'ять золотих і вона буде його. Він отримає на неї з гміни документи і ніхто ніколи не матиме права в нього її відібрати... Корова добра, молода... Сімдесят п'ять золотих... Хто дає таку суму?...

— Я, — відізвався в юрбі чийсь старечий голос і солом'яний капелюх почав тиснутися між людьми наперед.

Кремезний господар вийшов наперед і став перед жінками проти урядника.. Ale той навіть не подивився на нього. Він обкрутився на пеньку, ніби в цирку і казав далі:

— Може хто більше дає?... Га?... Хто більше?... Швидко, швидко, бо ми мусимо до десятої години закінчити продажу.

— Вісімдесят!... — крикнув знову чийсь голос з юрби, — і між людьми пропихалася наперед інша зіпріла й розкуйовдана голова, на якій стирчало дотори кілька стебел соломи.

Але урядник не вгамовувався:

— Хто більше?... Хто?... Нема більше?...

— Вісімдесят п'ять! — сказав несміливо Арсен і собі поступився до пенька, на якому стояв урядник.

— Ви даєте вісімдесят п'ять? — подивився на нього представник влади.

— Даю, — відповів Арсен, переступаючи з ноги на ногу.

— То платіть, — знову урядник.

— Я з собою не маю грошей... Скажіть, коли маю принести і я принесу, — відповів Арсен.

— Узавтра на вечір принесіть до гміни, а тимчасом розпишітесь отут — і він подав Арсеневі кусочек папірця.

— Я не знаю, що там написано, бо по-польському не вмію, — подивився на урядника Арсен, трохи почервонівші.

— Вам староста прочитає, — і він покликав

від воріт Микиту Дубину, що був старостою в Решетівці.

— Тут написано, дядьку, що ви купили корову за вісімдесят п'ять золотих, а гроші за неї маєте принести узавтра ввечері. Отут маєте розписатися.

Арсен підкасав рукава правої руки, пристав на ліве коліно біля пенька і поклав на папір нерівні літери свого прізвища. І зідхнув, віддаючи перо урядникові.

Люди розступилися перед ним і він підійшов до корови, яка байдуже румигала жвачку, махаючи довгим хвостом.

Узяв за мотузка, шарпнув до себе і поволі пішов разом з коровою за кущі. За ним чулися голоси:

— Штунда купив корову!... Молода ще й добра корова...

— Купив, бо має защо. Кожен купив би. — казали другі, але Арсен тих голосів уже не чув. Він також не чув, коли урядник вигукував ціну на інше Остапове добро.

— Ми маємо в хліві двоє малих поросят. Ціна кожного поросяти... — і дальших слів Арсен уже не чув. Їх вітер відніс десь на городи і вони там впали між високі коноплі. А він вів корову нога за ногою, спочатку вузькою вулицею, а потім греблею під чіхратими вербами, на яких цвірінъкали крикливі горобці. За греблею зійшов до води, замочив свої босі ноги, напоїв корову і полем, а потім широким вигоном пішов навпростець до свого подвір'я. Корова ступала разом із ним широкими кроками, втомлено махаючи тяжкою головою. Вона інколи торкалася правим вухом теплої руки нового свого господаря, а Арсен тоді гладив її між рогами.

На його подвір'ї не було нікого, дружина порається в хаті, а тому він пройшов поза стіжками сіна і завів корову до хліва, прив'язавши біля драбини із свіжою свиріпою. А сам скинув

маринарку, повісив на дишлі до воза і прийшов до хати:

— То ти справді ходив на ліцитацію до Бідолахи? — спиталася дружина, коли він тільки переступив поріг.

— Так, ходив, — відказав Арсен, сідаючи на ослоні.

— Ну, і що ж там було? — знову дружина.

— Не знаю, бо я на самому початку пішов додому. Але напевно, що люди все розкупили, бо що там в тієї бідоти може бути? От лежала куча якогось лахміття, була корова, в хліві чути було квічали поросята, на возі кілька курей тощо. А людей — ціла околиця від малого до великого. Одні прийшли, щоб щось купити, інші — подивитися, розсявивши роти.

— А ти також пішов між тих останніх? — посміхнулася дружина.

— Ні, Олено, я пішов щось купити... І купив... — Арсен почухався за вухом і звівся з ослона, щоб напитися води.

— Купив?... — спиталася дружина, зробивши великі очі.

— Так... Купив!... Будеш мати третю корову... Молода, чорна з білою цяткою на чолі.

— Арсене!... Що ти кажеш?... Я не збагну... — питалася дружина.

— Кажу ж тобі, що купив в Остапа Бідолахи корову.

— Де ж вона? — скрикнула дружина і пустилася до дверей.

— В хліві. Йди і подивився, — і він намагався всміхнутися.

Олена побігла через подвір'я до відчиненого хліва. Довга спідниця тріпалася їй до ніг і вона малошо не впала. Стала на порозі, заломила руки і похилилась на одвірок..

Арсен підійшов до неї. Поклав руку на плече, яке здригалося від плачу.

— Олено, що з тобою? Вона ж варт ті гро-

ші... Всього вісімдесят п'ять золотих... А на торговиці за неї можна взяти, якщо забажаєш, багато більше... Ну, чого ж ти? Перестань...

— Арсене, — хлипала дружина, — ти не маєш серця... Сумління не маєш. У тебе ж є дві корові, а ти полакомився на третю, відібравши її від малих дітей. Ти ж осиротив їх навіки, отого бідного каліку... Ти ж християнин, то де ж тоді в тебе душа, де серце, де сумління. Тож це бачили люди, бо ти вів корову селом, а там на подвір'ї було напевно багато народу і всі вони дивилися на тебе... Арсен... Віруючий... Купив у бідного останню корову, маючи вдома дві своїх.

— і вона знову залилася плачем.

Арсен стояв з похиленою головою і дивився собі під ноги, дивився на витертий поріг, не сміючи піднести очей. До нього приходила свідомість, він ніби пробуджувався від якогось забуття, від тяжкого сну.

Дружина це побачила і сказала:

— Ходи до хати, — і вони пішли поруч себе, розділені думками, які так несподівано впали на їхні голови.

У хаті посідали біля столу і також мовчали. І хто знає, до якої пори сиділи б, коли б перша не обізвалася дружина.

— Треба буде покликати брата-проповідника і якось ту тяжку справу полагодити, — і вона перейшла від столу до дверей, тримаючи біля очей запаску.

— Нащо проповідника? — піdnіc голову Арсен.

— Бо це справа, бач, не тільки наша, але це справа нашої церкви. Ти ж член церкви, а тут ось приніс усім віруючим такий сором.

— То ж слухай, Олено, — виправдовувався Арсен, — коли б я був не купив тієї корови, то купив би хтось інший. Там було багато купців.

— Те, що всім людям можна робити, тобі не можна. Нехай собі купують. А я тобі кажу, що

це сором для нашого села. Воно може скласти-
ся і заплатити податок того бідного Остапа, ви-
рятувати його з біди. Але від людей того не че-
кати. Люди — людьми. Але ми ж — християни...
Ми повинні світити правдивим світлом Христо-
вим.

За дверима почулися чиєсь кроки і Олена
поступилася наперед. До хати ввійшли проповід-
ник і диякон. Арсен звівся від столу і його очі
бігали по стінах своєї кімнати, ніби там шукали
якогось виходу з тяжкого положення. А пропо-
відник, не поступаючи від порога, сказав:

— Ми довідалися, брате і сестро, що в вас
зайшло щось недобого? — і чекав відповіді.

— Так, — відповіла Олена тихо.

— І це правда? — знову проповідник, див-
лячись на зігнутого біля столу Арсена.

— Правда, правда. Пішов уранці й купив
корову на ліцитації в бідного Остапа. Привів до-
дому і он там стоїть у хліві.

— І це ви порадилися обое так зробити? —
знову проповідник.

— Ні, це я сам зробив. Вона не винувата, —
встав на ноги Арсен, витираючи рушником чоло.

— Не добре, брате Арсене, ти зробив. Не
добре зробили й інші члени нашої громади.

— Ще хтось щось купив? — поглянула з-під
рукава Олена.

— Так... Брат Тимко купив порося, брат
Степан купив плуга... А Арсен — корову. Тепер
усе село гомонить, що штунди ограбили бідного
Остапа. Оце таке світло ми принесли для людей
нашого села... Сором нам навіть на вулицю ви-
йти, бо за нами будуть показувати пальцями, —
і проповідник тяжко зіхнув, дивлячись то на
Арсена, то на Олену. В хаті було тихо і якось так
сумно, як це буває після похорону. Арсен сидів
біля столу, як сам не свій, тримаючи в руках га-
рячу свою голову. Олена сперлася на стіну і по
її обличчі не переставали текти слізози.

За дверима знову почулися чиєсь кроки і до хати ввійшли Тимко із Степаном, тримаючи в руках солом'яні капелюхи. Від самого порога Степан, що був вищий за Тимка і йшов спереду, почав:

— Ми винуваті, брати... І ми вирішили ось з братом Тимком повернути тому бідареві назад те, що ми купили. Повернути і подарувати наші гроші. Що там те порося або плуг. Воно не варт того сорому і людської неслави. Що нам прийшло до голови, то ми самі не знаємо, але ми просимо прощення. Ми повернемо все те, що купили і перепросимо Остапа.

— Так, — ніби пробудився Арсен, — але корова — це не порося, не плуг, що коштує кілька золотих. Це вісімдесят п'ять золотих, — і він чомусь довше, як треба простягнув це слово. У хліві якраз заревла корова, ніби підтверджуючи сказану Арсенем ціну.

— Арсене, мовчи! — гострим словом вмішалася в розмову Олена. — Ті золоті не варті того сорому, який ти зробив для нас, а також для всієї церкви. І тепер ви можете бажати, скільки хочете, щоб Бог послав духовне пробудження до нашого села, то Він того не зробить. Ви не гідні такого благословіння від Бога... Тому тобі треба покаятися... А корову таки сьогодні завести і віддати бідному чоловікові... Розумієш, Арсене?... І маєш її вести селом так само, як вів додому. Нехай бачать усі люди, бо якщо в тебе тоді не було сорому її вести, нехай не буде й тепер, коли треба зроблене зло направити.

Арсен сидів на ослоні, навіть не ворухнувшись. Тільки дивився в одну якусь невидиму точку перед собою.

А другого дня вся Решетівка гомоніла:

— Штунди повіддавали Остапові Бідоласі все те, що вони в нього купили.

Це була для Решетівки ціла несподівана сенсація. Вони бачили, як Арсен гнав перед собою

корову, Тимко ніс у мішку порося, яке кричало на всі вулиці, впираючись ногами в Тимкові пле-чі. Макар віз на возі плуга, поклавши біля нього трохи муки і кілька буханців хліба.

Люди бачили це, не вірили своїм очам і йшли до Остапового подвір'я побачити і переконатися, що це правда. Звідти розходилися і ще дужче гомоніли:

— Штунди повіддавали все Бідоласі...

І те, що сталося в Решетівці, незабаром стало відоме всім довколишнім селам. А невелика євангельська громада в селі пішла ще далі в тому, щоб зробити добро своєму ближньому. Незабаром віруючі зібралися на подвір'ї Остапа Бідолахи, привізши з собою, хто скільки міг соломи. І того теплого літнього дня була майже вся Остапова хата покрита новими сніпками. А на слідуючу неділю Остап зо всією родиною вперше прийшли на євангельське богослу-ження, жадібно слухаючи Божого слова. Те слово глибоко впало до Остапового серця і його дружини, принісши потім рясний овоч для Бога.

І несподівано сталося те, чого ніхто не сподівався. Віруючі склалися і заплатили залеглий податок своєму новонаверненому братові Остапові, покрили новими сніпками його хату, зорали й засіяли його вузеньке поле, яке довший час уже облогувало. Поки Остап не міг ходити своєю скаліченою ногою, за нього робили Тимко, Степан, Арсен та інші члени громади. І це добре діло говорило само за себе, воно проповідувало всім людям в Решетівці і в сусідніх селах. Люди зацікавилися тим, що вони чули й бачили, вони один по одному приходили в неділю до молитовного дому, а там на них чекала вже справжня проповідь і теплі серця віруючих.

І в Решетівці постало велике духовне про-будження. І віруючі побачили, що воно прийшло тоді, коли вони позбулися грошолюбства, за-жерливости і бажання наживи.

РІЗДВЯНА ПРОПОВІДЬ

В просторому і ясно освітленому молитовному домі палахкотіла різними вогнями ялинка, а на дворі падав густий лапатий сніг. Морозу не було і мокрий сніг обліплював дерева, збивався в тверді грудки під ногами. Такої зимової пори найкраще посидіти в своїй теплій хаті, послухати в радіо чарівну різдвяну музику, вдихати в груди пахуче тепло різдвяної ночі, але не всі люди навіть і цього вроочистого Святого Вечора мають свій теплий куток, свою хату, а тим більше радіо.

Не має також того всього зігнутий старістю і побитий бідою сивоволосий Макар. Він давно живе сам і ніхто в усьому місті не знає, де саме він живе, що робить, яке його буття взагалі. А старий Макар отак собі живе оподалік від людей, в своїй тяжкій самотності. Влітку сидить довгими днями на зеленому березі річки, яка протікає за містом, інколи там і засне в густій посохлій траві. Там хтось поставив і невелику дерев'яну лавку, ніби навмисне зроблену для нього. Цілими днями він сидить на цій лавці, дивлячись на воду, як вона рівномірно пливе між вільхами, хлюпочучи під берегом. Старий Макар думає-думає, що отак і життя його пропливло, повне турбот і тягарів... І

так як течії ріки не можна завернути назад, так не можна завернути минулих літ. Вони пропливли швидко-швидко і ніхто не знає, де вони ділися.

Це бувало влітку, коли Макар висиджувався над річкою, але тепер зима і він над річку не йде. Натомісъ він іде на автобусну станцію. Там тепло і можна посидіти на м'яких лавках. По стінах невеликої почекальні висить багато дивовижних картин з різними краєвидами і Макар любить дивитися на них. Потім він іде між лавками, човгаючи подертими черевиками. Хтось покине вчоращеню газету і старий її підбере, а потім читає. Хтось інколи підкине або забуде кусочек хліба, завиненого в папір. Макар за всім стежить, все, що йому понадобиться, він підбере і заховає в свою глибоку й заялозену кишенью.

А потім він іде на іншу станцію, на залізно-дорожну. Там також повно людей, а зокрема перед Різдвом. І там щось знайде потрібного для себе. Люди його знали, бо ж часто бачили старого на тому самому місці, але ніхто не цікавився його життям. Він був чужий для всіх, а всі були чужі для нього.

Сьогодні передріздвяний Свят-Вечір. Лапатий сніг не перестає сипати ще від учора. Він грубою периною покрив дороги, хати, приоздобив дерева. У вікнах багатих хат палають свічки, сяють обличчя анголів на причеплених до шиб картинах. В повітрі відчувається свято, вроочистість великої події.

Старий Макар іде засніженою вулицею в напрямку станції. Черевики його грузнуть в снігові і він чує, що ганчірки, якими обмотані його ноги, промокають аж до тіла. Макар затуляє обличчя від снігу, розкидає свої кроки, а сніг негайно засипає нерівні сліди.

Нараз він почув якийсь далекий незнайомий голос і жмут ясного світла впав на сніг перед його ногами. Макар піdnіс голову і протер рукавом

очі. Перед ним стояв новий будинок. Двері його були відкриті і звідти линув голос різдвяної пісні.

Макар затримався й розглянувся навколо. Він аж тепер побачив, що пішов до станції іншою дорогою. Але вертатися було вже далеко і він по-мимо своєї волі чомусь затримався перед відчиненими дверима. До нього підійшов якийсь мужчина, торкнувшись його плеча й сказав:

— Прошу зайти до середини. Послухаєте гарного різдвяного співу, загрієтесь...

Старий завагався і подивився на незнайомого. Він аж тепер побачив, що це молитовний дім. А незнайомий тримав його за лікоть і казав:

— Прошу, прошу, зайдіть. Отут я обмету вам сніг і ви проведете добре сьогоднішній вечір. Вам холодно, правда?

І старий пішов до відхилених дверей молитового дому. Хтось обмів йому з чобіт сніг, і взяв під руку і хотів помогти йому скинути за-сніженого піджака, але Макар не дав і так вдягнений сів біля самих дверей на лавці.

Різдвяна програма ще не почалася. Поза ялинкою розмістилася дітвора і їхні обличчя сяють великою радістю. Сьогодні їхній вечір, їхнє свято, їхня програма. На підвищенні також учитель недільної школи, який пошепки щось говорить з дітьми, дає їм якісь вказівки. До нього підійшов пастор церкви.

— Як там у вас, брате, з програмовими точками? — спитався.

— Маю багато віршів, музичних точок і вся програма вже заповнена, — відповів той.

Проповідник зігнув голову, а потім сказав:

— Я думаю, що варто було б сказати сьогодні і різдвяну проповідь. Он там прийшла нова людина, що сидить біля порога, то добре було б, мати проповідь.

Учитель недільної школи знизав плечима.

— Добре було б, але як це зробити, то я не

знаю. Діти вивчали вірші, оповідання, розмови, то я не знаю, чи можна забрати їхній час. А проповідь сказати треба було б, але... — і він подивився по широкій залі, заповненій людьми.

Попливла ніжна різдвяна музика, і програма розпочалася. Діти виходили під ялинку, ставали в рядок, декламували гуртом, а потім кожне окремо. Були музичні точки, співи, розмови і все те мало якусь своєрідну теплоту й вроочистість, якої Макар перед тим ще ніколи не чув. Довгі літа він прожив у своєму місті, безліч разів проходив цією вулицею, але молитовного дому чомусь ніколи навіть не помічав. А тут стільки співу, стільки радости, стільки незбагненого чару, правдивої різдвяної радості.

Старий Макар слухає це все і переживає якийсь дивний спокій, що животворчим струмком ллється до його втомленого серця. Перед ним і за ним на лавках сидять люди, але всі вони чужі йому, ні одного знайомого обличчя. І старий відчув якусь тугу, пригадав колишнє Різдво в рідній хаті, між своєю родиною. Це було давно, давно. Багато води пропливло в ріці за містом, багато листя спало з дерев, багато хмар пролетіло над його сивою головою, багато передумано думок, пережито болів, голодних днів.

Проповідник знову нахилився до вчителя недільної школи:

— Ще багато маєте точок? — спитався.

— Так, багато, — відповів той. — І ніяк немає часу на проповідь, бо це, знаєте, діти, це їхній вечір, на який вони довгий рік чекали. Тому ніяк не випадає відмовити дітям, щоб вони не продекламували своїх віршів. А часу вже ось зовсім мало..

І різдвяна програма продовжувалася далі. Ли-нули ще і ще пісні, бриніла музика, сяяли діточі очі і сяяли свічки на ялинці.

Коли програма скінчилася, Макар стиснув в руці зім'яного кашкета і готовий був вийти за

двері, але проповідник став на порозі і простягнув руку до диякона церкви.

— Вітаю тебе, брате, з Різдвом Христовим, — і вони поцілувалися.

А потім він взяв руку когось іншого. Другого, третього, четвертого.

— З Різдвом Христовим!... З Різдвом Христовим!...

Старий Макар відійшов під стіну, бо в дверях стояли люди. І нараз він відчув, що чиясь тепла і м'яка рука бере його руку, чийсь спокійний голос вітає його з Різдвом Христовим, чийсь уста цілують його обличчя. Це сталося в одну мить і він ніби прокинувся з якогось забуття. Перед ним стояв проповідник, молодий, високий мужчина, в новому святочному вбранні. Він тримав Макара за руку і пильно дивився в його очі.

— Вітаю і вас з Різдвом Христовим!... Бажаю вам спокою і повноти радости в ці святочні дні.

Але Макар не міг вимовити слова. Голова його похилилася на плече і він малощо не впав. Але сильна рука проповідника підтримала його і помогла сісти на лавку.

— Сядьте ось тут. Так, так, — казав проповідник, ввесь час тримаючи руку старого.

А Макар тяжко дихав. По його обличчі текли рясні слізки і він недбало втирав їх рукавом свого подерготого піджака.

Під ялинкою галасували діти. Вони розбиралі подарунки, бігли до своїх родичів. А ялинка сяяла різномальоровими вогнями. За вікном падав сніг, над містом стояв Свят-Вечір.

А потім молитовний дім поволі випорожнювався. Згасли свічки, лавки світили пусткою. А в невеликій ясній кімнаті, що була за першими дверима, сидів проповідник і старий Макар, який досі не міг прийти до себе після надмірного хвилювання. Проповідник сидів так близько до старого, що він чув, як дрижить Макарове плече, як дри-

жать його руки. І він знову і знову клав свою руку на поруччя за Макаровими плечима й казав:

— Будьте спокійні, друже, Бог добрий, поможе вам у всьому. Не треба хвилюватися, бо для вас недобре. Сьогодні таке велике свято, коли Син Божий зійшов на землю, народився у вифлеємських яслах. І Той Христос хоче народитися в вашому серці.

А старий Макар довго-довго не міг прийти до рівноваги. Його очі почервоніли від сліз, а уста насили умовляли:

— Пробачте, що я розплакався, ніби дитина. Але скажу вам правду, що оце вісімнадцять років від сьогодні, як я не переживав різдвяної радості. За ті роки мене ніхто не поцілував, ніхто мені старому не подав по-приятельському руки, не спітався, як я живу, що я роблю. А я ж людина також. Колись мав, як усі, свою родину, ми справляли Різдво, я відчував на своєму обличчі поцілунок дітей, дружини, а в серці відчував тепло різдвяного вечора. Але все це минуло, все це було дуже давно. Від того часу ось уже вісімнадцять довгих похмурих років і я не маю родини. Живу сам ніби та билина в чистому полі, ніби той привид, який нікому непотрібний. І кажу вам, що за ті довгі роки мене ще ніхто не поцілував. Ніхто не привітав мене ні з Різдвом Христовим, ні з Новим Роком, ні з Великоднем. А ви це зробили сьогодні. Я почув тепло вашого поцілунка, потиск вашої руки, теплоту вашого серця. І мені стало так добре, так приємно, що я не міг... Не міг і розплакався. Але то вже таке буває із старими людьми, а ви мені пробачте.

Старий Макар замовчав, а проповідник подивився на годинника. Була вже пізня пора ночі. За вікном здіймалася хуртовина, по шибах стукотів вітер.

— То я вже піду, бо то пізно, — сказав Ма-

кар, обертаючи в руках шапку. — А вам щиро дякую за все.

— Куди ж ви підете? — спитався проповідник, а потім подумав, що це питання недоречне, бо ж кожному зрозуміло, що людина на ніч іде до свого дому.

— Піду до себе, якщо двері в брамі ще не закриті. Сьогодні сторож закриває їх пізніше. А я живу трохи далеко звідси, біля поверхового млина.

— А може б ви поїхали зо мною? — подивився проповідник на старого.

— Ні, дякую, — відказав той, поглянувши винувато на своє лахміття. — Як я можу піти до вашої чистої хати в такому лахмітті?

— Нічого, друже, я хочу, щоб ви пішли. І дуже вас прошу. Батьки дружини мали приїхати до нас на Різдво, але не приїхали, тоді ви будете нашим гостем. В нас просторий дім і спати є де. Побудете в нас навіть всі свята, бо їсти, слава Богу, в нас також є подостаком.

Старий вагався, але проповідник присів біля нього ближче і казав:

— Ходім, друже, проведемо в нас свята, а потім я відвезу вас туди, де ви забажаєте.

І вони поїхали освітленими вулицями міста в напрямку парку. Помимо пізньої пори, вулицями проходили люди, бо ж сьогодні такий великий вечір, то й ніхто не спішить додому. Не спішив також проповідник і вони їхали поволі, минаючи закуту вулицю.

А вдома проповідник відразу познайомив дружину свою з Макарем і провів його до окремої кімнати. Діти вже спали і в новому домі було тихо.

Макар не вірив своїм очам, що таке може бути, але воно так сталося. Він уперше за довгі роки викупався в теплій воді, отримав нову білизну, отримав нове вбрання, дуже ще доброго хоч і не

зовсім нового піджака, чоботи і шапку. А де його старе лахміття поділося, він навіть не знає. Макар побачив себе в люстрі, побачив новою людиною і знову розплакався.

— Защо ж це все мені, — казав він. — Я не вартий того всього. Ви ж чужі для мене люди і я вам жодного добра в житті не зробив.

— Нічого, — ніби виправдовувався проповідник, — будьте спокійні і почувайтесь в нас так, ніби між своїми найближчими. Сьогодні Різдво, це день подарунків. Ми раді, що можемо комусь дати якогось хоч і маленького дарунка. А Бог для всіх людей сьогоднішньої ночі також дав найбільшого дарунка, Сина Свого Однородженого, Ісуса Христа. Він народився в Вифлеємі, а потім умер за нас на Голгофі. Про це я вам розповім більше, а тепер уже пізня пора і треба всім іти на відповідник.

Надворі не переставав падати лапатий сніг. В проповідниковому домі було тихо, бо всі вже спали. Двері до Макарової кімнати були зчинені і звідти долітав крізь щілину від ключа рівномірний віддих втомленої старшої людини. А проповідник ще не спав. Він похилився над своїм столом, заложеним книжками, і роздумував про свою пасторську працю. Шукав в думках і в серці також різдвяного слова на завтра. А потім роздумував також про події сьогоднішнього вечора, про несподівану зустріч з незнайомою людиною, яка оце тепер якраз спочиває в його домі. Він передумував усі свої різдвяні проповіді, виголошені колибудь і прийшов до висновку, що сьогоднішня його проповідь, хоча й не була виголошена, але вона була одною з найкращих. Це була проповідь на ділі — прийняти бідного до свого дому й на годувати його.

ХЛІБ

Вузеньке Йосипове поле тягнулося аж до самої придорожньої верби, яка, ніби вартовий, стояла над стежкою, кидаючи на поле тінь. Тієї верби Йосип досі не викорчував тільки тому, що коли сонце підходило на полуцінь, над полями стояла тяжка спекота, то він завжди ставив під вербою воза, чіпляв коням опалку з оброком, а сам лягав в тіні й відпочивав. На вербі майже щоліта кублилися сороки і він дивився, як вони носили сухі галузки, якесь павутиня, обмотуючи своє кубло. Коні хрупали обрік, махали хвилястими гривами, тупали ногами, обганяючись від мух. Під вербу залітав вітер і прохолоджував спрацьоване Йосипове чоло.

Сьогодні Йосип виїхав на своє поле скородити під посів ячменю. Весна цього року прийшла рання, скиба давно просохла, по ній пустила паростки пригорана восени стерня з гречки. На сусідньому полі за межею росте жито і звідти вітер приносить пающи зелені. А над Йосиповим полем співає жайворонок. Він десь високо застряг в блакиті, що й не видно, але його дзвінкий голос падає на свіжі скиби, зливачеться з землею і з небом. Йосип любить жайворонків. Таке Боже створіння, що тільки зійде з горбків на полі березневий сніг, а воно вже скаче по сухих межах, вимахуючи крильми. А потім зле-

тить під саме небо, і звідти розкидає по полях свої мелодії. Вони падають на щойно заскороджену ріллю, падають на перші паростки жита, падають на людські серця, несучи до них тепло весни і чар поля. Тому Йосип, коли скородить свою нивку, він обережно ступає босими ногами біля межі, щоб не наступити на жайворонкове гніздо, яке найчастіше можна знайти там, де восени кінь став на мокру землю, витиснувши там круглу ямку. Та ямка навесні за сохне, навколо неї порoste трава, якісь квіти, і в ній жайворонок влаштує своє гніздечко. Тоді над тим затишним місцем безустанку бринітиме голосна жайворонкова пісня, ніби співана навмисне тому, чиє це поле.

На полі нікого немає, тільки Йосип. Деяких його сусідів рілля ще не зовсім готова до сівби, дехто сьогодні поїхав на ярмарок до Рідкодубів, і Йосипові так здається, що навколо нього всі поля його, що він оце такий господар, такий незрівняний багач. Він смикає коні за повід, обертається на своєму полі, витрясає з борін на завороті пирій, а потім знову прямує з одного кінця поля в другий, мнучи босими ногами теплу і м'яку землю. Ось ще обійти два три рази, витрясти ще кілька разів пирій, по складати його на купу і скородження однієї нивки буде закінчене. Звідси він поїде на друге поле, яке також треба заскородити для посіву. Те його поле доходить до самого лісу, що зеленою стіною тягнеться аж до Загайців. Там він посіє цього року просо, а на другий рік посіє пшеницю.

I Йосип їде. Дерев'яний його віз підскакує по вибоїнах дороги, на ньому так само підскакують борони, скидаючи із себе присталу землю, яка поміж драбинами вилітає на дорогу. Коні біжать, поївші трохи оброку, а Йосип сидить на возі, помахує від звички батогом і думає про свої господарчі справи, про все інше.

Потім стає над потоком, випрягає коні, заводить їх до води, а сам стоїть на бéрезі, тримаючи обіруч віжки. Коні жадно п'ють воду, махають хвостами, а їхні широкі тініпадають на поверхню води й розпливаються по-під берегом.

Звідси Йосип іде на гору, з гори завертає направо, спускається в долину, а тут починається його друге поле. Воно одним кінцем впирається в шлях, а другим кінцем простягається широкою смugoю аж до лісу. Там ростуть густі кущі ліщини, за ними виструнчилися граби, а там далі — непрохідні яри, провалля, сосни, а на їхніх верхів'ях попричіплювані цілі купи воронячих гнізд. Йосип там далеко в лісі ще ніколи не був, бо ще поле він щойно кілька років тому купив, але він чув, що там далеко в лісі є озера, звідти витікає ріка, в якій він напував своїх коней, що там багато різних горіхів, сунниць, ягід, грибів і підпеньок.

Йосип ставить свого воза *край* поля під кущами, випрягає коні, чіпляє до дишля опалку, а собі дістає з торби свій полуценок. Разом з хлібом і цибулею та огірками він виймає невелику книжку, замотану в рушник. Це — Євангелія. Від того часу — а це вже минуло п'ять років — як він прийняв свого Господа й відтоді ніколи не розлучається з тією Святою Книгою. Чи то він іде на ярмарок, бере з собою. Чи до млина — також замотує її в рушник і кладе разом з хлібом до торби. На ярмарку бувають різні люди і поки він щось кому продасть, чи щось купить, то багатьом засвідчить про Бога. А якщо люди не вірять тому, що Йосип каже, то ось в нього під рукою Євангелія. Там багато місць підкреслено олівцем, поміж сторінками поперекладувані стебла соломи або сухої трави і він напам'ять знає, де що написане. Але найкраща для нього нагода — це млин. Восени люди з різних сіл поприїздять до млина, надворі морочить холодний дощ і завізняки всі збираються в

невеличкій шопі біля заставок. Там можна почути все, хто чого бажає. А Йосип виймає, бувало, Євангелію і на всю шопу каже:

— А ось слухайте, я прочитаю вам таке, чого ви ще ніколи не чули.

В шопі залягає тиша, а він читає. Водить пальцем по сторінці, підставляє книжку до вікна, щоб було краще видно й читає. А завізняки слухають. Один за одним скидають шапки, перестають курити. А потім вив'язується розмова, дискусія, суперечка, але Йосип знає, що кому сказати. Він ніби учився для того, ніби він не з села, а з міста.

Тепер Йосип поклав біля себе Євангелію, скинув кашкета, помолився й почав їсти свій полуценок. Біля нього плигнула білка і він кинув їй кусочек хліба. Але білка швидко перебігла за кущі і плигнула на дерево, закрившись пушистим хвостом.

Після полуценка, коні не скінчили ще їсти і в Йосипа є більше півгодини вільного часу, коли він може або полежати, або походити під лісом, або почитати Євангелію. Але ходити йому вже тяжко, бо сьогодні він вже зробив багато миль своїм полем, йдучи по ньому з боронами з одного кінця в другий. Лежати йому також не бажається, а тому він замотує в рушник кусок хліба, що лишився з його полуценку, кусок сала, бере до рук Євангелію й лягає з нею під ліщиновим кущем. Сонце гріє на поле, на ліс, але тут, де він лежить, — тінь і холодок.

Йосип відкриває книжку отак навмання, де було переложено сухим листком, і напів голосно читає, бувши певний, що ніхто його тут не чує:

— Ви ж про війни почуєте, й про воєнні чутки — глядіть, не лякайтесь, бо статись належить тому. Але це не кінець ще. Бо повстале народ на народ, і царство на царство, і го-

лод та труси настануть місцями. Але все це -- початок терпінь породільних.

Над лісом з'явився літак і його тяжкий гуркіт зловіще стелився по верхів'ях дерев. Йосип підніс очі й проводив його сумним поглядом. А коли літак склався за горою, він знову похилився над Святою Книгою і знову потихо читав:

— На муки тоді видаватимуть вас, і вас будуть убивати і всі народи будуть ненавидіти вас за ім'я Мое.

Він поклав пальця на прочитаному місці, потім зірвав листка з ліщини, вклав між сторінки і закрив книжку. Закрив і тяжко думав:

— Справді, як багато сьогодні є подібного до тих прочитаних святих слів! Як багато сьогодні, коли ось на полі так гарно співає жайворонок, так ніжно пахнуть квіти, росте трава, парує земля, а на світі є стільки горя, сліз, кровопролиття....

Йосип гірко згадав недавніх полонених, яких гнали через село. Вони падали, просили води, просили окрушинку хліба, а тоді люті наглядачі пристрілювали тих, що не змогли вже самі йти. Згадав страшні події, коли людей вивозили на Сибір тільки за те, що вони читали Євангелію. Згадав Якова Заліщука, Хведота Гапченка, добрих своїх сусідів, приятелів. Де вони тепер?

Він поклав Євангелію на траву, схилився на неї й тихо молився. На серці його лежав камінь, туга. Коли б то він мав силу і владу, він спинив би всяке насилля на світі. Але що ж він? Він тільки отакий собі Йосип, що може скородити поле, сіяти пшеницю і любити всіх людей. А більше він нічого зробити не може.

Коли він так роздумував, коні поїли обрік і тепер стояли, киваючи тяжкими головами. Йосип подивився на сонце. Воно перекотилося за полуцене і стояло там, де росли високі дуби.

Йосип запряг коні, поправив борони й пі-

шов здовж поля, лишаючи за собою рівні сліди борін. Ходив в один бік, потім у другий. Біля горбка обертає кіньми, підносив борони й витрушує з-під них пирій і різне сухе торішнє бадилля, а також листя, яке вітер зимою сюди наносив. Йосип чує під ногами грудки, які роздуваються на порох, чує, що йому так легко сьогодні працюється, поле його чомусь таке дороге, як ще ніколи перед тим. Але на душі лежить тягар. Він читав Євангелію, яка навіяла такі тяжкі роздумування. Війна. Якраз так, як написано. Народ на народ, царство на царство, брат на брата. А потім голод, переслідування.

Над лісом знову загув літак і знову, зробивши круга в голубому небі, полетів за гору. Він перервав Йосипові роздумування, кинувши його думки в інший бік.

Коли сонце ховалося за далекий обрій, Йосип закінчив боронувати поле. Він почистив борони, поскладав їх на возі, коням дав конюшини, а сам примостиився під кущем, щоб і собі щось нашвидко перекусити. Був голодний від цілоденної ходи, а в торбі ще лишився хліб, сало, огірки.

Але Йосип був дуже здивований, коли він побачив, що його торби не було. І не тільки самої торби з хлібом, але також не було Євангелії.

Він кинувся за кущі, перешукав під возом, але ніде не знайшов своєї згуби. Щоб це могло визначати, він ніяк не може збегнути. На полі нікого не було, дорогою також ніхто не їхав.

Але шукати було даремно. Торби з хлібом, а також Євангелії не було.

Йосип запряг коні до воза, ще раз обійшов кущі, ще раз подивився, а потім сів на віз і поїхав додому. Дорогою ввесь час роздумував, хто б це міг зробити йому таку кривду. Найбільше

жаль йому було Євангелії, яку він так пильно беріг і все в ній попідкresлював.

Весна минула, прийшла косовиця сіна, конюшини. Йосип майже щодня вранці виходить на своє поле. Воно покрилося ячменем, друге — просом. Врожай заповідається добрий. Проходять дощі, ще не було ні однієї бурі. Але все це Йосипа не тішить. Обличчя його витягнене, зажурене. На чолі з'явилися нові зморшки, на скронях з'явилося більше сивого волосся. Він виходить за сад, сідає на межі, кладе голову на руки і думає-думає. Із за лісу чути далекі постріли, які щодня стають голосніші й виразніші. Туди летять із заходу літаки, а по якомусь часі звідти долітають тяжкі гуркоти якогось грому. Йосип здригається, підводиться на ноги і йде поміж копнями стежкою на своє подвір'я. Його завжди зустрічає дружина з тим самим тяжким питанням:

— Ну що?

— Нічого. Треба збиратися й бути готовими щодня, — казав він, тяжко зітхаючи.

І одного погідного дня прийшло те страшне, чого Йосип з дружиною чекали. До села приїхав післанець і сказав, що фронт уже перед самим Завалям, що всіма шляхами суне військо, їдуть безконечно довгі колони втікачів.

Йосип підійшов до дружини й поклав руку на її плече: А вона була бліда, готова впасти і знепритомніти.

— Маріє, — казав Йосип, — мусиш триматися й не впадати в розпач. Не тільки перед нами така далека й незнана дорога, але є тисячі таких, як ми. А ми щасливіші від них тим, що маємо нашого Господа, знаємо Його і Він буде з нами усюди. Ти віриш в те? Га?

Марія нічого не сказала, тільки кивнула головою. По її обличчі текли слізи.

— Досить, Маріє, досить, — казав Йосип. — Надіймось на Бога, покладім на Нього всі турбо-

ти і маймо віру... І ходім... Швидко, дивись Карпс з Петром уже поїхали. Ходім...

Марія легко задрижала і тихо промовила:

— Йосипе, помолімся ще востаннє в своїй хаті, — і вони стали обое на коліна... Не могли промовити слова, але потім Йосип набрав сили й відваги і почав голосно молитися. Він дякував Богові за прожите в своїй хаті життя, за те, що вони тут з дружиною знайшли Господа, що Бог завжди був близько них.

Йосип помог Марії встати з колін. Вони виходили зо своєї хати, притулившись одне до одного, як діти. Біля порога ще раз оглянулися. На них дивилися зо стіни оправлені в рамку чудові й підбадьоруючі слова:

— Господь — моя поміч!

Йосипів віз був уже готовий в дорогу ще від учора. На ньому повно тлумаків, а також порожні місця для двох людей. Коні нагодовані, напоєні і вони нетерпляче стукають ногами, чекаючи свого господаря. Йосип випустив корови з малими телятами на вигін, кури й качки також випустив з хлівів і все це тепер розходиться по городі, поміж квітами. І Йосипові з Марією чомусь того всього зробилося не шкода. Життя людини — найголовніше, а все інше другорядне. Тому Йосип відчинив навстіж ворота, шарпнув за віжки і віз покотився на дорогу. Марія сиділа, ніби нежива, вона навіть не оглянулася. А Йосип хотів злізти за звичаєм, зачинити назад ворота, але махнув тільки рукою і щось сказав дрижачими устами, ніби до себе, ніби до Марії...

За селом вони зустрілися з багатьма своїми односельчанами, які іхали всі в одному напрямку — на захід. Вози стукотіли по сухій дорозі, жінки плакали.

Дорога звертала наліво, проходила під лісом, де було Йосипове поле. На ньому хвилювалося неполене ще просо і Йосип подивився туди.

Щось стиснуло його скроні, до очей підступили сльози, але він намагався стримати себе хоча б перед Марією й не дивитися туди. Що ж, не він один, інші також лишають свої хати, поля. Прийшла кара від Бога, прийшла якась тяжка спроба і треба все приймати без нарікання.

І Йосип їхав. Поволі дорогою розгублювалися знайомі, бо одні повертали направо, одні на ліво, всі шукали якихось інших доріг, щоб було найлегше, найзручніше. А Йосип їхав просто на Почаїв, звідти на Радивилів, Броди, Золочів, Львів. Звідти знову було кілька доріг, але йому здавалося, що найкраще буде їхати на Перемишль, бо там більше своїх людей, туди також більше котиться возів. Дорогою вони помучені, втомлені, але щоночі Йосипів віз стає біля якогось села, люди дають їм хліб, молоко, приймають до своїх хат.

За кілька тижнів Йосип побачив, що одне заднє колесо біля воза почало ломитися. Підбились також коні, а тому прийшлося дещо поскидати з воза і роздати людям. А потім він випряг одного коня, пустив його отак напризволяще на сінокоси, а сам поїхав ще трохи одним конем. Ale другого дня і той кінь підбився. Нога почала кривавити. Довелося й того коня лишити в одному селі. Йосип з дружиною взяли трохи одежі, сухарів і пішли на якусь маленьку станцію, на якій стояли порожні товарові вагони, що йшли туди, де саме заходило сонце. Це був їхній останній вечір на рідній землі, а потім була чужина.

**

Тяжка була ця дорога. Йосип з Марією розгубили в ній все, що вони винесли з рідного села. Ale не згубили вони найважливішого — віри в Бога. Опинившись на далекій чужині, тяжко працювали по різних фабриках, переїздили з одного міста до другого, ховалися від налетів і в тій воєнній завірюсі вони переконалися, що всюди з ними була Божа рука. Як багато разів хо-

дила за ними смерть слідком, але Господь посильав Свою вчасну поміч і порятунок.

По закінченні війни вони опинилися в великому таборі, обведеному високою стіною. В таборі була група віріючих, яка мала свої зібрання. Йосип з Марією першими були там. Вони познайомилися зо всіма своїми братами й сестрами і ожили духовно. Здавалося, що прийшли колишні часи, що війни не було на світі. Вільно проповідується Боже слово, бринить рідна євангельська пісня. Змучені війною люди навертаються до Бога, шукаючи в Нього радості і спокою.

Однієї неділі на іхнє богослуження прибув молодий незнайомий брат з недалекого сусіднього табору. Він служив у зібранні словом, яке глибоко запало до серця всім присутнім. А на закінчення, тримаючи в руках Євангелію, розповів про своє навернення до Господа.

— Я був безвірником, вирісши в країні, яка відкидала Бога, — казав він. — У часі війни я попав до неволі й опинився в тяжкому таборі, в якому тисячами вмирали такі самі, як я, молоді хлопці. Нас морили голодом, а потім дострілювали, як худобу. Але якось мені вдалося одного дня впроситися на працю за табором, де копали ями для померлих. Коли під вечір верталися великими автами до табору, а дорога йшла понад став, я просто скочив у воду, впірнувши в її глибину. Під водою я добрів до лепехи, висунув голову, притримуючись коріння, вдихнув повітря. Потім відплів під водою далі, знову хапнув повітря в лозині й тоді чув на дорозі якісь голоси, стрілянину. А вмію пливати добре, а тому, набравшись відваги, пустився вплав через широкий став. Але, не допливаючи берега, я впірнув у воду, знайшов коріння верби, висунув у лепесі уста на поверхню води й знову дихнув повітря. Було вже темнувато, на березі думали, що я втопився і перестали стріляти. А я досидів у воді до ночі, вийшов на берег і був урятований.

Я не показувався людям, але пішов до лісу і там жив. Надворі було тепло, я живився суніцями, різними дикими ягодами, пташиними яйцями. Спав у дуплах, настеливши там сухої трави. Потім знайшов під горою криницю, сам зробив вогню, витерши його двома сухими палицями, прикладивши там сухої вати з піджака. Але довго так триматися було не всилі. Я чув, що починаю хворіти, маю температуру, а тому я пішов на інший рятунок. Я виходив з лісу до поля, там працювали люди, вони лишали біля своїх возів полуденок, який я крав і таким чином живився в своєму дуплі.

Молодий проповідник, перервав мову, витер хустинкою чоло, щось подумавши й зітхнув, а потім казав далі:

— Одного дня я був такий голодний, що готовий був віддати життя за один кусочек хліба. Я насили доплентався до узлісся, а там під кущами стояв віз. Господар пішов з боронами в другий кінець поля, а я прибіг до воза, схопив торбу, що лежала під кущем і — до лісу. Там був справді хліб. Хліб, який колись був у нас вдома, за який я готовий був життя віддати. Я цілував той хліб, плакав, а потім їв. Ів з такою жадобою, з якою ви ніколи ще хліба не юли. Але окрім того хліба, окрім кусочка солонини, яка там також була, в торбі я знайшов Євангелію. Ось ту Євангелію, яка в мене й досі, — і він підніс книжку в руці. А потім казав далі:

— Я почав її читати і перше місце, яке знайшов, було таке: “Заплата за гріх — смерть”. Я задумався, зацікавився прочитаним. А потім я читав знову, і знову. Господь говорив до моого серця. І там у лісі, голодний, самотній, перестрашений, я знаходив не тільки хліб для тіла, але знайшов хліб життя, знайшов Христа. Я думав, що я тільки один на світі, але коли я потім опинився тут на заході, то я знайшов багато таких

людей, як я. Я тепер щасливий, а все це зробила
ота книжка, свята Євангелія. В ній навіть є ще
ті сухі листочки, що були перекладені колись. Я
все це зберіг для найдорожчої пам'ятки.

Йосип кілька разів хотів устати під час тієї
мови, бо серце його виривалося з грудей. Але
дружина його смикала за руку й казала:

— Почекай, ще не можна. Зібрання ще не за-
кінчене. Але він таки не витримав і вийшов на-
перед.

— Брате, покажіть мені ту Євангелію, — ка-
зав він тремтячим голосом. — Може це моя. Я
пригадую, що мені хтось у дома на полі вкраив
хліб і Євангелію. Покажіть.

Юнак подав йому книжку. Йосип відкрив
першу сторінку і залився слізами. Там стояло йо-
го прізвище.

— Це моя Євангелія! — казав він голосно і
схопив юнака обіруч.

А потім Йосип виймав з-поміж сторінок сухі
листки своєї далекої рідної ліщини, а на них па-
дали його рясні слізоzi. Наперед йшла також Ма-
рія, інші присутні. Але місцевий проводячий
устав і сказав:

— Бррати і сестри, ми закінчимо наше зібран-
ня молитвою і будемо дякувати Богові за все те,
що ми чули, чого ми є свідками.

І вся громада віруючих широ молилася.

24

ЗМІСТ

Чудо	7
Дзвони	15
Те одне	29
Андрієва нагорода	37
Інша стежка	49
Пропащий	57
Молитви	69
Батько і син	76
Змарнований день	85
Пашпорт	95
Додому	106
Головна причина	118
Різдвяна проповідь	130
Хліб	138

